

Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci

Av. Muharrem BALCI

Takdim

Konu, Yeniden Yapılanma olunca, bunun eski şekli ve uygulaması vardır diye düşünülür. Gerçekten de yapılanma, bir hareketi, kuruluşu, yapıyı veya bunların ruhu sayılan sistemi yeniden organize etmeyi ifade etmektedir. Yeniden yapılanma da, geçmişte yapılan düzenlemelerin ya kafi gelmemesi, ya da dejenere olması yüzünden, yeniden elden geçirme, kurallarını değiştirme, bir başka sisteme adapte etme, köklü veya palyatif değişikliklerle sistemi yeniden organize etme anlamına gelebilmektedir.

Yeniden yapılanmanın yakın tarihle ilişkisi, geçmişten bu yana devam eden bir sistemin yeniden biçimlendirilmesi bağlamında öncelikle ve özellikle mevcut halden başlayarak geriye doğru yakın tarihi incelemeyi de zorunlu kılmaktadır. Zira geçmiş olayların yeniden yaşanmasının, bir başka ifadeyle tarihin teker-rürünün, acı veren şekilde değil mutlulukların yeniden paylaşılması şeklinde olanı tercih edilir. Bu tespit aynı zamanda yakın tarihin bilinmesi ve değerlendirilmesi görevini üstlenmeyi gerektirmektedir.

Tarih okumanın önemli bir yararı, özellikle günümüz Türkiye'si için; Batılılaşmanın sadece ahlaki ve ideolojik boyutu ile ilgilenen kesimlerle ;“Batılı Yeni Dünya Düzeni” oluşturularının niyetlerinin, düşünce ve operasyon temelinde günümüzle de örtüşmesi ve bu örtüşmenin Tanzimat Dönemi'ne benzerliğini ortaya çıkarmasıdır.

Günümüzün bu önemli çakışmasını sadece bir tek temele, —örneğin sadece ekonomik veya sadece siyasi temele— oturtanlar ise hala şaşkınlıklarından kurtulamamışlar, kendi

içlerinde veya toplum nezdinde, değil bir gelecek projesine, musibetleri okuyabilme bilincine dahi ulaşamamışlardır.

Toplumumuzun siyasi, kültürel, ekonomik ve benzeri bir çok alanda gövdesini oluşturan veya öncülüğünü üstlenen yapılanmalardan beklenen “tarihe ve tarihin tekerrürüne ilişkin değerlendirmeler ve bunların ışığında günümüz sorunlarına getirilecek çözümler” belki de henüz cenin aşamasında bile değildir.

Bir kere daha vurgulayalım ki, gelineen noktada en önemli etkenin, tarihi ve tarih perspektifinde günümüzü okuyamamak olduğu şüphesizdir.

Tarihin ve tarih okumanın bize yüklediği ek bir görev de, bizleri, “geçmişten kültür birikimi devralma hakkı” bulunan gençlerimizin, geleceğin inşasında yararlanabilecekleri ihtiyaçlarını karşılamak, bilgi birikimine katkıda bulunmaktır.

Bu görev dahilinde, tarihi birikimimiz içinde önemli yer tutan Tanzimat Dönemi ile bu gün yaşadığımız süreçte oluşan bir benzerliğe dikkat çekmek, tarih tekerrür edecekse bu tekerrürün, “gelecek çağlara özgür düşünce ve hukukun üstünlüğü anlayışı içinde ulaşılmasına katkı sağlaması yönünde” küçük bir araştırma sunmak istedik.

Bu küçük araştırmada şahsi kanaatlerimizden ziyade, okuyucuyu konu ile ilgili kaynaklara sevk edici ve ulaştırıcı bilgilere ağırlık verdik. Kaynakların sadece isimlerini aktarmak yerine, bu kaynaklarda geçen tespit ve değerlendirmeleri açılımlı olarak ve okuyucunun devamını okumak arzusunu uyandıracak şekilde vermeye çalıştık.

Bu çalışmanın ilk halinde, çalışmanın sonuna Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın tam metinlerinin sadeleştirdiğimiz halini, ayrıca, Mecelle'nin giriş bölümündeki 100 maddelik evrensel hukuk kaidelerinin yine sadeleştirdiğimiz şeklini, tabii ki Mecelle'ye hayat veren Ahmet Cevdet Paşa'nın portresini öğrencilerimize kazandırmak maksadıyla ek yapmış idik. GENÇ HUKUKÇULAR HUKUK OKUMALARI Programı çerçevesinde yeniden güncelleştirdiğimiz, günün AB için hazırlanarak sunulmuş ULUSAL PROGRAMI'nı da değerlendiren elinizdeki genişletilmiş çalışmanın ekine de "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı"nın konumuzu ilgilendiren kısmının özeti ile, ileride Avrupa Anayasası olacağı ifade edilen "Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi"nin tam metnini ilave etmiştik. Maksadımız, Türkiye'nin yeniden yapılanma sürecinde hangi argümanların hakim olacağı ve bu argümanları uygulayacak iradeyi ortaya koymaya çalışmaktı.

Yeniden yapılanmada siyasi iradenin tarihte benzer argümanlarla iş gördüğüne örnek olarak, bu çalışmanın eski halinin ekinde bir belge sunmuş idik. Bu ibretlik metin, resepsiyon örneği Türk Medeni Kanununun girişine konulan, toplumların tepeden inmece anlayışla ve halka yabancı hukuk kuralları ile yönetilebileceğini savunan "Esbab-ı Mucibe Layihası" idi. Yeniden Yapılanma taahhütleri çerçevesinde bu günlerde yasallaştırılmaya çalışılan ve Komisyonlardan geçip Genel Kurula indirilen "Yeni Türk Medeni Kanunun Tasarısı"nda da bu metin aynen korunmuştur.

Ancak, GENÇ HUKUKÇULAR HUKUK OKUMALARI GURUBU'nun çalışmalarının toplandığı iş bu kitabın hacmini arttırmamak için bu eklerin bir kısmını çıkarmak zorunda kaldık. Okuyucuyu, çıkarılan Ek Metinleri araştırıp okuma zahmetine soktuğumuz için özür dileriz. Ancak belki de bu durum bir çok okuyucuyu bu belgelere ulaşmaya, dolayısıyla araştırmaya teşvik edecektir. Böylesi bir sonuca vesile olabileceğimiz için de umutluyuz. Fakat yine de okuyucunun ulaşabilse bile, sadeleştirilmiş halini bulabilmesi zor olan TANZİMAT FERMANI ve ISLAHAT FERMANI metinlerinin sadeleştirilmiş hali ile, MECELLE'nin giriş bölümündeki 100 maddelik ev-

rensel hukuk kurallarının sadeleştirilmiş halini ekte sunmayı uygun gördük. Tabii ki başta Mecelle olmak üzere hukuk tarihimize çok büyük katkıları bulunan büyük hukukçu ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın portresini de ihmal edemezdik.

Bir hukukçu olarak görevimizin, konunun en azından hukuka ilişkin yönünü araştırmak, aydınlatmak ve uyarmak olduğunun bilincindeyiz. Üstlendiğimiz görevde mutlak başarı iddiamız olmamakla birlikte, ileride geçmişin birikimini geleceğe taşıyabilecek değerli hukukçular eliyle bu eksik çalışmaların tamamlanabileceğine inanıyoruz.

"Tarihin tekerrürünü insanımıza sunulan hayırlı işlerde görmek" umudunun sürekli taşınması, yaşayacağımız olaylarda da tekerür mantığının tarihi bir gerçeklik veya bir başka anlatımla "yaşayan sünnet" in bir gereği olduğuna inanılması kanaatindeyiz. Bu inancımız bize, yaşayan sünnetin/tarihi gerçekliğin bir parçası, bir basamak taşı olma görevi de yüklemektedir.

Bu düşüncelerle elinizdeki çalışmayı, özellikle ve öncelikle genç hukukçu arkadaşlarımızın verdiği bir "tebliğ görevi", sonra "Türkiye Millî Kültür Vakfı'nın Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yılı Kutlamaları için düzenlediği Panelde sunulan bir "tebliğ metni", daha sonra "Umran Dergisi"nde Avrupa Türkiye İlişkileri Dosyası içinde ve her defasında biraz daha geliştirilmiş olarak "Birinci Tanzimat'tan İkinci Tanzimat'a" ana başlığı ve "Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlihi" alt başlığıyla sunduktan sonra, Araştırma ve Kültür Vakfı'nın geleneksel yıllık buluşması için güncelleştirerek ve Türkiye'ye gönderilen kayyum eliyle Avrupa Birliğine sunulan Ulusal Programla birlikte değerlendirerek, tarihin hayırlarda tekerrür etmesi, geçmişi ve günümüzü iyi okumak ve Yeniden Yapılanmayı, ilgi alanımıza henüz girmeye başlayan "Hukuki Yönü" ile öncelikle suretiyle ve tartışılması dileğiyle kaleme aldık.

Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın “Hukuki Gelişim Süreci”

Giriş

2001 yılının Türkiye'sini meşgul eden konu “Yeniden Yapılanma”. Esasen Yeniden Yapılanma konusu, 1980'lerin ortalarından itibaren konuşulmak istenen, fakat çoğu zaman yeterli donanım ve cesaretin gösterilememesi sonucu ertelenen, ancak kriz yaşanan günlerin zorlamasıyla gündeme getirilebilen bir konudur. İnsanlık için ve bizler için pek de yabancı olmayan yapılanma olgusu, tarihi kökleri ve yansımaları dolayısıyla “Yeniden” ekini de alarak gündeme gelmiş, bu yönüyle yakın tarihteki benzerliklerin de keşfedilmesiyle “Yeniden Yapılanma” olarak konuşulur olmuştur.

Yeniden yapılanmanın siyaset, bürokrasi, ekonomi ve hukuk gibi dört önemli alanda gerçekleşebileceğinde bir nevi ittifak vardır. Bu dört olgudan, yapılanmanın kurallarını belirleyen, çerçevesini çizen, yaptırımlarını şekillendiren olgu hukuktur. Hukuk, devrimci kırılmalarla gelse de hiçbir şekilde tarihi köklerinden arındırılması mümkün olamamaktadır. Bu yüzden, yeniden yapılanmanın yakın tarih perspektifinden geçmeden oluşturulamayacağı, dolayısıyla Osmanlı ve onun hukuk sistemi irdelenmeden yeniden yapılanmanın tanımlanamayacağı görüşünden hareketle, bu konuda yapılacak hukuki çalışmayı “Geçmişten Günümüze Yeniden Yapılanmanın Hukuk Yönünden Gelişimi” eksenine oturtmaya çalıştık.

Osmanlı'nın son dönemlerindeki hukuki gelişmelerle bu gün yapılmaya çalışılanlar arasındaki aşırı benzerlikler, bizi bir nevi İkinci Tanzimat olgusu fikrine ulaştırdı. Bir başka ifadeyle, Yeniden Yapılanmanın geçmişte Tanzimat'ta, benzeri yansımalarının bugün AB karşısında Ulusal Program'daki taahhütlerle yapılmak istendiğini düşünürsek, irdelediğimiz konuya Birinci Tanzimat'tan İkinci Tanzimat'a Yeniden Yapılanma da diyebiliriz.

Yeniden Yapılanmanın anlatımında kullandığımız, “Yeniden Yapılanma”, “Tanzimat”, “Avrupa Birliği”, “Ulusal Program” gibi argü-

manların ve olguların izahı gerekmektedir. Ancak biz bu argümanları, Yeniden Yapılanmanın hukuki gelişimi sürecinde ve birbirini takip eden etkileşimler ekseninde, Tanzimat'tan günümüze açıklamaya çalışacağız. Bunun için de öncelikli bazı kavramlar üzerinde duracağız. Çünkü, hukuk tarihinde önemli yer tutan bazı kavramlar sayesinde bu olguları daha etraflıca tartışabiliriz kanaatindeyiz. O halde, yapılanmanın kurallarını ve yaptırımlarını koyan kanunlaştırma hareketlerine ve taşıdıkları anlamlara dikkat çekecek, geçmişten günümüze yeniden bir hukuk serüveni yaşayarak benzerlikleri, ayrılıkları ve gelinen noktayı işaretlemeye çalışacağız.

Kavram Tahliili

Kanunlaştırma hareketleri çoğu zaman köklü değişiklik/reform veya yeniden yapılanma iddiasını taşımakla birlikte, genelde iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, var olan hukuk kurallarının yeniden tanzimi ve yeni ihtiyaçları karşılar hale getirilmesi **islah/Rehabilitasyon**); ikincisi ise yabancı bir hukuk sisteminin ülke hukuk sistemi olarak kabul edilmesi ve düzenlenmesi (**Resepsiyon**)dir. Resepsiyon ile aynı anlamda kullanılabilen **expansiyon** arasında fark görmediğimizden expansiyon'u değerlendirme dışı bırakmış bulunuyoruz. Çünkü, literatürde, sömürgeci devletlerin kendi hukuklarını, sömürgelerine, gerektiğinde zor kullanarak taşımaları anlamındaki **“expansiyon”** ile, kendi ülkeleri nezdinde yabancı bir hukuk sistemini uygulatan idarecilerin oluşturduğu **“resepsiyon”** arasında fark bulunmamaktadır. Zira her ikisi de, halkın iradesine başvurulmaksızın, bir grup yöneticinin iradesinin tezahürü olarak gerçekleşmektedir. Bir farkla ki biri (ikincisi/expansiyon) dışarıdan yabancıların zorlamasıyla, diğeri ise (birincisi/resepsiyon) içeridekilerin dışarıdakilerle birlikte zorlamasıyla oluşturulmaktadır. Esasen literatürde de, zorla benimseme ile bilinçli olarak alma arasında bir fark görülmemektedir.

“Ancak bazı hukukçular, bir ülkenin kendi hukukunu, hakim olduğu ülkeye empoze etmesini resepsiyon saymamakta, bunun resepsiyon elbisesi giydirilmiş zorunlu bir hukuk uygulaması olduğuna işaret etmektedirler. Bu görüşe göre, resepsiyon deyimi, sadece bilinçli olarak ve is-

tekle yapılan benimsemeler için kullanılabilir ve sömürgeci devletlerin kendi hukuklarını sömürgelerine taşımalarına "Expansiyon" adı verilir. Buna göre, Kuzey Amerika, Hindistan, Avusturya, Güney Afrika'nın bazı bölgelerinde ve Yeni Zelanda'da İngiliz, Kanada ve Kuzey Afrika'da Fransız, bazı Güney Afrika ülkelerinde ve Seylan'da Hollanda, Orta ve Güney Amerika'da İspanyol hukukunun uygulanmış olması Avrupa hukukunun Avrupa dışındaki bölgelere taşınıp, o topraklarda yaşayan halklara istekleri dışında kabul ettirilmesidir ve resepsiyon değil "expansiyon"dur.

Ancak biz bu kurumun, resepsiyonun karakteristik özellikleri göz önüne alındığında, gerçek bir benimseme olduğu kanısındayız. Resepsiyonda iradenin nasıl olduğu (serbest ya da baskı ile) değil, iki farklı hukuk ortamı ve birinin kendi şartlarına göre, kendi ikliminde oluşmuş bir sistemin başka bir hukuk ortamında yürürlüğe girmiş olması önemli, gerekli ve yeterlidir.

Zorla benimseme yanında, bir ülke tarafından istenerek ve bilinçli olarak da resepsiyon yapılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen resepsiyon buna örnektir."¹

Bazen niyet resepsiyon olsa da, içinde bulunulan toplumsal ve siyasal şartlar nedeniyle bu niyetin gerçekleştirilemediği dönemler olmuştur. Resepsiyonun gerçekleştirilemediği durumda, yürürlükteki hukuk kurallarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Birtakım usulî hükümlerde, temel veya talî kanunlarda yapılan değişiklikleri, iyileştirme, adapte etme, uyumlu hale getirme veya güncelleştirme anlamında **rehabilitasyon** (ıslah veya uyum) olarak adlandırılmaktadır.

Gereklilik

Kanunlaştırma hareketi her ülke ve her ulus için bir gerekliliktir. Ancak üzerinde tartışılan konu, kanunlaştırmanın nasıl, hangi temel unsurlar ve argümanlarla yapılacağıdır. Cumhuriyet tarihimizde kanunlaştırma modernleş(tir)menin ve Cumhuriyetin gereği sayılmıştır. Bu gereklilik de resepsiyon şeklinde yansımıştır. Esasen, Cumhuriyet döneminde yapılan hukuki düzenlemelerin bilinçli (halk yönünden) olup olmadığını, zora dayalı olup olmadığını tartışmayan, genel olarak

tümünü bilinçli bir yaklaşımla ve halkın rızası istikametinde yapılmış düzenlemeler olarak kabul eden yukarıdaki anlayışa göre, resepsiyonun zora dayalı olup olmaması önemli değildir. Önemli olan, yapılmış olanın kabulü noktasında görüş oluşturmak ve bunu modernleş(tir)menin ve Cumhuriyetin gereği saymaktır. Cumhuriyeti bir yönetim şekli olarak değil, ideolojik bir tercih olarak görmek isteyenlerce, resepsiyon gereklidir ve bu gereklilik için her türlü metod mübahtır:

"Lozan Muahedesi ile yüklendiğimiz işi, elden geldiği kadar çabuk başarmak lazımdı. Birinci Dünya Savaşı içinde İstanbul'da (İzhar-ı Kavanin Komisyonları) adile bir sıra komisyonlar kurulmuş ve işe başlatılmıştı. 1924 yılında bunların çalışma verimi gözden geçirildi. (...)

Burada şu soru karşındayız: Komisyonlar bu biçim kanun taslaklarını niçin ve neden yaptılar?

İşin bu yanını bilmek, konumuzu kavramak için çok faydalıdır.

Komisyonlar şu kanaatte idiler: "Her milletin kanunu kendi ihtiyaçlarına göre yapılır. Bizim kanunlar da bize göre yapılmalıdır". Bunun bir batıla olduğunu göstermek zor bir şey değildir. (...)

Türk ihtilalinin komediya ile oyalanmağa vakti yoktu. Türk Milletinin taliinde gereken kat'i kararı almak zorunda idi ve bu karar şu olacaktı:

Türk Ulusunun, medenî milletler ailesinden bir üye olmasına ve mutlaka olması lazım geldiğine göre, kayıtsız şartsız bu milletlerin hak sistemlerini benimsemesi lazımdı. Tıpkı bir klübe, bir partiye intisap edecek kimsenin, klüp ve parti nizam ve usulünü aynen kabul etmesi, benimsemesi gibi, medenî kamuna girmek davasını güden bir devletin de, bu kamunun icaplarını kendine mal etmesi zorağı vardır."²

İhtilalin kararı, bu yolda göründü. Ve bir gün komisyonlar önünde söylenmiş olan bir söyleyle bunlara teşekkür edilerek vazifelerine son verildi.

Söylev, aşağı yukarı şu idi:

"Sayın arkadaşlar!

Türk ihtilalinin kararı, batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle,

¹ Gülnihal BOZKURT, "Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi", s. 16.

² M. Esat BOZKURT, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı", s. 11.

ateşle, yok edilmeye mahkumdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle, Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm. v.s.”³

Resepsiyon niyetine rağmen, resepsiyonu rehabilitasyona dönüştüren bir amil de modernizmin ve modernistlerin metotlarıdır. Çoğu zaman baskıcı metotlarla veya ahlak dışı yollarla topluma kabul ettirilmeye çalışılan resepsiyon, zaman zaman karşı hareketler yüzünden amacına ulaşamamış ve devrim yerine evrim haline dönüşmüştür. Bu karşı hareketler, çoğu zaman toplum içinde sorumluluklar üstlendiklerine inanan bazı aydınların eylemleri sonucunda oluşmuştur:

“Sonuçta değişim süreci her zaman bir adaptasyon ve asimilasyon şeklinde olmamış, devletin İslâmî standartlarla olan rabitası üzerinde düşünmeksizin toptan kavram ithali yapması olarak gözükümüştür. Bu değişimlerin sonucu hakkında derin endişe taşıyan İslâm alimleri, sık sık kendi kanaatlerine itibar etmeyen otoriteye (devlete) karşı halkı başkaldırmaya çağırışlardır. İslâmî ayaklanma dediğimiz olay aslında eskinin vahiyçi standartlarının teyidi mahiyetindedir ve değişime yani değişmeye karşı değildir, modernistlerin değişim için izledikleri yöntemlere karşıdır.”⁴

Safhalar

İki yüz yıllık süreçte hukuk sistemimizde yapılan değişiklikler incelendiğinde, her iki tür kanunlaştırmanın (resepsiyon ve rehabilitasyon) yapıldığına ve halen de yapılmaya çalışıldığına şahit olmaktadır. Türk Hukuk Sistemindeki köklü değişiklikleri safhalara ayırmak gerekirse:

Birinci safha Tanzimat Dönemi'dir. Bu dönemdeki önemli gelişmeler, başta Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) ve Islahat Fermanı olmak üzere, bu Fermanlarda belirlenen ilkeler uyarınca yapılan düzenlemeler,

özellikle Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye ve Kanun-u Esâsî'nin kabulüdür.

İkinci safha Lozan'la başlayan ve 1930'lara kadar devam eden —dayanaklarını 1914'de muhalefetin katılmadığı bir seçimle tek başına iktidara gelen İttihat Terakki'nin icraatlarından alan— süreçte Türkiye Cumhuriyeti kanunlaştırma hareketidir ki, başta devrim kanunları olmak üzere bir çok temel kanunun kabul edildiği ve uygulamaya konulduğu safhadır.

Üçüncü safhayı ise Avrupa Birliğine sokulmak istediğimiz şu günlerde yaşamaktayız. Bu safhada yapılmaya çalışılanlar, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, AGİT ve AGİK Konferanslarında alınan kararlarla belirlenmiş hukuk kurallarına 'uyum yasaları' ve bu yasaların hazırlık çalışmalarıdır.

Konuyu sadece Türk Hukuk Sisteminin laikleşme sürecinde yapılan hukuki düzenlemeler yönünden ele almayacağız. Bu sürecin günümüze kadar süren uzunca bir döneminde en önemli dönüşüm aracı olarak kullanılan ulusalcılığın, içinde bulunduğumuz günlerde nasıl yeni dünya düzenine bağımlılığa dönüştürüldüğünü, operasyonel gelişmelerle birlikte değerlendireceğiz.

1. Tanzimat Dönemi

Bu dönem, Batı'nın siyasi gücünü arttırması, Osmanlı'nın zayıflaması ve hukuk yönünden de zaafa uğraması, Batı kültürü ve hayranlığı ile yetişen, böylece halkına ve kültürüne yabancılaşan bir grup bürokrat ve aydınının, kendi ülkelerinde, yabancıların, kendileri için biçtiği gömleği giymek istemesi ile başlamıştır.

“Tanzimat, devlete yeniden nizam verme demektir. Bu tabir II. Mahmut zamanında ve aynı manada kullanılmıştır. Fakat umumi ve meşhur olarak 1839'dan sonraki devreye isim olmuştur... Bu devre, yuvarlak hesap 35 yıl sürmüştür.”⁵

Hukuk yönünden dönemin olumlu gelişmeleri olarak, Padişaha ait yasama yetkisinin bir bölümünü üstlenecek olan meclisler oluşturulması, Dâr-ı Şuray-ı Askerî, Meclis-i Vâlây-

³ M. Esat BOZKURT, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı”, s. 11.

⁴ Macid HADDURİ, “İslâm'da Adalet Kavramı”, s. 282.

⁵ H. Ali YÜCEL, “Hürriyet Gene Hürriyet”, cilt 3, s. 132.

ı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şura-yı Babîâlî gibi meclislerin, devlet yönetimiyle ilgili belli başlı kararları almak, özellikle memurları yargılamak ve devlet ile kişi arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle görevlendirilmesi, bu meclislerde görüşülmedikçe çıkarılan kanun ve nizamnamelerin yürürlüğe konamayacağıının belirlenmesi, had cezası dışında, “siyaseten katl” olarak ifade edilen ölümle cezalandırmanın kaldırılması, ayrıca en önemlisi “kanunsuz suç ve ceza olmaz” kuralının getirilmesi, hakimlerin takdir yetkisinin “haline göre ta’zir ile takdir kılınması” şeklinde ifade edilmekle birlikte, bu takdirin kısmî ve basit suçlara has kılınması, sayılabilir.

Bu dönemde önemli bir gelişme de bir “resmi gazete”nin çıkarılmasıdır. **Takvim-i Vakayi** (Olayların Günlüğü) adlı bu gazetede devletin çıkardığı talimatlar, kararlar, önemli resmi olaylar yayınlanmaya başlandı.

Dönemin yöneticileri, Batı dünyasının ve azınlıkların desteklediği reformları yaparken, ulemadan fetvalar alarak durumlarını meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bir diğer anlatımla bu reformlar, her ne kadar kimilerince kaçınılmaz görülüp, kimilerince de Batı öykünmeciliği içerdiği ifade edilse de; kendi özünde laiklik olarak tanımlanabilecek bir köklü değişiklik değillerdir. Bu reformlar, o güne kadar, yeterli düzenlemelere kavuşturulmadığı için kargaşaya sebebiyet veren örfî kuralların ve bürokratik yapının gözden geçirilmesi ve işleyişi için yeni kurullar ve kurumlar oluşturulması çalışmalarıdır.

Fermanlar

Bu tespitlerimizin sağlamasını yapabilmek için öncelikle **Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) (1839)** ve **Islahat Fermanı (1856)** üzerinde durmak gerekmektedir.

Tanzimat Fermanı, İslâm esaslarına uyanmanın dirlik ve düzeni sağlayacağını, bu esaslara uyulduğu için devletin yüzlerce yıl güçlü bir durumda yaşadığını içtenlikle belirtmektedir. Ancak son 150 yıldan beri “gavaib-i müteakibe” (birbirini izleyen zorluklar), ve “esbab-ı mütenevvia” (çeşitli nedenler) dolayısıyla İslâm esaslarına uyulmadığı da, Fermanında ifade edilmektedir. Ayrıca İslâm

ilkelerine uyulmazsa devletin çökeceği belirtildikten sonra, bu kötü durumdan kurtulmak için yeni kanunlar yapılmasının zorunluluğu üzerinde durulmaktadır.⁶

Ferman, yukarıda Padişah Abdülmecid’in ağzından özetlenen genel ifadelerle birlikte aşağıdaki hususları içermektedir:

- Can güvenliği,
- Irz ve namus güvenliği,
- Mal güvenliği,
- Vergi toplama yöntemlerinin düzenlenmesi,
- Askerliğin belli bir süre ile sınırlanması,
- Bütün bunları gerçekleştirebilmek ve böylece din ve devleti, mülk ve milleti kaldırmak için Şeriata uygun kanunlar yapılacaktır.

Bu prensiplere aykırı hareket edilemeyeceği yolunda Padişah’ça ant ve misak olunacak ve ayrıca Hırka-ı Şerif odasında bütün ulema ve vükelâ Allah adına yemin edeceklerdir. Bu sebeple ulema ile vüzeradan kim olursa olsun şer’i kanunlara uymayanlar, hatır gönül ve rütbeye bakılmaksızın ceza göreceklerdir.

Giriş bölümündeki ifadelerle bakıldığında Tanzimat Fermanının; “bir yandan ‘İslâm ilkelerine dönebilmek için yeni kanunların gerekeceği’, diğer yandan da, ‘İslâm’da bulunmayan yeni ilkelerin kabul edileceği’ biçiminde anlaşılabilirliğini, her iki anlayış biçiminde de, yenilikçi reformcu bir nitelik bulunduğunu, bu niteliğin de yeni kanunların kabul edilmesi zorunluğu olduğunu” kabul eden görüşe göre, “Tanzimat Fermanını, yenileşme hareketinin ilk esaslı başlangıcı olarak saymak doğaldır”⁷ görülebilir. Ancak,

“Tanzimat Fermanı’nda hedeflenen amaç devlet yapısının yenilenmesidir. Tanzimat Fermanı, bir halk hareketi sonucu halkın iradesinden değil, Padişah’tan gelmiştir. Dolayısıyla Tanzimat, halk tarafından benimsenmemiştir.”⁸

⁶ ÜÇOK & MUMCU, “Türk Hukuk Tarihi”, s. 314.

⁷ ÜÇOK & MUMCU, a.g.e., s. 314.

⁸ İlhan AKBULUT, s. 55.

Tanzimat Fermanı, metninde her ne kadar reformcu bir nitelik taşısa ve yenileşme hareketinin başlangıcı sayılsa da, gerek başlangıcındaki, gerekse metnin tümüne hakim olan ilkeler dikkate alındığında, özünde İslâmî hükümlere uymayı esas aldığı belirten bir düzenlemedir. Bu yönüyle, tamamen yabancı ideolojik tercihlerle yapılmış bir resepsiyon hareketi olarak tanımlanamaz.

Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı olan **Islahat Fermanı**, Batı'nın tıpkı günümüzde olduğu gibi, kendisiyle bir bütünleşme süreci başlattığını ileri sürdüğü ve bununla azınlıkların haklarını garanti altına almaya çalıştığı, Türkiye'nin de Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğu 1856'da, Paris Konferansı'nın toplanacağı sıralarda (28 Şubat 1856) ilan edildi. Islahat Fermanının ilanı aynı zamanda, Babiâli'nin 1856'da toplanan Paris Konferansı'na iştirak edebilmesinin de şartıdır.⁹

Biçimsel ve hukuksal bakımdan, Tanzimat Fermanı'na benzeyen ve onun devamı niteliğinde görülen¹⁰ Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan farklı ve İslâm Hukukuna aykırı olarak, zimmîleri Müslümanlarla eşit konuma getirmiştir. Ayrıca, zimmîlerle Müslümanları yargılama bakımından da ayırmıştır.

Islahat Fermanının hükümleri genel olarak:

— Tanzimat Fermanındaki ilkeler aynen uygulanacak,

— Zimmîlere eskiden tanınan haklar aynen sürecek,

— Patrikhanelerde oluşan Meclisler, zimmî uyrukların ihtiyaçlarını hükümete bildirecek,

— Patrik seçimleri kurallara bağlanacak,

— Zimmî din görevlileri halktan para topalayamayacaklar, onlara maaş bağlanacak,

— Zimmîler kendi işlerini görebilmek için aralarında kurul oluşturacaklar,

— Zimmîlerin başvuruları acele değerlendirilecek,

— Zimmîlerin dinî işlerine karışılmayacak,

— Zimmîler devlet hizmetine alınacak, askerî veya sivil okullara kabul edilecekler,

— Ticaret ve ceza davalarında eğer iki taraf biri Müslüman ve biri zimmî, ya da biri zimmî diğeri yabancı ise, yargılamaları karma mahkemelerde ve açıkta yapılacak. Bazı hukuk işlerinde zimmîler isterlerse kendi patrikhanelerine başvurabilecekler,

— Yabancılar, taşınmaz mal edinebileceklerdir.

Taşıdığı hükümler bakımından her ne kadar gayrimüslimlere imtiyazlar tanıyan bir metin olsa da, Islahat Fermanı, uygulaması oldukça güdük kalmış bir düzenlemedir. Başta da belirttiğimiz gibi, Paris Konferansı öncesinde bir zaruret olarak düşünülmüş ve yapılmıştır. Yönetimin tekçi karakteri gereği de kimseyi memnun etmemiştir. Bu husus, bir Fransız sefir ve yazarı olan Engelhardt'ın kaanatlerine de yansımıştır.

"Birbirine zıt düşünceleri bir araya getirmek maksadıyla yazılan bu Hatt-ı Hümayun'dan anlaşıldığı üzere Sultan Abdülmecid de ıslahat yolunda hızlı bir şekilde ileriye gidildiğine ve kendi ahdi altında bulunan Gülhane Hattını inkar etmekle bu hızı yavaşlatmanın gerektiğine inanıyordu. Bir süre sonra Meclis-i Ahkam-ı Adliye tarafından alınan bir çok karar, Hatt-ı Hümayun'un yazılış amacına dair bütün şüpheleri yok etti. 1842 Şubatında eyalet gelirlerinin toplanması, eskiden olduğu gibi askerî kumandanlara verildi. Merkez vilayetlerdeki muhassıllar kaldırıldı. Her yerde mahalli ileri gelenlerden oluşan bir meclis verginin toplanmasına memur kılındı; eski usule dönüldü. Haracın ruhanî cemaat vasıtasıyla toplanmasından vazgeçilerek eski tarz uygulamaya konuldu."¹¹

Islahat Fermanı'nın, gerçekten de ıslahat düşüncesiyle yapılmadığı yaygın bir kanaattir. Hatta Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesini sağlayan Mustafa Reşid Paşa'nın dahi Islahat Fermanı'na karşı çıktığı, önyak olanları (öğrencileri Âli ve Fuat Paşalar) ihanetle damgaladığı da bilinmektedir.¹²

"Uzun yıllar ıslahat düşüncesinin somut örneği sayılan, Hatt-ı Hümayun'un düzenlenmesi gö-

⁹ Bkz.: (1) Kemal H. KARPAT, s. 34. (2) Mustafa ERDOĞAN, s. 23.

¹⁰ Mustafa ERDOĞAN, a.g.e., s. 23.

¹¹ ENGELHARDT, "Tanzimat ve Türkiye", s. 58.

¹² ENGELHARDT, a.g.e., s. 138.

rüşmelerine katılmayan Reşid Paşa —şüphesiz ki azlinden dolayı müteessir olduğu ve kalbi incitildiği için— Hatt-ı Hümayun'u tenkitten geri durmadı; bunun 'hainler tarafından Avrupa'ya verilen, memleketi tahrip vasıtası' olduğunu söyledi. Bu hainler kendi öğrencileri Âli ve Fuad Paşalardı."¹³

Tanzimat döneminde yapılan diğer yenilikleri de aktarmakta, dönemin belirgin özelliklerini tanımak bakımından yarar vardır:

Tanzimat döneminde kara ve deniz ticaret hukuku ve bazı ceza kanunları ile bunlara ilişkin usul kanunları Fransızca'dan tercüme edilerek alınmıştır. Fakat bunların hiç biri **temel kanun** niteliğinde düzenleme değildir. Örneğin Medenî Kanun olarak Fransız **Cod Civil**'in ticaret hukukuna ilişkin maddeleri iktibas edilmiş, fakat aile ve borçlar hukukuna ilişkin hükümleri alınmamıştır. Osmanlı devlet adamları bu dönemde bir çok hukuki düzenlemeyi, üzerlerindeki siyasi baskılar sebebiyle yapmak zorunda kalmışlardır.¹⁴

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı'nın ilanında da dış baskıların eseri vardır. Ancak bu dönemin en belirgin vasfı, yapılan değişikliklerde, hakim hukuk sistemi olan İslâm hukukuna açıkça ters düşülmemesine özen gösterilmesidir. Aksini düşünen ve gerçekleşmesi için çalışanlar olsa da, hakim özellik, İslâm Hukukuna ters düşülmemesidir.¹⁵

"Tanzimat Dönemi'nde Devlet, başta Tanzimat Fermanı olmak üzere resmî belgelerde dini ifadelerle ağırlık vermiş, dini meşrulaştırma başvurmasına devam etmiş, Ulema'nın siyasî düzlemde dinî bir grup olarak ortaya çıkmasını sağlayacak söylemler geliştirmiş ve politikalar izlemiştir. Bunun sonucu olarak din, siyasî düzlemde güç kazanmış veya dinin siyasî yönü öne çıkmaya başlamıştır."¹⁶

¹³ ENGELHARDT, a.g.e., s. 138.

¹⁴ Bir görüşe göre, "Avrupa büyükleri Islahat Fermanı'nı her zaman, kendilerine Osmanlı içişlerine müdahale hakkı veren bir belge olarak yorumladılar." Bkz.: İlber ORTAYLI, "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı", s. 82.

Bir başka görüşe göre de, "Paris Antlaşmasının metninde Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmayacağı ifade edilmiş olmasına rağmen, Islahat Fermanının Paris Antlaşmasının metnine alınması, dolaylı da olsa büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde söz sahibi olmasına yol açmıştır." Bkz.: ÜÇÖK & MUMCU, a.g.e., s. 316.

¹⁵ Ejder OKUMUŞ, s. 370.

¹⁶ Ejder OKUMUŞ, s. 370.

Mustafa Reşit Paşa, yapılacak hukuki düzenlemelerin şer'i yönü bakımından kendisine yardımcı olmak üzere meşihattan (Şeyhülislâmlık makamından) bir zatın görevlendirilmesini istemiş, Şeyhülislâmlık da Ahmet Cevdet Paşa'yı görevlendirmiştir.

Bu dönemin en parlak şahsiyeti olan Ahmet Cevdet Paşa'nın, yapılan tüm hukuki düzenlemelerde emeği ve imzası vardır. Paşa, Osmanlı hukukunun, tam anlamıyla Batı hukukunun etki alanına girmesine engel olmaya çalışmış Türk aile hukukunun Fransız aile hukuku ile aynılaştırılmasının 1926'lara kadar ertelenmesine vesile olmuştur. Bu nedenden dolayı, Engelhardt gibi yabancı yazarların eserlerinde tek kelime olsun Ahmet Cevdet Paşa'nın adından söz edilmez.

Tanzimat dönemi düzenlemelerinden pek fazla iyimser olanların beklentilerinin hayal kırıklığına dönüşmesi de, Tanzimat takipçilerinin Islahat Fermanına ve uygulamalarına bakışlarını ortaya koymaktadır:

"Divan-ı Ahkam-ı Adliye, teşkilatına hakim olan ilkeyi, adliyenin bağımsızlığını, serbestçe ve samimiyetle tatbik etmeyi başaramamıştı; valilerin vilayet meclislerinde etki yapmaktan geri kalmadıkları düşünülürse bu konuda şüphe edilebilirdi. **Zaten henüz zamanın ihtiyaçları ile zorunlu olmayan bu yeniliğin** zayıf tarafı, mahkemelerin hatalarını düzeltmek ve mahkeme usullerinin tamamen uygulanmasını denetlemek göreviyle sorumlu olan hakimlerin tam anlamıyla görevlerini yapabilecek kadar bilgili ve tecrübeli olmamalarıydı. Bu hakimler, doktorlar tarafından kendilerine gıdaları yemekler ve nefis içecekler tavsiye edilen fakirler gibiydi. Hazırlanan kanunlar hiçbir yerde öğretilmiyor, yapılanlar ceza kanunu ile ticaret kanunuyla münhasır kalıyordu."¹⁷

Ahmet Cevdet Paşa, bu dönemde, İslâm Hukuku esasları dahilinde Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni hazırlamış ve kanunlaştırmıştır. Paşa'nın Osmanlı Hukuk sistemine yaptığı katkılar o derece önemlidir ki, tesirleri savaş sonrasına ve Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 7. maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin görevleri sayılırken, hazırlanacak kanunlarda hangi esasların göz önünde bulundurulacağı şu şekilde ifade edilmektedir:

¹⁷ ENGELHARDT, a.g.e., s. 259.

"Kavanin ve nizam tanziminde muamelat-ı nâsa erfak ve ihtiyacât-ı zamana evfak ahkâm-ı fihhiyye ve hukukiyye ile adap ve muamelat ittihaz kılınır" (Kanunların ve nizamnamelerin düzenlenmesinde, halkın işlerine ve zamanın ihtiyaçlarına uygun fikhî hükümler ve buna ilişkin hukuk usulü ve işlemleri esas kabul edilir.)

Yine savaş sonrasında yeni Türk Devletinin hukuki yapısını belirlemek ve gerekli kanunları hazırlamak için oluşturulan Komisyonların (Mecelle Vacibât, Mecelle Ahvâl-i Şahsiye, Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye ve Şer'iyye, Ticaret-i Bahriyye ve Berriye, Usul-i Muhakemât-ı Cezâiyye ve Kanun-ı Ceza Komisyonları) çalışmalarını belirlemek için hazırlanan Talimatnamede:

"Muamelât-ı nâsa ve bilhassa memleketin terakkiyat-ı iktisadiyesinin inkişafına hâdim ahkâm vaz'ına sarf-ı mesai edecek ve husul-i maksad için gerek ahkâm-ı fihhiyye ve gerek mileli sairece kabul edilmiş esasattan istifade edilecektir". (Halkın işlerine ve memleketin ekonomisinin gelişmesine hizmet edecek hükümler koymaya mesai harcayacak ve bu maksadı temin için gerek fikhî hükümlerden, gerekse diğer milletlerce kabul edilmiş esaslardan yararlanılacaktır)

şeklinde bir hüküm konulmuştur.

Bu hüküm devrin yöneticilerinin tümünün kanaatini yansıtmasa da, ağırlıklı görüş ve uygulama bu yöndedir. Nitekim Atatürk sonraları Cumhuriyet Halk Fırkası'nda yaptığı bir konuşmada bu hususa değinecek ve şöyle diyecektir:

"Efendiler, ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ihzar edenlere bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunlarda 'ahkam-ı şer'iyye' tabirinin bir münasebetinin olmadığını anlatmaya çalıştık. Fakat bu tabirden başka bir mana tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı"¹⁸

Bütün bu tespitler, Tanzimat Döneminde yapılan hukuki düzenlemelerin, **resepsiyon** anlamında bir reform veya değişiklik olarak adlandırılmayacağını, olsa olsa mevcut hukuk düzeninin bir **rehabilitasyonu** olabileceğini göstermektedir. Tanzimat'tan beklentileri hayal kırıklığına dönüşen yabancılarda da bu kanaat aynen oluşmuştur:

¹⁸ M. Akif AYDIN, "İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları", a.g.e., s. 300.

"Gerçekten de Tanzimat, devletin en kötü döneminde düşünüldü ve tatbik edildi, Avrupa'ya göre teminat yerine geçerek padişahı büyük bir karışıklıktan kurtardı; her taraftan tehdit edilen devlet bu sayede biraz nefes alabildi; fakat Türkiye'yi medenî devletler arasına geçirmesi gereken uzun bir tecrübe süresi dışında bir sonuç alınamadı."¹⁹

Tanzimat döneminde hukuk sisteminin resepsiyon anlamında dizayn edilememesinin nedenlerinden biri de dönemin aydınlarının gayretleri olmuştur. Dönemin Osmanlı aydınlarının —her ne kadar modernleşme yanlısı olsalar da— kültür düzeyinde de kalsa İslâm'ın ve hükümlerinin korunması taraftarı olmalarının²⁰ bu sonuçta önemli payı vardır:

"Kurtuluş Savaşı'nın başladığı yıllarda modernleşme yüz yaşını geçmiş ve toplumun hemen bütün sektörlerine yayılmıştı. Askeri ıslahatları idare, maliye, adalet ve hukuk alanındaki düzenlemeler izlemiş, son olarak Ceza (1847) ve Ticaret (1850-1851) kanunları da Batı'dan iktibas edilmişti. Ancak aile hayatı söz konusu olduğunda iş değişiyordu. Bütün diğer kanunlar dışarıdan ithal edildikten sonra bile bu alana el uzatılmamıştı. 1917 Hukuk-u Aile Kanunnamesi, parlamentodan geçmeyeceği düşüncesiyle olağanüstü bir kararname biçiminde yürürlüğe sokulmuş; uygulamanın başarısızlığı üzerine 1919'da kaldırılmıştı. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Ali Suavi, Şinasi gibi modernleşme yanlısı düşünürler bile kültürün manevi yönlerinin korunmasına taraftardılar. Batıdan maddi unsurların alınması gerektiğini düşündükleri için, tasarlanan gelişmeleri dinsel hükümlere dayandırmaya çalışıyorlar ve kadın haklarını da aynı temelde ele alıyorlardı."²¹

Dönemin aydınlarının, kanun yapma tekniği, kanunları yapanların düşünceleri ve kanunların muhatabı olan milletlerin konumları hakkında besledikleri kanaatlerini, ayrıca Şeriat'ın bu konulardaki görüşlerini nasıl dikkate aldıklarını, Namık Kemal'in bir hukuk kitabının tercümesine yaptığı eleştirilerden de görebiliriz:

"Pradie Fodere'e atfedilen sözünde, insanoğlunun daima birbiriyle birlik ve beraberlik halinde

¹⁹ ENGELHARDT, a.g.e., s. 479.

²⁰ Sözü geçen aydınların tavırlarındaki bu farklılıkta, o dönemde muhalefette bulunmalarının önemi de dikkate alınmalıdır.

²¹ Alev Erkilet BAŞER, "Orta Doğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler", s. 146.

bulunmasını ilahî kanun gereği saydıktan sonra, her kavme, "bu kanuna" itiraz ve kendi inançlarına uygun kanun yapmak selâhiyeti veriyor. Böyle bir durumda, savaşçı bir millet ilâhî kanun hükmünce muhabbet ve birlik ile "davranmaya" memur oldukları diğer kavimler üzerine daima hakim olmalarını doğuracak bir kanun vazetmeler, hukuk kuralları dahilinde hareket etmiş olacaklar. Bu görüş kabul olunca, insanoğlunun severken yavrusunu öldüren canavardan ne farkı kalır?

Bu, İslam ulemasının öngördüğü kanun yapma usulüne aykırıdır. Çünkü dinin insana yüklediği vazife, bir yaratıcıya ibadet ve o yaratıcının adalet hükümlerine uymak olduğundan; daima siyaset diyanete tabi ve diyanetin dünya işlerine müteallik olan adaletin aslî hükümleri ise Müslümanların geneline şamildir. Zamanın değişmesi ile değişen ve içinde bulunulan durumun bazı gereklerine göre uyulan meseleler, tamamen tali hükümler ve istisnalardır. Şimdi Avrupa'da olduğu gibi, aralarında bir nehir veya bir dağ ve bir lisan ile batıl inançlardan oluşan bazı görenekten başka bir fark bulunmayan iki toplumun, yarısından fazla meseleleri birbirine zıt iki ayrı kanuna tabi olmasına; ilâhî birlikten sonra; insanoğlunun bir doğruluk merkezinde birliğini "isteyen" yüce iradesiyle insanlık aleminin mutluluk verici temiz şeriatı asla cevaz veremez."²²

Mecelle

1839 Tanzimat Fermanında Osmanlı Devletine yeni bir hukuki yapı vermenin gereği vurgulanmış, daha sonra bu doğrultuda bazı komisyonlar kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde Ticaret ve Nizamiye Mahkemeleri de kurulmuştur. Bu mahkemelerde, diğer Avrupa ülkelerinin medenî kanununa benzer ve ortak ihtiyaçları karşılayacak bir medenî kanuna ihtiyaç duyulmuştu. Zira ticaret mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinin başkanları dışındaki üyeleri hukukçu değillerdi. Yine bu dönemde 1850 yılında çoğu hükümleri Fransız Ticaret Kanunundan alınarak hazırlanmış Kanunname-i Ticaret uygulanırken, borçlar hukuku ilkelerinin uygulanmasında zorluklar çekilmekteydi. Bu ilkelerin bizzat fıkıh kuralları içinden çıkarılması oldukça zordu ve ayrıca ticarete taalluk etmeyen konularda da güçlükler yaşanıyordu. Aynı şekilde nizamiye mah-

kemelerinin üyelerinin de fıkıh kitaplarında her hükmü bulabilmeleri mümkün değildi. Mecelle'nin Esbab-ı Mûcibe (gerekçe) Mazbatası'ndaki şu ifadeler, Mecelle'ye neden gerek duyulduğu konusunda fikir vermektedir:

"...ihtilâflardan âzâde ve yalnız en uygun görüşleri içerisine almak üzere —fikhî muamelelere dair anlaşılması kolay bir kitap yapılsa herkes kolaylıkla okuyarak muamelelerini ona tatbik ve böyle mazbut bir kitap olduğu halde nâib efendi (hakim)lere büyük faydası olacağı gibi Nizamiye Mahkemeleri azasıyla idarî işlerde bulunan memurlar dahi okumak suretiyle şer'î meseleleri kavrayarak, icabında güçleri yettiği kadar Şer'î Şerife tâbi olurlar. Hem Şer'î mahkemelerde muteber ve geçerli hem de Nizamiye Mahkemelerinde hukuk davaları için kanun kaynağı lüzumu kalmaz— mütalaasına mebnî öyle bir muhteşem eserin vücuda gelmesi hayli vakitten beri arzu olunan bir hal olup..."²³

Mecellenin hazırlanmasında bir diğer önemli sebebin dış baskılar olduğu da bilinmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Tanzimat ve Islahat Fermanları Batı'nın baskısıyla ve onları memnun etmek kaygısıyla hazırlanmıştı. Birçok alanda Batılılaşmaya gidilirken hukuk alanında da Batı'nın tesirinden kurtulmak imkansızdı. Üstelik dönemin en önemli devlet adamları Âli ve Fuat Paşalar da heyecanlı birer Batı taraftarı idiler. Özellikle Âli Paşa, medenî kanun konusunda da, milli bir kanundan ziyade Fransız Medenî Kanununun (Cod Civil) aynen iktibas edilmesine taraftardı.

Mecelle'nin hazırlanması kararı verildikten ve bu iş için Komisyon oluşturulduktan sonra Batılı devletlerin, özellikle de Fransa'nın baskıları o derecede etkili olmuştur ki, Mecelle'nin hazırlanışında görevlendirilen Ahmet Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nazırlığından azledilerek Bursa Valiliğine atanmıştır. Bu atamada Fransa elçisi Mösyö Bouree'nin aleyhte çalışmaları etkili olmuştur.²⁴

Mecelleyi hazırlayacak komisyonun teşkilinden önce Meclis-i Tanzimat bünyesinde oluşturulan cemiyet-i ilmiye, **metn-i metin'i** hazırlamıştır. Bu heyette Rüştü Molla Efendi başkanlığında İstanbul kadısı Tahir Efendi, Ali

²³ Ali Himmet BERKİ, "Açıklamalı MECELLE", s. 9.

²⁴ Ebul'ula MARDİN, "Medenî Hukuk Cephesinden AHMET CEVDET PAŞA", s. 88.

²² Fevziye TANSAL, "Türk Hukuk Tarihi Dergisi", s. 62.

Ratib Bey Ahmet Cevdet Paşa bulunuyordu. Cemiyet ilk kitap olarak Kitab-ul Buyû'u kaleme aldı ve dağıldı. Ahmet Cevdet Paşa bu Komisyonun, Tahir Efendi dışında yetersiz hukukçulardan oluştuğu için dağıldığını bildirmektedir.

Bu dönemde Fransız (Cod Civil) Medenî Kanununun tercüme ve iktibas edilmesi fikri ağır basmakla birlikte, özellikle Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa ve Şirvanîzâde Rüştü Paşa'nın karşı çıkmasıyla bu teşebbüsten vazgeçilmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir heyet kurularak Mecelle'nin telifine başlanmıştır.²⁵

Mecelle'nin hazırlanmasında görev alan hukukçular şunlardır:

1. Filibeli Halil Efendi, 2. Seyfeddin İsmail Efendi, 3. Şirvânîzâde Ahmet Hulusi Efendi, 4. Ahmet Hilmi Efendi, 5. Bağdatlı Muhammed Emin Efendi, 6. İbn Âbidinzâde Alâaddin Efendi, 7. Gerdankıran Ömer Hulusi Efendi, 8. Kara Halil Efendi, 9. İsa Ruhi Efendi, 10. Yunus Vehbi Efendi, 11. Abdülatif Şükrü Efendi, 12. Ahmed Hâlid Efendi, 13. Karinâbadlı Ömer Hilmi Efendi, 14. Abdüsettar Efendi.²⁶

Mecelle'nin Mukaddimesi (Girişi) iki Makale'den oluşmaktadır. Makaale-i Ülä (Birinci Makale) fıkıh ilminin tarifi ve bölümlerini, Makaale-i Sâniye (İkinci Makale), fıkıh kurallarını anlatır. Evrensel hukuk kurallarının da önemli bir kısmını içine alan bu girişte, fıkıh kurallarının daha iyi anlaşılabilmesi için kavram tarifleri ve fıkıh kurallarına ulaştıracak mantık, edebî bir şekilde verilmektedir.

Mecelle bir bütün olarak değil, 16 ayrı kitap halinde, sekiz senede hazırlanmış ve her bir bölümü Padişah'a sunularak yürürlüğe girmiştir. Mecelle'deki hükümler ve Mecelle hakkında ifade edilenler dikkate alındığında; ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın gayretleri konusunda hasmane tavırlar takınanların tavırları değerlendirildiğinde, Mecelle'nin ve dolayısıyla Ahmet Cevdet Paşa'nın, Türk hukuk sisteminin resepsiyonunu uzun bir süre geciktirdiği belgindir.

²⁵ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 78.

²⁶ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 80.

Kanun-u Esâsî (1876 Anayasası)

Tanzimat döneminde hukukla ilgili en önemli olay Mecelle'dir. Tanzimat döneminin hemen akabinde ve bu dönemin tesiri ile yapılan bir diğer önemli hukuk olayı da Kanun-u Esâsî'dir. Osmanlı Devleti'nde Padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını da içerebilecek bir anayasanın yapılması fikri aydınlar arasında, bilhassa Şinasî, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi önde gelenler arasında tartışılmıştır.

Namık Kemal, Montesquieu'nun 'Kanunların Ruhü' adlı eserini tercüme etmiş ve Montesquieu'nun, özellikle anayasa ve parlamenter yönetim biçimine ilişkin fikirlerinin, şeriata uygun olduğunu savunmuştur.

Namık Kemal'e göre,

"İslâm Devleti modernleşirken Avrupa'yı körü körüne taklit etmemeli, kendi kanunlarını, inanç ve geleneklerini terk etmemelidir. Şeriat'ın adil kuralları, Montesquieu'nun belirttiği 'Tabii Hukuk'tur. Tabii hukukun temel kuralları şahsî hürriyet, eşitlik, toplanma hürriyeti, memurların sorumluluğu gibi unsurlardan oluşur. Halkın hakimiyeti ise hükümetin halktan kaynaklanmasıdır ki, bu, her ferдин doğuştan sahip olduğu haktır. Hükümeti adalet içinde tutmanın yolu ise, hükümetin işleyişinde uyacağı kuralların açıkça belirtilmesi ve yasama erkini hükümetten alacak meşveret ilkesidir... Meşveret usulüne müracaat olunmazsa, dakika dakika çöküşe yaklaşılabilecek ve devlet pek az zaman içinde mahvolacaktır... Madem ki Avrupa bu hale iki asır içinde gelmiş ve madem ki ilerleme araçlarını onlar bulmuş, biz o vesaiti hazır bulacağız... Bizim hiç olmazsa iki asır içinde en medenî memleketlerden olacağımıza bir şüphe var mıdır?"²⁷

Namık Kemal gibi düşünürler yanında, anayasa fikrinin hayata geçirilmesinde en önemli rol Mithat Paşa'ya aittir. Mithat Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Büyük Devletler 'Doğu Sorunu'na çözüm bulmak gerekçeyle İstanbul'da toplanacak bir Konferansın hazırlıklarını yapmakta, diğer yandan da Rusya'nın Panlavist politikaları hem Osmanlı Devleti'ni hem de Avrupa'yı rahatsız etmektedir. Konferansı tertip eden devletler bir yandan da, Konferansın amacına ulaşamaması durumunda yeni bir Türk-Rus Savaşı çıkabileceği veya beş büyük devletin Osmanlı Dev-

²⁷ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 53.

leti topraklarını işgal edebileceği gibi senaryolarla tehditkâr bir tavır takınmakta idiler. İşte bu şartlarda Konferansın (İstanbul Konferansı) ilk toplantısının yapıldığı 23 Aralık 1876'da ilk Osmanlı Anayasası (Kanun-u Esâsî) ilan edildi.

Anayasanın ilanı Osmanlı elçilerine şu özet bilgilerle duyurulmuştur:

"Sultan ve Halife, Müslümanların en üstündedir ve Osmanlı tebaasının egemenidir. Devletin sujeleri, aralarında fark olmaksızın "Osmanlı" tabir olunmuştur. Kişisel özgürlüklerine dokunulamaz, kanunlarla garanti altındadırlar. Teokratik devlet sadece anayasa için mevcuttur. Adaletle müdahale edilmeyecek, mahkemeler açık yargılama yapacaklardır. Bunlar Batı anayasalarının hükümleridir. Osmanlı Devleti ve halkının daha mutlu olacakları bir ortam yaratılmıştır."²⁸

Esas itibarıyla 1830 Belçika Anayasası örneğine dayanan²⁹ 1876 Anayasası gözden geçirildiğinde, Padişah, parlamenter sistemdeki sembolik devlet başkanı gibi değil, aksine tüm yetkileri elinde bulunduran, kendi rızası ile bazı yetkileri bağışlayan konumdadır. Padişah yürütmenin başındadır. Güvenoyu sistemi yoktur. Hükümeti kurma ve feshetme yetkisi Padişah'tadır. Ayrıca '**kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi**', yasa-güçünü de elinde bulundurduğunun önemli bir işaretidir.^(*)

1876 Anayasasında, üyeleri Osmanlı vatandaşları tarafından seçilen Heyet-i Mebusan ile Padişah tarafından belirlenen ve ömür boyu atanan üyelerden oluşan bir üst denetim organı olarak Meclis-i Ayan vardır. Yargı gücü bağımsızdır. Yargıçların işlerine son verilemez. Bakanlar Kurulu ile Meclis-i Ahkam-ı Adliyye'nin reis ve üyelerini ve Padişah aleyhine cürüm işleyenleri yargılamak üzere Divân-ı Âli ismi altında bir mahkeme kurulmuştur. Osmanlı vatandaşlarına siyasi parti ve dernek kurma ile toplantı özgürlükleri dışındaki özgürlükler tanınmış olup, can, mal, ırz, konut dokunulmazlıkları güvenceye alınmıştır. Önemli bir istisna, Padişahın polis

soruşturmasına dayanarak yurt dışı sürgün cezası verebilmesidir.

Padişah'a sınırsız yetkilerin tanınması, sıkı-yönetim ilanı ve yurt dışı sürgün gibi kararların yürütmeye, dolayısıyla Padişah'a ait olması, din ayrımının kaldırılması çabalarına karşılık, devletin dininin İslâm olduğunun belirtilmesi, bu dönemden resepsiyon beklentisinde olanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde 1876 Kanun-u Esâsî'nin ilanı, bir resepsiyon eylemi değil, Osmanlı Saltanatı'nın Tanzimat ve İslahat Fermanlarında olduğu gibi dış baskılara, bu defa İstanbul Konferansı'nın tehdidine karşı bir geçiş-tirme operasyonudur.

Kanun-u Esâsî ile oluşturulan Meclis-i Umumi 1978 yılının Nisan ayında Padişah tarafından feshedildi. Nihayet 1908'de İttihat Terakki, İngiltere ile Rusya'nın Balkan sorunları için Reval'de görüşme yapmaları ve Makedonya için ıslahat istemeleri sonucu paniğe kapılıp Resne'de Kolağası Niyazi Bey'in ayaklanmasını da bahane ederek harekete geçmiş, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti re'sen ilan etmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de Anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ve Meclis'i toplantıya çağırdığını, seçimlerin yapılması kararı aldığını açıkladı. Böylece II. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu.

Burada önemli bir anekdotu da aktarmakta yarar vardır: 1906 yılında bir kongre hazırlanması düşünülmüş ve bu Kongre 1907 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu kongre de tüm Osmanlı muhalifleri bir araya gelerek "**Osmanlı Muhalifeyin Fırkaları Kongresi Beyanname**sini" neşretmişlerdir. Bu bildiriye II. Abdülhamit'in tahttan feragat etmeye zorlanması ve Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesi istenmiştir. Bu Kongreye katılan ve Beyannameye imza atan fırka ve komiteler şunlardır:

Ermeni Taşnaksütyan Cemiyeti,

Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkezîyet Cemiyeti,

Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi,

Armenya Gazetesi,

Razmik Heyet-i İdaresi,

Hayrenik Heyet-i İdaresi,

²⁸ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 67.

²⁹ Mustafa ERDOĞAN, a.g.e., s. 27.

(*) 1960 İhtilâl Anayasasında da eskiye dönmüş ve hükümete, Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi tanınmış ve 1982 İhtilâl Anayasası'nda da bu yetki hükümetlere tanınmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti.³⁰

İttihat ve Terakki, Kanun-u Esasi'de bazı değişiklikler yapmış ve bu değişiklikler için yabancı uzmanlar getirmiştir. Bunlardan biri de Adalet Bakanlığı'nda görevlendirilen Kont Ostrorog'dur. Görevi Osmanlı yasalarını Avrupa yasalarıyla aynı seviyeye getirmek ve tasarıları Bakanlığa sunmaktır. İttihat ve Terakki, Parlamentoyu toplama, süresini uzatma, dağıtma yetkilerini, her istediklerini yaptırabildikleri Padişah'a dolayısıyla kendisine bağladı. Böylece 1908 yılında büyük ümitlerle ve Osmanlı tarihinde ilk kez genişçe bir tabandan gelen bir zorlama ve hareketle yürürlüğe giren Anayasayla gerçek anlamda parlamenter bir sisteme geçiş yapılamadı. II. Meşrutiyet döneminde de bir hukuk devleti yaratılamadı.³¹

1876'da yapılan Kanun-u Esâsî gibi, 1908'de yapılan değişiklikler de bir resepsiyon hareketi değildir. Birincisi dış baskıların, ikincisi de yapanların şahsî ihtiraslarının³² sonucu olarak gerçekleşmiş ve değil resepsiyon, bir rehabilitasyon yerine dahi geçememiştir.

Tanzimat Döneminde yapılan düzenlemelerin bir resepsiyon hareketi olamamasının dış ve iç siyasi sebeplerinin tespitinde genellikle herkes ortak kanaate sahiptir. Ancak bu sebeplerin dışında daha içsel iki sebep vardır ki, bu da toplumun **İslâm inancı** ile, **İslâm'ın bizatihi kendi gücüdür**. Bu güç ve bu gücün oluşturduğu toplumsal inanç ve yaşayış, Tanzimat döneminde yapılanların şekli olarak kalmasına veya Batı'nın elde etmek istediği sonucun oluşmamasına sebep olmuştur:

"Batılı güçlerin baskısı altında tamamlanan çok daha radikal bir değişiklik, şartları hususunda Babî'li'ye öneriler yapan Fransa (1740), Rusya (1774) ve diğer güçlere "reayayı himaye" hakkı bahsetme ile, Hıristiyan tebaanın konumunun iyileştirilmesi idi. Bu vaatlerin yerine getirilmesi, 3 Kasım 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun yürürlüğü ile başlayan Tanzimat fermanlarında şekillenmiş ve nihayet Sultan II. Abdülhamit tarafından 23 Aralık 1876'da çıkartılan inceden incele işlenmiş anayasal bir belgeye dahil edi-

linceye kadar diğer kanunlarca takip edilmişti. Bu anayasal aletler birçok hukuki reformu kapsamıştı, ama ne Tanzimat kanunları ne de kısa ömürlü Mithat Paşa'nın 1876 Anayasası, geleneksel İslâm'ın, Batı hukuk ve adalet kavramlarına sert direnişi sebebiyle gerçekleştirilebilmişti."³³

2. "Lozan" (Dönüm Noktası) Sonrası Dönem

Türkiye Cumhuriyetinin hukuk ve dış siyaset alanında yaşadığı en önemli ilk gelişme, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansıdır. Konferansa İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan) ile TBMM Hükümeti katılmışlardır. Türk Heyetinde Konferans görüşmelerine İsmet İnönü başkanlığında Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka ile birlikte, müşavir olarak da: Münir (Erteğün), Muhtar (Çilli), Veli (Saltık), Zülfü (Tiğrel), Zekâi (Apaydın), Celal (Bayar), Şefik (Başman), Seniyyetin (Başak), Şevket (Doğruer), Tevfik (Bıyıklıoğlu), Tahir (Taner), Nusret (Metya), Hikmet (Bayur), Zühtü (İnhan), Fuat (Ağralı), Mustafa Şeref (Özkan), Şükrü (Kaya), Hamit (Hasancan), Cavit (Maliyeci), Ruşen Eşref (Ünaydın), ve Yahya Kemal (Beyatlı) Beyler katılmışlardır.

Başlangıçta ve görünürde 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında sınırların, tazminatların, arazi ve esir mübadelesi gibi konuların ele alınacağına sanıldığı bu Konferansta, hukuk sistemini etkileyecek önemli kararların alınacağı pek akla gelmemiştir. Fakat Konferansın ilerleyen günlerinde tartışmalar, özellikle adli imtiyazlar ve gayrimüslim azınlıkların ahval-i şahsiye alanındaki hukuki statüleri üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Aslında bu görünen sebeplerin arkasında, yeni Türk Devletinin İslâmî kimlikten uzaklaştırılması arzu ve stratejisi, bu uluslararası konferansın taraflarını, Türkiye'nin iç meselelerine, özellikle de hukuki düzenlemelerine müdahil olma durumuna getirmiştir.³⁴

Batılı devletler, kendi vatandaşları olup da Türkiye'de ikamet edenlerin davalarının yerli

³⁰ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 82.

³¹ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 82.

³² Mustafa ERDOĞAN, a.g.e., s. 36.

³³ Macid HADDURİ, "İslâm Hukukunda Savaş ve Barış", s. 286.

³⁴ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 301.

ve yabancı hakimlerin katılacağı karma mahkemelerde görülmesini ve Türkiye'nin söz verdiği hukuk reformlarını yapmak için yabancı hukukçulardan bir komisyon oluşturulmasını talep etmekteydiler. Türk heyeti şiddetle bu talebe karşı çıkmış, hatta İnönü, 2 Aralık 1922 tarihli konuşmasında, Paris Antlaşmasından bu yana adalet teşkilatının ve kanunların Avrupaî bir şekilde yenilendiğini, imtiyazlara gerek olmadığını, adli kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta M. Kemal, İzmir İktisat Kongresinde,

"...bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil denemez"³⁵

demektedir.

Cumhuriyetin kurucusunun bu sözlerinden, hukukun herkese uygulanabilirliğinin bağımsızlık anlamında gerekliliğine inanıldığını anlamaktayız. Fakat milli hukuk anlamında aynı hassasiyetin düşünülmediğini sonraki gelişmelerde görmekteyiz. Bununla birlikte, Türk Heyetinin yukarıda aktardığımız görüşü ve direnişi, Türkiye'nin hukuk sisteminde henüz resepsiyon anlamında köklü bir değişiklik taraftarı olmadığını da göstermektedir.

Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların ahvali şahsiye alanındaki statülerinin belirlenmesi görüşmelerinde Batılı devletler, gayrimüslimlere yargısal özerklik istemişlerdir. Fakat Türk Heyeti bu talebe karşı çıkmış, hatta İstanbul Hükümeti tarafından yürürlükten kaldırılmış bulunan Hukuku Aile Kararnamesi'ni yürürlüğe koyacağını, Lozan görüşmelerinde delegasyondan Rıza Nur'un ve Mecliste de Şükrü Kaya'nın ağzından ifade etme gereği duymuştur. Bu da gösteriyor ki, 1922 sonlarında Ankara Hükümeti, yeni Türk devletinin hukukî yapısı hakkında, henüz kesin bir batılılaşma ve laikleşme taraftarı değildir.³⁶

Değerli araştırmacı M. Akif Aydın'ın, tarihe ve Türk hukukunun laikleşme sürecindeki tartışma ve sonuçlara ışık tutacak değerlendirmelerini, değerlendirmelere dayanak olan görüşlerle birlikte buraya almayı, gelecek kuşak hukukçularının resepsiyon sürecini değerlendirebilmeleri için gerekli görmekteyim:

³⁵ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 303.

³⁶ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 306.

"Gayrimüslim azınlıklara uygulanacak hukuki esaslar konusu Lozan'ı hayli meşgul etmiştir. Bu görüşmeler sırasında Türk delegasyonu İtalya ve İngiliz delegeleri arasında 30 Aralık 1922 tarihli oturumda hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için müşterek bir kanunun yapılmasının mümkün olup olmayacağı konusunda dikkate değer bir tartışma geçmiştir. Sonraki gelişmelere ışık tutması bakımından bu tartışmadan biraz bahsetmek faydalı olacaktır. İngiliz delegesi Ryan, evlenme ya da boşanma bakımından ayırım yapılmaksızın hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara uygulanabilecek herhangi bir ilke bilmediğini, Türk Temsilci Heyetinin başka hiçbir devlette bulunmayan bir durum yaratmaya çalıştığını ifade etmiştir... Ona göre hem Müslüman hem de Müslüman olmayanlara aynı kanunun uygulanmasında bir yarar yoktur. Böyle bir tedbir Müslümanlar kadar Hıristiyanları da kendi özel göreneklerinin uygulanmasından yoksun bırakma sonucunu doğuracaktır. Bu ise azınlıkların göreneklerine saygı gösterilmesini isteyen antlaşmaların özüne aykırıdır. Hindistan'da uygulanan İngiliz politikası bu ilkenin bir örneğidir. İtalyan delegesi Montagna da ayırım yapmaksızın bütün Türk uyruklarına uygulanacak genel bir kanun çıkartmanın mümkün olmadığını düşünmektedir. Batı ülkeleri örneği geçerli değildir; gerçekten bu ülkeler ulusal özellik bakımından olduğu kadar, din, soy ve dil bakımından da mütecanislerdir. Azınlıkların büyük kitleler halinde bulunduğu Türkiye'nin durumu böyle değildir. Herkese aynı ilkeleri uygulamak istemekle, Türk hükümeti ayırım gözetmeksizin herkesi gücendirmek ve herkese haksızlık yapmak tehlikesi ile karşılaşır. Hıristiyanlar arasında yürürlükte olan göreneklerden özü bakımından farklıdır; çünkü bunlar her şeyi ile hatta birtakım fizyolojik başkalıklarla bile ayrı olan halkların yüzyıllardır süregelen alışkanlıklarının ürünüdürler.

Bu konuşmaya verdiği cevapta Rıza Nur Bey, Türk hükümetinin hazırlamak istediği laik yasaların Rum topluluklarının göreneklerini göz önünde tutacağını bildirmektedir."³⁷

Heyetlerin karşılıklı olarak kendi inanç ve düşüncelerinden taviz vermeye yanaşmaması yüzünden Konferansın 1. Bölümünde bir netice alınamamış ve Türk Heyeti 7 Şubat 1923'te Türkiye'ye dönmüştür. Dönüş yolculuğunda İsmet İnönü'yü İstanbul'dan Ankara'ya götüren tren, Mustafa Kemal'i İzmir'den Ankara'ya götüren trenle Eskişehir'de karşılaşır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü

³⁷ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 307.

başbaşa görüşerek Konferansın kritiğini yaparlar. Neticede İtilâf Devletlerinin sözcüsü durumundaki Lord Cürzon'un tekliflerini kabule karar verirler.³⁸ Bu kabul keyfiyeti, Konferansın ikinci bölümünde Türk Heyeti'nin tavrandan anlaşılacaktır. Öyle ki, kabul keyfiyetindeki uzlaşma, heyetin kıyafetlerine de yansımış ve Konferansın birinci bölümüne **kalpaklı** olarak katılan Türk Heyeti, ikinci bölüme **fötr şapkalı** olarak katılmışlardır. Oysa, Şapka Kanunu Lozan Antlaşmasından iki sene sonra 1925'de çıkarılmıştır.³⁹

Konferansın 2. Bölümü 21 Nisan 1923'te başladı. Anlaşmaya varılamayan bazı konuların çözümü ileride yapılacak görüşmelere bırakılmıştır. Musul meselesi de bunlardan biridir ve Milletler Cemiyeti'nin çözümüne bırakılmıştır. Milletler Cemiyeti de çözümü, Musul'un Türkiye'den koparılmasında görmüş ve Musul elimizden çıkmıştır.

Türkiye 24 Temmuz 1923 de imzaladığı Lozan Antlaşması ile birlikte 'Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri'yi de imzalamıştır. Bu bildirideki hükümler gereğince, Türk Hükümeti 5 yıldan az olmamak üzere gerekli göreceği bir süre için I. Dünya Savaşı'na girmemiş ülkelerin vatandaşları arasından Avrupalı hukukçu danışmanlar almayı kabul etmiştir. Bu hukuk danışmanları Adalet Bakanına bağlı olacaklar, İstanbul ve İzmir'de görev yapacaklar, hukuk reformları yapacak olan komisyonların çalışmalarına katılacaklar, hakimlerin görevlerine karışmadan hukuk, ceza ve ticaret mahkemelerinin işleyişini izleyip Bakana bilgi vereceklerdir.⁴⁰

Böylelikle Konferans, Batılı ülkelerin kendi vatandaşlarına ve azınlıklara hukuki garantiler elde etme ısrarlarıyla asıl mecrasına döndürülmüş, Türk Heyeti ise, önceleri Mecelleyi savunan reflekslerini, sonraları Atatürk'ün talimatları doğrultusunda resepsiyon taahhütlerine dönüştürmüştür.

Lozan Antlaşmasının azınlıklar hukuku ile ilgili en önemli yanı, Batılı devletlerin, Türk

Heyetinin yeni ve laik karakterde kanunlar yapacağını taahhüt etmesini yeterli bulmuyarak, Antlaşmaya gayrimüslim azınlıklarla ilgili olarak, açıkça vesayet ifade eden hükümler koymalarıdır:

"Türk hükümeti gayrimüslim azınlıkların aile hukuku veya ahkâm-ı şahsiyeleri konusunun, azınlıkların örf ve adetlerine göre çözümlenmesine imkan sağlayacak düzenlemeler yapmaya muvafakat eder.

İşbu hükümler, Türk hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin eşit miktarda temsilcilerinden oluşan özel komisyonlar tarafından düzenlenecektir. İhtilâf vukuunda Türk hükümetiyle Cemiyet-i Akvam Meclisi Avrupa hukukçuları arasından oybirliği ile seçilmiş bir hakem tayin edilecektir."⁴¹

Konferansın en önemli konularından biri de **Duyun-u Umumiye** yani Osmanlı borçları meselesi idi. Esasen 'Redd-i Miras' yapan Türkiye'nin Osmanlı borçları ile ilgisi olmaması gerekirdi. Fakat İsmet Paşa Konferansta yaptığı konuşmada bu borçların kabul edildiğini, fakat Yunanistan'ın da işgal nedeniyle verdiği zararların tazminini istedi. Osmanlı borçlarının son taksidi 25 Mayıs 1954'de ödenmiştir.

Konferansın komisyonları çalışmalarını tamamladıktan sonra İsmet İnönü Ankara'dan imza yetkisi istemiş, Rauf Orbay'ın başında bulunduğu Türk Hükümeti antlaşma şartlarını kabul edilemez olarak gördüğünden imza yetkisi vermemiştir. Esasen TBMM de antlaşma şartlarına karşıydı. Hükümetten imza yetkisi alamayan İsmet İnönü çareyi Mustafa Kemal'e başvurmakta bulmuş ve Mustafa Kemal'e telgraf çekerek yetki istemiştir. Mustafa Kemal de hükümeti atlayarak istediği yetkiyi vermiş ve antlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır.⁴²

Esasen Mustafa Kemal, Türk Heyetinde bulunanlardan ve kendi kadrosundakilerden çok önce ve onların aksine, hukukta reform değil, bir hukuk devrimi düşüncesine sahipti, bu düşüncesini de 1 Mart 1922'de TBMM'nin Üçüncü Toplantı Yılıni açarken yaptığı konuşmada ifade etmiştir.⁴³ Nitekim

³⁸ Necip Fazıl KISAKÜREK, *Büyük Doğu*, 6 Ekim 1950, Sayı: 29.

³⁹ Gayrı Resmi Yakın Tarih Ansiklopedisi, c. 4, s. 201 (Büyük Doğu Mecmuasının 6 Ekim 1950 tarihli 29. Sayısından iktibas).

⁴⁰ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 305.

⁴¹ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 308.

⁴² Meydan Larousse, c. 8, s. 103.

⁴³ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 183.

Mustafa Kemal 1923'ün Ocak ayında çıktığı yurt gezisinde Birinci Meclis'i feshederek yerine Halk Fırkası adıyla kurulacak partinin elemanlarından tayin edilmiş ve içinde muhalefetin bulunmayacağı bir Meclis oluşturmak fikrini test edecektir.⁴⁴ Neticede bu fikir hayata geçecek ve Türkiye uzun yıllar muhalefetsiz tek partili bir sistemle yönetilecek bir hukuk reformu gerçekleştirmiş olacaktır.

Mustafa Kemal'in kadroları, Mustafa Kemal'in hukukta devrim düşüncesini tam olarak idrak ettikten sonra onunla aynı düşünceye gelmişlerdir. Bu tespitimizin önemli dayanağı, dönemin Adliye Vekili Seyyit Bey'in, TBMM'nin 3 Mart 1924 tarihli oturumunda Hilafetin Mahiyet-i Şeriyesi" hakkındaki konuşmasında, Medenî Kanunla ilgili olarak sarfettiği sözlere dinleyici sıralarında bulunan Milletvekillerinin alkışlarla destek vermelerinin sonrasında, aynı milletvekillerinden bir çoğunun tam aksine İsviçre Medenî Kanununun iktibas edilerek kanunlaştırılması yönünde fikir beyan etmeleri ve oy kullanmalarındır.⁴⁵ Seyyit Bey'in Mecliste yaptığı meşhur konuşmasının konumuzla ilgili bölümünü aktarmakta yarar görmekteyiz:

"Efendiler, bütün doğu ve batının, bütün Avrupa hukukçularının, bütün filozofların birleştikleri bir şey vardır ki, o da; bir memleketin kanunlarının o memleketin örf ve adetlerine uygun olmasıdır. Kanun yapılırken esas budur. Bir kanun memleketin örf ve adetlerine uygun olmazsa o kanun payidar olmaz. Çünkü hukuk demek örf ve adet demektir. Bir memleketin kanuni hükümleri, hukuk kaideleri o memleketin örf ve adetlerinden doğar ve o örf ve adetlerin değişmesiyle değişir. (...)

... Adli İslahat adı altında alelacele bir kanun yapmak doğru olamaz, zararlıdır. Almanlar son medenî kanunlarını ancak on beş senede meydana getirebildiler. Memlekete, milletin örf ve adetine, milletin içtimai bünyesine uygun kanunlar yapmak kolay bir şey değildir. Çeşitli devletlerin, çeşitli usul ve kanunları var. Batı'nın örf ve adeti hukuku, olduğu gibi, doğunun da memleketimizin de örf ve adeti ve hukuki kaideleri vardır. Bunları uzun uzadıya tetkik etmek, etüd etmek, düşünmek, hangi kaidelerin hangi hükümlerin memleketimize,

milletimizin içtimai şartlarına, yaşama biçimlerine uygun olduğunu tespit etmek gerekir. Böyle yapılmayıp da alelacele, gelişigüzel bir kanun yapılacak olursa fayda yerine zarar ortaya çıkar. Sonra sık sık iki günde bir tadil etmeye mecbur kalırsınız. Ben size bir ayda büyük bir kanun, devletin kanun-ı medenîsini bile getirebilirim. Ne yaparım? Alman ve İsviçre Kanun-ı Medenîsini tercüme ettirerek heyet-i aliyyenize takdim edebilirim. Lâkin ona Türkiye kanunu denilmez Muhterem Saraçoğlu Şükrü Bey'in tabiri veçhile Türk'ün ruhundan doğan kanun denilmez. Alman veya İsviçre Kanunu denir."⁴⁶

Dolayısıyla, Cumhuriyet kadroları başlangıçta yeni yapılacak kanunların hazırlıklarında fıkıh kurallarından ve diğer milletlerce kabul edilen hukuk kurallarından istifade edecekleri şeklinde bir kanaate sahip iseler de, bu kanaatleri ile birlikte görev aldıkları komisyonların görevlerine, Mustafa Kemal tarafından "**Türk İhtilali'nin mahiyeti**" hatırlatılarak son verilir:

"Sayın arkadaşlar!

Türk ihtilalinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız, kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkumdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle, Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm."⁴⁷

Bazı yazarlar⁴⁸, yukarıdaki ifadeleri Atatürk'e yakıştıramadıkları için, konuşmanın, dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt⁽⁴⁾ tarafından yapıldığını yazarlar. Fakat Mahmut Esat Bozkurt'un ifadelerinden, söylevin Atatürk'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Hukukta devrim anlamına gelebilecek tüm bu gelişmeler Lozan'la birlikte başlayan sürecin gerçek anlamda bir **resepsiyon** olduğunu ifade etmektedir.

⁴⁶ İsmail KARA, c. 1., s. 218. Ayrıca bkz.: Mete TUNÇAY, s. 69, 177.

⁴⁷ Mahmut Esat BOZKURT, a.g.e., s. 11.

⁴⁸ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 190.

⁽⁴⁾ Mahmut Esat Bozkurt'un Biyografisi için bkz.: www.kutav.org.tr/eng/others/mebozkurt02.html

⁴⁴ Halk Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili gelişmeler için bkz.: İsmail GÜLDAŞ, s. 10.

⁴⁵ Seyyit Bey'in veciz konuşmasının metni için bkz.: İsmail KARA, c. 1, s. 177.

Ayrıca yine Mustafa Kemal'e ait şu sözler de tam anlamıyla resepsiyonu anlatmaktadır:

"...Bugün Lozan Konferansında ve cihanda Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da şekli-sâbıkı ilgâdan, imhadan neşet etmektedir. Bizim inkılabımız Meşrutiyet inkılabı ve ondan evvel yapılan inkılaplar gibi olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi."⁴⁹

İşte bu görüşler, Lozan Konferansından sonra oluşturulan Komisyonların çalışmaları için hazırlanan Talimatname'ye,

"Adlî esaslarda asrî bir devlet, memleketin ihtiyacı, bu esas ve ihtiyaçların temini için halihazır mevzuattan ve yüksek medeniyeti temsil eden Garp Milletlerinin eserleri ve kâmil kanunlarından gerekli olanların alınması, ticaret kanunu gibi kanunlarda da uluslar arası örf ve adetin ihmal edilmemesi..."

şeklinde yansımıştır.

Sonuç olarak, Lozan ve sonrasındaki hukuka ilişkin gelişmeler ve bu gelişmelere kaynaklık edecek olan inançlar, bu süreci tam anlamıyla bir resepsiyon süreci haline getirmiştir.⁵⁰

Özellikle 4 Mart 1925'de çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, hem lafzı hem de ruhu ile resepsiyona en önemli desteği ve ortamı hazırlamıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ve bu kanun ile ihdas edilen İstiklâl Mahkemeleri ve uygulamaları, aynı zamanda resepsiyonun ne kadar hukuka ve halk iradesine uygun olduğu hakkında kanaat vermektedir.⁽¹⁾

Şimdi resepsiyonun dayanağı olan görüşlerden sadeleştirilmiş şekilde birkaç cümle ile örnekler özetleyebiliriz. Bu özetlerin tam

metni ise, Türk Medenî Kanununun gerekçesini (Esbab-ı Mucibe) oluşturmaktadır.⁽²⁾

"Kanunları dine dayanan **devletler** kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin taleplerini tatmin edemezler. Çünkü dinler, değişmez hükümler ifade ederler. Hayat yürür; ihtiyaçlar süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade etmezler. Değişmemek, dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, çağdaş medeniyetin esaslarından ve eski medeniyetlerle yeni medeniyetin en mühim farklarından birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları toplulukları nazil oldukları iptidai devirlere bağlarlar ve ilerlemelere mani belli başlı tesir ve sebepler sırasında bulunurlar."

"Cumhuriyet, Türk adaletinin bu keşmekeşten, yokluktan ve pek iptidai vaziyetten kurtarılmasını inkılâbın ve çağdaş medeniyetin gereğine uygun yeni bir Türk Kanunu Medenîsinin sür'atle meydana getirilmesini ve kanun yapmayı zaruri kılmıştır. Bu maksatla hazırlanan Türk Kanunu Medenîsi medenî kanunlar sırasında en yeni, en mükemmel ve halkçı olan İsviçre Kanunu Medenîyesinden alınmış ve ictibas olunmuştur."

"Unutmamak lazımdır ki Türk milletinin kararı muasır medeniyeti kayıtsız şartsız tüm prensipleri ile kabul etmektir. Bunun en bariz ve canlı delili inkılâbımızın kendisidir. Muasır medeniyetin Türk topluluğu ile uygun olmayan noktaları görülüyorsa bu, Türk milletinin kabiliyet ve istidadındaki noksandan değil, onu fuzuli bir suretle kuşatan ortaçağ teşkilatı ve dini kurallar ve kurumlardır."

"Örf ve adete ve göreneklere mutlak surette bağlı kalmak davası beşeriyeti en iptidai vaziyetinden bir adım ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiçbir medenî millet böyle bir akide etrafında kalmamış ve hayatın gereklerine uygun hareketle zaman zaman kendini bağlayan örf ve adetleri yıkmakta tereddüt etmemiştir. Hakikatler karşısında âbâ ve ecdadından miras kalan itikatlara behemehal bağlı kalmak akıl ve zeka icaplarından değildir. Esasen ihtilaller bu hususta en müessir bir vasıta olarak kullanılmışlardır."

"Modernleşme tarihimizde kıymeti olan bir hadiseyi şuracıkta zikretmek isteriz. Âli Paşa,

⁴⁹ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 304.

⁵⁰ Resepsiyonun dayanağı olan görüşlerin en önemlisi Türk Medenî Kanununun gerekçesini (Esbab-ı Mucibe) oluşturmaktadır. Bkz.: Aytekin ATAAY & İsmet SUNGURBEY, "Medenî Kanun ile Borçlar Kanunu",

⁽¹⁾ "Takrir-i Sükûn Kanunu, a) Kürt silahlı muhalefeti (bu arada legal Kürt organizasyonları dahil), b) İttihatçı muhalefeti, c) Özellikle İstanbul basınından gelen basın muhalefeti, ç) Eski millî mücadele önderleri etrafında kümelenmiş Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası muhalefeti, d) İslâmî unsurların (Halifelik yanlıları da dahil) muhalefeti; ayrıca, Kemalist otoriteye karşı hangi biçimde olursa olsun 'hak isteme' konumunda bulunan birey/toplum/sınıf/cemaat muhalefeti — örgütsel veya düşünsel— şiddetle ortadan kaldırma yetkisini hükümete tanıyan bir 'yasal metin'dir." (İsmail GÜLDAŞ, s. 423.

⁽²⁾ Bkz.: Aytekin ATAAY & İsmet SUNGURBEY, "Medenî Kanun ile Borçlar Kanunu", Cevdet YAVUZ, "Medenî Kanun Borçlar Kanunu ve Diğer Mevzuat".

Fransız Kanuni Medenisi'nin Türkiye için aynen kabulünü vaktiyle Sultan Aziz'e teklif etmiş, fakat Cevdet Paşa'nın müdahalesi ile bu büyük teşebbüs neticesiz kalarak yerine Mecelle ikame olunmuştur. Esasen tekmil endişesi şahsi menfaatlerden ibaret olan ve ikiyüzlülüğü adet edinen Saltanat idaresi için milletin hakiki menfaatinin gerekleri nazarı dikkate alınarak karar verilemezdi."

"Türk Kanunu Medenî Lâyihası yürürlüğe konulduğu gün milletimiz on üç asrın kendisini çeviren hastalıklı inançlarından ve karışıklıklarından kurtulmuş, eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve feyiz bahşeden çağdaş medeniyetin içine girmiş bulunacaktır."

3. İkinci Tanzimat (Avrupa Birliğine Giriş Süreci) Dönemi

Tanzimat'tan bu yana ülkenin mukadderatını belirleyen asker ve sivil bürokratlar ile bunların sundukları imkanlarla hayatlarını idame ettiren bir kısım aydın, hayran oldukları Batı medeniyetinin sadece ahlâki boyutu ile ilgilenip, ekonomik ve sosyal yanı ile ilgilerini kesince, Osmanlı döneminde hasta adam yaftası takılan devlet, Cumhuriyet döneminde de az gelişmişlik damgası ile yaşamaya alıştırmıştır.

Az gelişmişlik sanıldığı gibi sadece ülkenin ve devletin az gelişmişliği şeklinde değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerinin az gelişmişliği olarak yansımaktadır. Çok semirmiş yönetici ve mutlu azınlık için aynı durum söz konusu edilmeyebilir. Osmanlı bürokrasisi ve mutlu azınlığı gibi; günümüzdeki devlet erkânı ve mutlu azınlığı da çok semirmişliklerini, sivil-asker bürokrasi, yazılı ve görsel medya, bir kısım sanayici ve tüccarla birlikte ve birbirlerine destek vererek sürdürmektedirler.

Batı medeniyetinin son yüzyılda geçirdiği aşamaları, —nasılsa bize isabet etmez, Türk halkı henüz Batı medeniyetinden iktibas edilen yamalı hukuk kuralları ile bir kaç asır idare edilebilir— şeklindeki saptamalarla geçiştiren Türk bürokrasisi ve elit kesimi; Batı'nın kendi vatandaşları için düşündüğü ve diğer halkları da siyaseten entegre etmek için kullandığı temel insan hak ve özgürlüklerin sağlanması sürecini gereği gibi değerlendirememiştir.

Batı'nın 'Cumhuriyet Türkiye'sine baskısı daha önce de olduğu gibi ekonomik ve kültürel yönden gelmiş, bu baskı ile oluşan bağımlılık, kendisini siyasal alanda da hissettirdikten sonra, bu siyasal bağımlılığı devam ettirmek için oluşturulan hukuk cenderesinden bunalan halk kitlelerinin arayışlara girmesini takiben de hukuk alanındaki baskılar kendini göstermeye başlamıştır.

Cumhuriyet tarihi boyunca, dünyadaki bir çok benzerinde (Japonya vb.) görülen olumlu örneklerin aksine, ekonomik ve sosyal alanda bir ilerleme kaydedemeyen, halkını, tüm kişisel beceri ve atılımları engelleyerek yaratıcılıktan uzaklaştıran **kutsal devlete** bağımlı olmaya mahkum eden bürokrasi, bu tavrını ihtilal tasarrufu anayasalar ve kanunlarla beslemiş, sonra da şaşkın bir vaziyette, dünyada olup bitenleri seyretmekle yetinmiştir.

Cumhuriyet bürokrasisi, halkını idare etme ve dış baskılara karşı koruyabilme bakımından selefi Osmanlı bürokrasisi kadar da basiretli olamamıştır. Osmanlı bürokrasisi tehlikeyi daha önce fark etmiş, yoğun bir pragmatist refleksle azınlıklar ve dış ilişkilerle ilgili sorunlarını çözmeye çalışmış, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-u Esâsi ve Mecelle gibi düzenlemelerle dönemini en azından geçiştirebilmişti.

İlk dönem (1923-1946) Cumhuriyet bürokrasisi, selefi Jön Türkler gibi çareyi toplum mühendisliğinde görmüş ve hiçbir siyasal katılıma izin vermeden, kendinden menkul temsil yetkisini kullanarak her alanda tam bir Batı taklitçiliği sürecini, resepsiyon yoluyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Resmi söylemi ön plana alan araştırmalarıyla tanınan yakın dönem tarihçilerinin tespiti dahi, ana hedefin Batılılaşma olduğunu, diğer ilkelerin bu hedefe varmak için birer araç olarak kullanıldığı tezinin haklılığını teslim etmektedir:

"Cumhuriyet Rejimi, Kurtuluş Savaşı'nda memleket çapında prestij kazanan bir avuç liderin bir kararı sonucunda kurulmuştur. Batılılaşma yolu ile modernleşme cumhuriyetin ana hedefi olmuş, milliyetçilik ve laiklik de bu hedefe ulaşmak üzere araç olarak kullanılmıştır."⁵¹

⁵¹ Kemal H. KARPAT, s. 347.

Mukadder akıbet, her ihtilalin kendi çocuklarını yemesi⁵² ve bir zaman sonra ayakta kalabilmek için çelik korseyi biraz daha sıkma zorunluluğu, devrim kadrolarını dünyadan soyutlamıştır. Devrim kadroları, Batı'da oluşan demokrasi ve garson devlet gerçeğinin farkına vardığında, artık resepsiyon yapacak gücünün kalmamış olduğunu görmüş ve bilindiği gibi göstermelik çok partili hayata kerhen geçerek bir tür yasal ve idarî rehabilitasyon sürecine girmiştir.

Ancak ikinci dönemde (1960 sonrası) askeri bürokrasi ve yardımcısı sivil(?) elitler, her rehabilitasyonun sonrasında meydana gelen rehabet sonucu iktidarın ayakları altından kaydığını hissettikleri anda askeri gücü tek parti haline getirecek, bunun için de eskiye dönerek o güne kadar verdiği hakları geri alacak düzenlemeler yapacaktır. 1960 ve 1982 Anayasalarında konuşlanan MGK, YÖK ve RTÜK gibi kuruluşlar, hakların ihlali ve gaspı için önemli örneklerdir.

İkinci dönemde Cumhuriyet bürokrasisi, yine Batı'da oluşan temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerin Türk siyasi hayatı ve mutlu azınlığı için meydana getireceği tehlikeyi görmesine rağmen, başlangıçta gösterdiği —tamamen teslimiyetçi— inanç ve tavır gereği uykudan uyanamamış, uyandığı zamanlarda da uyum sağlamanın imkansızlığını anlamıştır. Gövdesindeki bu atalet —kafasındaki ilkelere de sirayet etmiş olmalı ki— kendi yararını dahi görmesine imkan bırakmamış ve sonuçta, geleceğinden feragat anlamına gelecek, “iman ettiği ulus devlet anlayışından taviz verme” ve “sadece kendisinin yönetip güdeceği bir toplumu elinden kaçırma” sürecine girmiştir.

Günümüzün etkin siyasileri ile sivil asker bürokratlarından oluşan elit kesim şimdi bir nevi **İkinci Tanzimat Dönemi**'ni yaşamaktadır. Tanzimat döneminde devleti içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak için Batılıların sunduğu çözümleri yapar ve uygular gözükmeye çalışan Osmanlı bürokrasisi gibi, Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi de, Avrupa İnsan

Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve benzeri belgelerin hükümleri uyarınca düzenlemeler ve uyum kanunları yapar görünmektedir. Ancak bir farkla ki, Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi, temel hak ve özgürlükleri yok eden düzenleme ve uygulamalarla, samimiyetsiz gayretler ve halkına başka Batı'ya başka şekilde çifte standart sergilemektedir.

Batı uygarlığı içinde yer alabilmesi için Batı'nın çizdiği çerçeveye uygun yapılanması gerektiğine inanan ve bu noktada Batı ile niyet ve düşünceleri çakışan toplum mühendisleri, (AİHS) ve bağlı belgelerdeki temel hak ve özgürlükleri talep etme gücünü yitirecek dereceye getirene kadar toplumu germeye ve sindirmeye devam etmektedirler. Bunların kanaatine göre toplum, temel inançlarından ne kadar soyutlanır ve birtakım baskılarla bu inançlarını talep haline getirmekten ne kadar uzaklaşırsa o kadar Avrupa'ya yaklaştırılabilir. Aksi halde egemenlik hakkının önünde önemli bir engel olan temel hak ve özgürlük talepleri, aynı zamanda Avrupa Birliği çerçevesinde ulus devleti devam ettirme imkanından da mahrum olmayı beraberinde getirecektir. İdam cezasının kaldırılmasına, dolayısıyla Öcalan'ın idamının engellenmesine ilişkin dış talepler karşısındaki uyumluluk ile siyasal İslâm'ın bir türlü tüketilememesi sonucunda oluşturulan karalama kampanyaları bu planın önemli göstergeleridir.

Şu hususu da göz ardı etmemek gerekir: Türkiye'nin mutlaka Batı içinde yer alması gerekliliği bizzat Türkiye'nin bir politikası değil, Avrupa'nın ve Amerika'nın politikasıdır. Türkiye ile tarihi bağları bulunan milletlere ulaşabilmenin yolu ve Avrupa'nın kendi içinde Türkiye üzerindeki menfaatlerini çatıştırmamak zorunluluğu Türkiye'yi bu sürece itmiştir. Aşağıdaki satırlar tarihin tekerrürüne tanıklık edecek kadar açıktır:

“Ondokuzuncu asrın başında, Avrupalı güçler arasında Osmanlı toprakları üzerindeki rekabet Avrupa barışını tehdit ettiği zaman, milletler hukukunun imtiyazlarını ona da sağlayarak Osmanlı Sultanını imparatorluğunun bütünlüğünü muhafaza etme maksadıyla Avrupa milletler topluluğuna katılmaya çağırarak gerekli addedildi. Viyana Kongresi (1814-1815)'nde böyle bir çağrı önderliğinde, Rusya Türkiye'nin barbar olduğu gerekçesiyle buna itiraz etmişti. Castlereagh, Çar Aleksandır'a, **'Barbar olmaya**

⁵² İlk dönem Cumhuriyet kadrolarının aralarındaki çelişkiler ve bu çelişkileri izah eden NUTUK ile ilgili değerlendirmeler için bkz.: Erik Jan ZÜRCHER, s. 255-256.

barbar ama Türkiye Avrupa sisteminde gerekli bir beladır', demişti."⁵³

Yukarıdaki satırlardan anlaşılan odur ki, Avrupa, Türkiye'yi kendi içinde eritecek duruma getirmeden, din ve vicdan özgürlüğü taleplerinin içeriği ve yoğunluğu Avrupa Birliği içindeki ulusları etkileyecek mahiyetten uzaklaştırılmadan —belayı ehliyleştirmeden— üyelik konusunu gündeme getirmeyecektir. Fakat bu sürecin çok uzun sürmemesi de gerekir. Mademki Türkiye Avrupa Birliğine alınmak zorundadır, o halde Batılılaşma aleyhine tezahür eden talepleri törpülenmelidir. İşte yerli toplum mühendisleriyle Batılı ustalarının çakışan bu politikaları 28 Şubat sürecini doğurmuştur. Bu süreçte ne kadar kısa bir zamanda toplumsal taleplerin içeriği değiştirilebilir, yoğunluğu azaltılabilir, sindirilebilir ve uyumlu hale getirilebilirse o derece Avrupa Birliğine yaklaşılabılır.

Bu inancın ve operasyonun Türkiye Cumhuriyeti Bürokrasisi için getireceği çok önemli bir gelişme de, Avrupa Birliğine aday Türkiye'de ulus devlet/kutsal devlet anlayışının terk edilmesi ve yasalarla koruma altına alınan bir çok ilkeden dahi vazgeçilmek zorunda kalınması ihtimalidir.⁵⁴ Kanaatimize göre, 'egemenlik konusunda yerli alternatifler ortaya çıkmadığı sürece' bu sonucun problem olması mümkün görülmemektedir.

Ancak, ulusal egemenlik konusu AB'ye giriş süreci içinde en önemli sorun olarak görülmektedir. Yeniden yapılanma sürecinde, ithal kavramlarla yeniden yapılanmanın gerçekleştirilemeyeceği hususunda önemli bir konsensus bulunmakta, AB yönlendirmesi ve şemsiyesi olmaksızın yeniden yapılanmasının gerçekleştirilmesi için siyasi iradenin ortaya konması n/konamayacağıın altı çizilmektedir:

"Türkiye kendi iç siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili zaten gerçekleştirmek zorunda olduğu yapısal değişiklikleri AB yönlendirmesi ve şemsiyesi olmaksızın da yürütecek bir siyasi irade ortaya koymak zorundadır. Bu siyasi irade bir taraftan AB bünyesindeki dinamik seyri

takip etmek, diğer taraftan da şu ana kadar sürdürülegelen önemli çelişik tutum ve tepkileri yeni bir dengeye oturtmak zorundadır. Kabul edilmek istenmese de, AB'ye giriş süreci ulusal egemenlik alanlarının dönüşmesini beraberinde getirmektedir. Tahkim yasası bu dönüşümün en çarpıcı misallerinden biridir. Hem klasik egemenlik kavramını tümüyle savunmak, hem de AB'ye girişi en stratejik hedef olarak göstermek ciddi bir çelişik oluşturmaktadır. Kendisi bizatihi federal yapı oluşturan AB bünyesine katılmak üniter devletin egemenlik kavramını esnetecek sonuçlar doğuracaktır. Bu sonuçlara hazırlıklı olmadan AB'yi çağdaşlaşma retoriğinin bir ön şartı görerek meşrulaştırmak sonra da onun gereğini sürekli tehir etmeye çalışmak, zaman kazanmaya yönelik bir maslahat olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tavır Türkiye'nin uzun dönemde stratejik hedefleri konusunda net tercihlerde bulunmasını da sürekli olarak geciktirebilir."⁵⁵

Yukarıdaki tespitlerin sadece bir öngöründen ibaret olarak vasıflandırılması mümkün ise de, egemenlik konusunda farklı alternatiflerin ortaya çıkabileceği, özellikle "**Helsinki Kararları**" ve "**Kopenhag Kriterleri**"nin hatırlanmasıyla anlaşılabilir.

Ayrıca, Avrupa Birliğinin bir Hıristiyan Kulübü olduğuna ilişkin iddia ve tespitlerin, Türkiye bakımından ne anlam ifade edeceği, buna ilişkin olarak ne tür düzenleme yapıldığı ve hangi hükümleri içerebileceği bakımından "**Temel Haklar Şartı (ATHŞ)**" olarak da adlandırılan Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi üzerinde de durmak gerekiyor. Bu Bildirge, haklar ve özgürlükler karnesi pek zayıf olan Türkiye bakımından önemli hükümler içermektedir. Bu Bildirgenin Avrupa Temel Haklar Anayasası olarak hazırlandığına ilişkin görüşler de sürekli ön plana çıkmaktadır.

O halde gayet kısa ve net bir şekilde entegrasyon öneren kararları ve kriterleri, bazı tespitlerimizle birlikte aktaralım:

Helsinki Zirvesi Kararları - Millenium Deklerasyonu - (10-11 Aralık 1999 Helsinki)

AB zirvesinin Helsinki'de kabul ettiği Millenium Deklarasyonu'nun 4, 9 ve 12. Paragrafları Türkiye açısından çok önemlidir. Bu bölüm-

⁵³ Macid HADDURİ, "İslâm Hukukunda Savaş ve Barış", s. 280.

⁵⁴ Söz konusu ihtimalin yaşanmaması için, son dönemde, "yeniden yapılanma"nın gereği olarak "hoşgörülü Atatürkçülük" üzerinde durulmaktadır. Bkz.: Nilüfer GÖLE ile röportaj, [http:// www.ntvmsnbc.com](http://www.ntvmsnbc.com)

⁵⁵ Ahmet DAVUTOĞLU, "Stratejik Derinlik", s. 516.

lerde aday ülkelerin AB'nin değerlerini ve hedeflerini paylaşmaları ve sınır ihtilaflarını Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesinde barışçı yollardan çözmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu esasa göre çözülemeyen sınır sorunlarının en geç 2004 yılının sonuna kadar Uluslararası Adalet Divanına getirilmesi zorunludur. Adaylık görüşmelerinin başlayabilmesi için, adayların Kopenhag siyasi kriterlerine uymaları ve adaylığın kabulü için de Kopenhag kriterlerinin tümüne uymaları istenmektedir.

Bir diğer konu da, Kıbrıs'ta politik bir çözüme varılmasa bile, Konseyin, Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB üyeliğine karar verme yetkisini elinde bulundurmasıdır.

12. paragrafta, Konseyin, Türkiye'deki olumlu gelişmelerden ve Kopenhag kriterlerini uygulamadaki niyetinden dolayı duyduğu memnuniyet dile getirilmekte, insan hakları konularına dikkat çekilmektedir. Beraberinde de, Türkiye'nin AB'nin politik ve ekonomik kriterlerine uyması gerekliliğinin altı çizilirken, Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının AB düzenlemelerine uygun hale getirilmesi için **milli bir program** oluşturulması istenmektedir.⁵⁶

Kopenhag Kriterleri (Avrupa Birliğinde Genişleme, Kopenhag Avrupa Konseyi)

Avrupa Konseyi, 1993 yılı Haziranında Kopenhag'da şu prensip kararına vardı: "Orta ve Doğu Avrupa'nın bilinen ülkeleri Avrupa Birliği'ne üye olmak istemektedirler. Söz konusu üyelik, ancak müracaatçı ülkelerden herhangi birinin istenilen ekonomik ve siyasi şartları yerine getirmeleri halinde gerçekleşebilecektir."

Böylece Kopenhag Avrupa Konseyi, üyelik şartları ile ilgili görüşlerini kesinleştirdi ve ortaya koymuş oldu.

Kopenhag Kriterleri

Kopenhag kriterlerine göre, "adaylık, namzet ülkeden şunları yerine getirmeyi şart koşar;

⁵⁶ Murat YALÇINTAŞ, "Helsinki Zirvesi Üzerine Düşünceler", www.fpist.org/faaliyet.html. (29.01.2000).

Demokrasiyi, hukuk düzenini, insan haklarını ve azınlık haklarını sayıp koruyan kurumların istikrarını sağlamak;

İşleyen bir piyasa ekonomisinin ve Birlik içindeki çetin rekabet baskısına karşı koyma kapasitesinin mevcudiyeti ve

Üyeliğin yükümlülüklerini yerine getirebilme kabiliyetine; siyasi, ekonomik ve parasal birlik hedeflerine uyum dahil, sahip olmak."

Siyasi Kriterler

Demokrasi, hukuk düzeni, insan hakları ve azınlıklara saygı.

Avrupa Birliği'ne üye olmaya kalkışan ülkelerin demokrasi ve hukuk düzeni prensiplerini göstermelik sahiplenmek yerine onları gündelik hayata geçirmeleri gerekmektedir.

Aynı zamanda hukukta, emniyette ve yerel yönetimlerde kamu otoritesini istikrarlı bir şekilde sağlayan kurumların etkin olarak işlemesini ve demokrasinin kökleşmesini de garantilemelidirler.

Temel haklara saygı üyeliğin bir ön şartıdır. Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nde İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere saygı çok önemli bir yer tutar. Protokol, yurttaşların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurmalarına imkan sağlar. İfade ve örgütlenme hürriyeti ve basın bağımsızlığı da kesin olarak sağlanmalıdır.

Demokratik istikrarın şartlarından birini de azınlıkların topluma entegrasyonu oluşturmaktadır.

Avrupa Konseyi, ulusal azınlıkları koruyup kollamak için pek çok metin kabul etmiştir. Azınlık gruplarına mensup bireylerin haklarını emniyete alan Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Anlaşması bunlardan birisidir.

Ekonomik Kriterler

İşleyen bir piyasa ekonomisinin ve Birlik içindeki rekabetçi baskılara karşı koyabilme kapasitesinin mevcudiyeti.

İşleyen bir piyasa ekonomisinin mevcudiyetinin yerine getirilmesi gereken pek çok şartları vardır:

Arz ve talep arasındaki denge, piyasa aktörlerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkmalıdır; fiyatlar serbest piyasa şartlarında oluşmalı; piyasaya girmek ve çıkmanın önündeki engeller kaldırılmalıdır; hukuk sistemi, mülkiyet haklarını da düzenleyecek şekilde mevcut olmalı; kanun ve kontratlar uygulanabilmeli; makro-ekonomik istikrar, fiyat istikrarı, sürdürülebilir kamu finansı ve dış borç hesaplarını da içerecek şekilde sağlanmış olmalı; ekonomik politikalar hakkında geniş mutabakat olmalı; finans sektörü, tasarrufları yatırımlara kanalize edebilecek şekilde gelişmiş olmalı.

Birlik içindeki rekabetçi baskıları ve piyasa aktörlerini göğüsleyebilmek için minimum düzeyde yarışmacılık gerekmektedir.

Göz önünde bulundurulması gereken temel faktörler şunlardır:

Ekonomik ajanların kestirilebilir ve istikrarlı bir atmosferde karar vermelerine imkan sağlayacak derecede yeterli bir makro-ekonomik istikrar;

Alt yapıyı (enerji, taşımacılık ve haberleşme), eğitim ve araştırmayı —uygun bir bedelde— da içine alacak şekilde yeterli düzeyde insan ve fiziki kaynağın mevcudiyeti;

Hükümetin ticaret politikası, rekabet politikası, Devlet yardımları, teşvikler, vs. ile rekabete hangi oranda tesir etmesi;

Üye ülkeler arasında halihazırda mübadele edilmekte olan malların yapı ve miktarları;

Küçük firmaların ekonomideki oranları.

Diğer Kriterler

Üyelik yükümlülükleri. Üyelik için başvuran ülkeler, Avrupa Birliği Anlaşmasının, politik, ekonomik ve parasal olanları dahil tüm hedeflerini kabul etmişlerdir.

Aday ülkeler, Ortak dış ve Savunma Politikalarını desteklemeli ve oranlara katkıda bulunmak zorundadırlar.

Her ne kadar aday ülkeler girişle birlikte “euro” ya hemen katılmayacak da olsalar,

EMU (Avrupa Para Birliği) Safha 2 gereksinimlerine kendilerini uydurmak zorunda kalla-

caklardır. Bu ise, merkez bankası bağımsızlığını, ekonomik politikaların koordinasyonunu ve istikrar ve büyüme paktının gerektirdiği tedbirlerin alınmasını beraberinde getirir. Yeni Üye Ülkeler, kamu sektörü açıklarını merkez bankası ile finanse etmeliler ve para hareketlerinin liberalizasyonunu tamamlamalıdır. Nihayet bir kur oranı mekanizmasına dahil olmalı ve kur dalgalanmalarını ortadan kaldırmalıdır.

Üye Ülkeler, üyeliğe kabulleri ile birlikte Para Birliği'nin tüm şartlarını kabul ve uyumlandırmak zorundadırlar.

Avrupa Birliği yasaları ulusal kanunlara basit bir şekilde aktarılmayıp, aynı zamanda uygulamaya konulmalı, hatta zorunlu tutulmalıdır. Bu da yeni yönetim yapılarının oluşturulmasını, mevcut yönetimlerin modernize edilmesini, yöneticilerin uygun şekilde eğitilmelerini, hukuk sistemlerinin reforme edilmesini ve hukukçuların Topluluk Hukukunda eğitilmelerini gerektirmektedir.

Kopenhag Kriterleri şu dört başlık altında özetlenebilmektedir:

“Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların istikrarının gerçekleştirilmesi,

İşleyen bir pazar ekonomisinin varlığının yanısıra Birlik içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunması,

Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetine sahip olunması,

Avrupa bütünleşmesi hareketi korunurken, Birliğin yeni üye içirme kapasitesi, gerek Birlik gerekse aday ülkelerin genel çıkarına hizmet edilmesi.”

Bu kriterlerden özellikle birincisi konumuz açısından incelenmeye değerdir ve Türkiye'nin önemli bir açmazı olarak görülmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliğine giriş (itiliş) sürecinde demokrasi ve insan hakları konusunda çok önemli sıkıntıları bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını sayarsak:

1. İnsan Hakları Sorunu

— Faili meçhul cinayetler,

— İşkence,

- Gözaltında kayıplar,
- Düşünce suçluları,
- Devlet çeteleri,
- Adil olmayan yargılamalar...

2. Kürt Sorunu
3. Kıbrıs Sorunu
4. Ege - Yunanistan Sorunu
5. Serbest Dolaşım Sorunu
6. Türkiye'nin AB'ye Maliyeti Sorunu
7. Gümrük Birliği Sorunu
8. Yüksek Enflasyon ve Bütçe Açığı Sorunu
9. Karapara Sorunu
10. Din Farklılığı
11. Refah/Kişî Başına Milli Gelir Sorunu⁵⁷

Türkiye ile AB arasındaki sorunlardan özellikle İnsan Hakları ve Kürt Sorunu Türkiye açısından çok önemlidir. Türkiye bu sorunları çözmek yerine, daha da kangren hale getirecek düzenleme ve uygulamalar içine girmektedir. Tabii ki bu düzenleme ve uygulamalarda Türkiye, Avrupa'nın kendisine uyguladığı çifte standart ve aldatmaya aynı şekilde karşılık vermekte, böylece karşılıklı olarak Türkiye'deki insan hak ve hürriyetleri konusunda Türkiye halkına karşı birlikte oyun içine girmektedirler. Bir yandan düşünce hürriyeti kısıtlamaları ve cezalandırmalar, diğer yandan Avrupa'ya bu düzenlemelerin kaldırılacağı şeklinde göstermelik taahhütler.

İşte Avrupa Birliğine ve İnsan Hakları Sözleşmelerine uyum yasalarının arka planında yatan gerçek şudur ki, bu bir resepsiyon değil, topluma yukarıdan ve dışarıdan bakan oligarşinin, bazı zilletlere katlanması şeklinde bir rehabilitasyondur. Kaldı ki Avrupa da, tarihi köklerine ve inançlarına uygun hukukun üstünlüğüne ilişkin talepleri olabilecek bir Türkiye toplumu değil, özellikle din ve vicdan özgürlüğü de dahil olmak üzere, hukukun üstünlüğü talepleri bastırılmış veya talepte bulunacak inancı kalmamış bir toplum beklemekte-

dir. Bu gün yapılmaya çalışılan düzenlemelerde, karşılıklı iki iradenin örtüşmesi yansımaktadır.

Kopenhag Kriterlerinin dördüncüsünün önemini ise 2001 yılının Mart ayında görebilme imkanına sahip olduk. Bu kriter, üç önemli konuya dikkat çekmektedir:

- Birincisi "Avrupa Bütünleşmesi Hareketinin Korunması",
- İkincisi " Birliğin Yeni Üye İçerme Kapasitesi",
- Üçüncüsü "Birlik ve Aday Ülkelerin Genel Çıkarına Hizmet Edilmesi.

Avrupa Bütünleşmesi Hareketinin Korunması, genelde Birliğin güçlü üyelerine görev yüklemektedir.

Birliğin Yeni Üye İçerme Kapasitesi, tüm üyeleri ve adayları ilgilendiren husustur. Ki, Türkiye 19 Mart 2001 tarihli "ULUSAL PROGRAMI"nda bu konuda yapılacak değişiklikler sıralarken bir çok taahhütte bulunmaktadır. Bu kapasite sınavı 2002 yılında yapılacaktır.

Üçüncü ve çok önemli husus "Birlik ve Aday Ülkelerin Genel Çıkarına Hizmet Edilmesi"dir.

Henüz AB'ye üye olmamış, bekleme odasında ne kadar bekleyeceği belli olmayan Türkiye'ye yüklenen **hizmet** ne olabilir ki? Kopenhag kriterlerinin yayınlanmasında sadece tahminden öteye gitmeyen tespitlerimiz, ULUSAL PROGRAM'ın AB'ye sunulması ve yayınlanması ile kesinlik kazanmıştır. Ulusal Programın, içeride yapılacak değişikliklerle ilgili taahhütlere girilmeden önceki giriş kısmında şu ifade dikkat çekicidir:

"Bir AB üyesi olarak demokratik ve lâik Türkiye modeli, Avrasya'nın çağdaşlaşma yolunun genişletilmesinde etkili olacaktır."

Ulusal Program adı altında sunulan taahhütnamede, Türkiye'nin AB'ye üye olmasında veya üye yapılmak avuntusuyla bekletilmesinde ve bu bekleme süresinde tanımlanan görevleri içinde öne çıkan husus, Batılılaşmanın, bir diğer ifadesiyle modernleşme/globalleşme/küreselleşme ve sonuçta sömürgeleşmenin Avrasya'ya yönelik "Koçbaşı" veya "beşinci kolu"nun Türkiye olacaktır.

⁵⁷ Halil NEBİLER, "Kopenhag Kriterleri, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Durumu", www. superonline. com. tr/ net-haber/19991226/articles/dosya_26.html (17.12.1999).

Kendi ülkeleri içindeki ulusal hakimiyetlerinin tehlikeye düşmesi nedeniyle AB'ye giriş (itiliş) sürecine henüz olumlu bakmayan ve AB ile kendi halkını oyalayan siyaset-bürokrasi ikilisi, Avrasya için çoktan harekete geçmiş bile.

Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi (ATHŞ)^(*)

Temel Haklar Şartı, 13-14 Ekim 2000'de Fransa'nın Biarritz kentinde gerçekleşen AB zirvesinde devlet ve hükümet başkanlarının bilgisine sunuldu ve kabul gördü. 7-8 Aralık'taki "Nice Zirvesi"nde onaylanarak resmîyet kazandı.⁵⁸

EK-2'de sunulu Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı tam metninde de görüleceği üzere Avrupa Birliğinin, ortak bir inanç temelinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Metinde ifadesini bulan ortak inanç, Papa'nın 9 Kasım 1982'de yaptığı bir konuşmada açıkça ortaya konmaktadır:

"(...) Avrupa Birliği, Hıristiyanlık olmadan anlaşamaz. Avrupa kıtası, medeniyetinin olgunlaşmasını sağlayan ortak köklerini Hıristiyanlıkta bulmaktadır. (...) Hıristiyan inancı, Avrupa kültür kimliğinin önemli bir unsurudur."⁵⁹

Papa'nın bu yol göstericiliğine paralel olarak, Temel Haklar Şartı metninin ilk taslağının giriş kısmında "Avrupa'nın dini mirası"na atıf vardır. Fakat sonradan özellikle Fransa Başbakanı ve diğer bazı üye ülke temsilcileri bu atfın metinden çıkarılmasını sağladılar.⁶⁰ Ancak, yinede, şu an için bağlayıcılığı olmayan, fakat ileride Avrupa Anayasası olacağı öngörülen metnin giriş kısmında:

(*) Bu şartın bir evrim süreci sonunda AB'nin anayasal temelini oluşturması bekleniyor. Daha şimdiden AB Parlamentosu ve Komisyonu, kendi işlevlerini ilgilendirdiği ölçüde şartın hükümlerinin tamamını benimzediklerini bildirdiler. Avrupa Komisyonu Başkanı Prodi, zirveden hemen sonra AB Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada ATHŞ'nin bir hukuk kuralı teşkil etmek amacıyla hazırlandığını teyit etti. Geniş bilgi için bkz.: İtler TÜRMEK, http://www.foreignpolicy.org.tr/tr-yorum/turkmen_180101.html

⁵⁸ Bkz.: <http://www.haberline.com/avrupa/temelhaklarbil-dirgesi.htm>

⁵⁹ Mehmet AYDIN, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyat Dergisi*, c. IV, sayı: 1.

⁶⁰ Bkz.: Mehmet AYDIN, a.g.m.

"**Ruhani ve manevi mirasının bilincinde olan Birlik**, bölünmez ve evrensel değerler olan insan unsuru, özgürlük, eşitlik ve dayanışma değerleri üzerine inşa edilmiştir. (...)"

ifadeleri yer almaktadır. Ne kadar çaba sarfedilse de, Avrupa'nın ruhani ve manevi mirası ne bilinç olarak ne de hukuki bir metnin hükmü olarak yürürlükten çıkarılamamıştır. Çıkarılmasının da düşünüldüğünü beklemek yanlışır.

İşte Türkiye'deki oligarşik zihniyet, uzun zamandır gönüllü olarak Avrupa Birliği üyeliğine ulaştırarak yolda yerine getirdiği batılılaşma, modernleşme gibi distribütörlüklerin, kendilerini hangi kapının önüne getirdiğinin farkına varmış, ekonomik, siyasi ve sosyal tüm güçlerinin bir Hıristiyan kulübüne devredileceğini görmüştür. Şimdiki ayak diremelerin, şark kurnazlıklarının, çifte standartçılığın temelinde yatan düşünce, ATHŞ ve benzeri metinlerdeki hükümlerdir ve bu hükümlerin AHİM'deki uygulamalarıdır. Bu hükümlerin oligarşinin el değiştirmesinde önemli rol oynayacağı aşikardır ve şimdi artık gard alma zamanıdır.

İkinci Tanzimat

Avrupa Birliği sürecinde hukuk alanında yapılan ve yapılması düşünülen değişiklikler ve uyum yasaları, gerçekten de toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya değil, devleti ve yönetimini (iktidarları) içine düştüğü aciz durumdan çıkarmaya yönelik çabalardır. Burada asıl olan devletin güçlenmesi ve oligarşinin devamıdır. Demokrasi veya ulusal egemenlik, iktidarın devamı için birer araçtır.⁶¹ Bu yönüyle yaşadığımız süreç Tanzimat Dönemine ve en fazla da Jön Türkler ve İttihat Terakki dönemine çok benzemektedir: İnanılarak değil, maslahat gereği yapılan düzenlemeler bu tespitimizin kanıtıdır. Bu nedenle yaşadığımız bu döneme **İkinci Tanzimat Dönemi** adını vermekte isabet kaydettiğimizi düşünüyoruz.

"İkinci Tanzimat Dönemi" ismine yakışacak yeni hukuki düzenleme örnekleri üzerinde bir nebze durmakta da yarar vardır:

⁶¹ Erik Jan ZÜRCHER, s. 252.

8 Şubat 1329 (1913) tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Muvakkat Kanun nihayet 3.12 1999'da yürürlükten kaldırıldı ve yerine 34.12.1999 tarih ve 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun kabul edildi. Her konuda Osmanlı'yı reddi miras yapan Türkiye Cumhuriyeti, esasen bir Tanzimat Dönemini yaşadığını ve Tanzimat Paşalarının bürokrasiyi kullandıkları şekilde kullanmaya devam edeceklerini bir defa daha ortaya koydu. Bürokratların yargılanma esaslarını belirleyen ve yargılanmayı yine bürokrat bir grubun emrine tahsis ederek, bu şekilde kimi bürokrati vezir, kimini de rezil etmek için **geçici** olarak Memurin Muhakematı Hakkında Muvakkat Kanunu icad eden Osmanlı Paşaları sanki zamanda yolculukla günümüze gelip, daha da antidemokratik bir yasa ile, yargılanmayı bir tek kişinin, — Yargılanmaya izin vermeye yetkili merciin (amirin)— tekeline verdiler.

Öncesinde, içinde hukukçunun bulunmadığı İl veya İlçe İdare kurullarının yetkisinde olan yargılanma izni (lüzum-u muhakeme kararı), bu defa sadece yetkili amire verilmiş oldu. Bir taraftan Avrupa Birliği sürecine uygun "uyum yasaları" çıkarmaya çalışan devlet, diğer taraftan yargı birliği ve yargı bağımsızlığı ilkelerini ortadan kaldırarak eski halin daha kötüsü düzenlemelerle "**Şark Kurnazlığı**" yapmaya çalışmaktadır.

Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti hiçbir dönemde anayasasını demokratik yollarla yapmamıştır. 1921 Anayasasını yapan Meclis, Osmanlı döneminde seçilen fakat üyelerinin bir kısmının katılmadığı bir meclisti. 1924 Anayasasını yapan II. Meclis üyeleri ise emirle atanan bir meclis idi. 1961 Anayasası bir ihtilal tasarrufu olup, üyeleri halk tarafından seçilmeyen bir Kurucu Meclisin eseridir. 1982 Anayasası da tehdit ve baskılarla ve Devlet Başkanlığı seçimi ile birlikte, ölümü gösterip sıtmaya razı eden bir tercih karşısında halk oyuna başvurulmuş Anayasadır. 1982 Anayasası'nı yapan da yine üyeleri **derin vetolar** sonucu oluşturulmuş Danışma Meclisidir. Dolayısıyla hiçbir dönemde halk tarafından seçilmiş temsilciler eliyle yapılan demokratik bir anayasamız olmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile ilgili olarak tüm hukuk otoriteleri, anayasanın değişti-

rilmesi gerektiğini, hatta son dönemlerde Avrupa Birliği sürecinde Avrupa Birliği kriterleri, özellikle de Kopenhag kriterleri çerçevesinde bir Anayasa değişikliği, üstelik tamamen yeni ve sivil anayasa değişikliği yapılması gerektiğini ifade ederken, devlet ve devlet aygıtı olan iktidarlar böyle bir yaklaşımdan oldukça uzaktır.

Temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesine ilişkin yasalar söz konusu olduğunda, Anayasayı değiştirmeden, eski anayasaya göre yeni kanunlar yapılmakta, Avrupa Birliğine uyum yasaları yanında irtica ile mücadele yasaları çıkarılmaya çalışılmakta, sonra da anayasa değişikliği öngörülmektedir.

Avrupa Birliği, Amerika veya uluslararası şirketlerin politikaları ile yerli ortaklarının politikaları örtüştüğünde ise —**Uluslararası Tahkim örneğinde olduğu gibi**— önce anayasa değişikliği sonra da buna uygun kanunlar yapılabilmektedir.

Geçtiğimiz yıl Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin olarak bir tek kişi için anayasa değişikliği yapılmaya kalkılması, buna karşın, kısıp uzamayan şekliyle istikrar ülkesi bir Türkiye dileyen Batı'nın hiçbir yorum yapmaması, idam cezası ve işkencenin dışında temel hak ve özgürlüklere ilişkin olarak Avrupa Birliğinin, hukuki ve siyasi kuralları ile Birlik iradesinin tezahürü olan "Kriterleri" gündeme getirmemesi, **28 Şubat** ve devamındaki iradenin nelerde aranması gerektiğine önemli işaretlerdir.

PKK ve Apo'nun yargılanma sürecinde, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde asker üyenin bulunuşunu hukuka aykırılık sayarak yargı sistemimiz üzerinde baskı kuran AB, Danıştay ve İdare Mahkemelerinin hakim üyelerinin hukukçu olmamasını, hukuk eğitimi almış olmamalarını, hukuk misyonuna sahip bulunmamalarını bir eksiklik olarak görmemektedir. Hatta tek tek bireylerin hak ihlalleri ile ilgilenen ve tuttuğu çeteleleri patronlarına rapor olarak sunan Batılı Sivil Toplum Kuruluşları (Hükümetdışı Kuruluş(NCO)lar), Türk hukuk sisteminde adaletsizliğe neden olan kurum ve kurallar yerine; hukuk sisteminin mağduru, genelde devlet memuru veya devlet mağduru vatandaşlarla ilgilenmekte ve sözgelimi, çetele tutmaktadırlar.

Sonuç

Avrupa Birliği'ne giriş (itiliş) sürecinde hukuk adına yapılanların ve yapılmaya çalışılanların Tanzimat Dönemi'nde yapılanlara benzerliği dikkat çekicidir. Bir farkla ki, günümüzün yöneticileri, halkının yararına olacak düzenlemelerde gönülsüz ve iki yüzlü; bütünleşmeye çalıştıklarına karşı ise, yönetim ve kanunlaştırma konularında yine iki yüzlü olmakla beraber, karşılıklı menfaatlerde – uluslararası tahkim örneğinde görüldüğü gibi alabildiğine davetkâr ve teşhirci. Buna rağmen, bütün bu düzenlemelerin reform veya yeniden yapılanma adıyla sunulması, ancak Tanzimat Dönemindeki gibi şark kurnazlığı olarak vasıflandırılabilir.

Esasen Tanzimat'ı değerlendirenler, Tanzimat Paşalarının öncelerden farkı olmadığı, günümüz seçkinlerinin de Tanzimat Paşalarından farkları olmadığı ve bir geleneği devam ettirdikleri hususunda hem fikirdirler:

"Tanzimat hareketi bir devrimin atmosferini ve dünya görüşünü taşııyordu. Tanzimat yöneticileri kişiliklerinde tutuculuk ve pragmatik reformculuğu birleştirmiş, dünya görüşleri, davranış biçimleri ve politikalarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı toplumundaki yeni insanın tipik temsilcileri veya öncülleri olmuşlardır. Ancak bu yeni Osmanlı tipinin büyük ölçüde eski toplumun Efendisinin yaşam tarzını, dünya görüşünü bilinçli biçimde devam ettirdiği de açıktır."⁶²

Avrupa Birliğine giriş, bir başka ifadeyle **yeniden yapılanma** sürecinde, yukarıda vasıflandırmaya çalıştığımız tarzda uyum kanunları ve diğer düzenlemeleri yapmaya çalışan elitin reformcu (!) özelliği, üzerinde konuşulmamış ve sağlanması yapılmamış konularda çıkardığı ve çıkarmaya çalıştığı kanunlarda görülebilmektedir. Bu yönüyle Tanzimat Dönemi'ne bir özentisi içinde oldukları da aşikardır.

Ancak, özenilen Tanzimat Dönemi, bugün Avrupa'nın reddettiği "merkeziyetçi yönetim yapısı"nın ürünüdür. Yerinden yönetimin önemini vurgulandığı ve bu konuda dünya ile aynı konuma ulaşılmaya çalışıldığı bir dönemde, bilinçli veya bilinçsiz merkeziyetçi yapının savunucusu olmak önemli bir çelişkidir. Bir başka ifadeyle, Ulusal Programda devletin

hantal yapısının değiştirileceği, merkezi yapılanmanın yerel yapılanmaya dönüştürüleceği, devletin küçültüleceği taahhütleri verilirken, diğer yandan Bakanlıkların denetimi dışında ve özerk görünümlü fakat devletin bizzat kendi kuvvetlerinden oluşan onlarca kurul, çıkarılan kanunlarla pıtırak gibi uygulamaya konmaktadır. RTÜK, BDDK ve benzeri kurullar ve bu kurulların kanunlaştırılan merkeziyetçi yapıları çifte standarda önemli örneklerdir.

Öte yandan, yeniden yapılanma adı altında, özenilen Tanzimat Hareketi'nin örnek alınması, bu gün ne Avrupa, ne de Türkiye halkı tarafından olumlu biçimde değerlendirilmektedir. Bundan dolayıdır ki, Tanzimat döneminden örnek alınarak hayata geçirilen Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat ve bunun 1999 versiyonu, plebisit usulü anayasalar ve bu anayasalara uygun kanunî düzenlemeler ile bunların bugünkü kötü kopyaları, ve de en önemlisi Amerikan usulü, 1945'lerden mülhem **Milli Güvenlik İdeolojisi** ürünü kararname, hiçbir şekilde, ne bu gün, ne de yarın; ne Avrupa nezdinde ne de Türkiye'de hayatîyetlerini devam ettirecek güçte olacaktır.

İşte bu gerçeklerin farkına varan yönetici elit kesim, bir yandan yönetimin ayakları altından kaymaması, diğer yandan tüm komşuları ile hasım olduğu gibi, tüm dünya ile de çatışma hali içinde olmamak ve itildiği Avrupa Birliği sürecini en az zararla kapatmak için çabalamaktadır. Bu çabasında, kendisine en büyük desteği verebilecek halk gücünden yoksundur.

O kadar yoksundur ki, anayasal sistemin olmazsa olmaz unsuru muhalefet partilerinin görüşü dahi alınmadan, halkın teveccühü veya tepkisi değerlendirilmeden bir ibadet huşuu içinde **ulusal program** AB'ye takdim edilmiştir. **Türkiye**, kendisine tayin edilen kayyumun, tayini yapan güç adına bu takdimi yapmasına dahi seyirci kalmıştır. Böylece 10-11 Aralık 1999 Helsinki –Millenium Deklarasyonu– Zirvesinde alınan **milli bir program kararına** uygun bir şekilde hazırlanan Ulusal Program, bir ABD'li tarafından Avrupa'ya takdim edilmiştir.

Ayrıca, TBMM'yi bir kanun yapma makinesine dönüştürmenin adını reform koymak da pek akıllıca olmasa gerektir. Belki reform,

⁶² İlber ORTAYLI, s. 171.

yeni baştan temel hak ve özgürlükleri kısıtlamayan bir anayasa ve bu anayasa baz alınarak temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunmadan kanuni düzenlemeler yapmak olabildi.

Neticede Tanzimat sırasındaki ve sonrasındaki oluşumların, ülke yönetiminin ve insanının başına gelmesi arzu edilmeyecekse, yöneticilerin ve aydınların, ortak aklın paydalarında buluşmak, yeterince örselenen ve kendinden beklenen refleksi göstermekten aciz hale getirilen kalabalıkları katılıma dahil etmek; kalabalıkların da bu süreçte, bir zamanlar kendileri için öngördükleri misyona yeniden sahip çıkarak —siyaset zemininin ortadan kaldırılmasıyla yaratılan kalabalıklaştırılma formatından sıyrılarak— hukuk üretecek mantığa sahip hukukçu aydınları ve siyasileri içinden çıkarmak görevi bulunmaktadır.

Bir kere daha tekrar edersek: Tanzimat kimileri için bir köklü değişimin başlangıcı, veya bir resepsiyon veyahut da bir yeniden yapılanmadır. Kimilerine göre ise bir direniştir. Batı'ya, Batı'nın ekonomik ve siyasi baskılarına karşı bir direniş, bir orta yolu bulma ve zaman kazanma hareketi.

"Bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde özenilen Tanzimat Dönemi'nin yönetici ve aydınlarının en büyük özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasını sağlamaktı. Onlar Avrupalı büyük güçlü ülkelerin himayesinin ön koşul olduğunu anlamışlar ve bunu elde etmeye koyulmuşlardı. Ama, Avrupalılar tarafından verilen garantiler aynı zamanda onlara müdahale imkanını sunmuş, bu müdahalelerle de Osmanlı'yı reform yapmaya zorlamışlardı. Ancak Osmanlı'da reformlar pek sevilmediği için Osmanlı devlet adamları aslında bu reform projelerini mümkün olduğunca sınırlamaya çalışmışlardı. Bizde sık sık Tanzimatçılığın 'taklitçilik' olduğu ileri sürülür. Oysa aslında Tanzimatçılık, başka karşı bir direniş ve orta yollar arama iradesidir."⁶³

'Osmanlı ve Batılılaşma'nın yazarı Taner Timur'un yukarıdaki ifadelerini değerlendiren Tanzimat ve Ahmet Cevdet Paşa araştırmacısı Neumann, aynı yerde İlber ORTAYLI'nın:

"Tanzimat'ın dış dünyanın zorlamalarına bir cevap oluşturduğu ama yönetilen topluluktan

uzaklaşırsa başarılı olunamayacağını bilincine varıldığı"⁶⁴

tespitini aktarır.

Batı'nın Türkiye için öngördüğü, tüm İslâmî ve insani değerlerinden arınmış veya bu yönde talepleri bastırılmış bir Türkiye modeli ile, yerli işbirlikçilerinin oligarşik hakimiyetlerinin devamını sağlayacak düzenlemeleri yapmalarına elverişli ortamı hazırlanmış Türkiye modeli çakışmıştır. Bu çakışmanın adına İkinci Tanzimat diyebiliriz. 28 Şubat da, bu çakışmanın gergef tezgahıdır.

Birinci Tanzimat ile İkincisi arasında, halkın desteği kriteri bakımından bir fark görünmemektedir. Ulusal Programa ve verilen taahhütlere ne bu taahhüdün altına imza atanlar sahip çıkmakta, ne de halk bu konuda destek olmaktadır.

Sonuçta, dinamik bir süreçten geçen toplumumuzun bireyi olarak birlikte aktığımız nehrin dışına çıkıp "ahlaki kayıtsızlık"; nehrin akıntısına da kapılarak "ne olduğunu anlamaz" konumuna düşmeden⁶⁵, yeniden yaşanabilecek bir resepsiyona hazır olmak (olmamız) gerekmektedir. Resepsiyona ilişkin bu beklenti ve sonuçlarda bizlerin de (irademiz dışında da olsa) olumlu veya olumsuz anlamda katkımız bulunmuş olacaktır.

Temennimiz odur ki, tarihin tekerrürünü, sonucu hepimize yararlı ve insanlığın gelişimine katkı sağlayacak düzenlemelerde görelim. Tarih bizim hayırlı işlerimizle ve adaletimizle tekerrür etsin.

Musibetlerin tekerrüründen korunmak ümid ve duasıyla...

Ek-1

Tanzimat Fermanı^(*)

Herkese malum olduğu üzere, Devlet-i Aliyyemizin kuruluşundan beri, yüce Kur'an'ın hükümlerine ve şer'i kanunlara kemaliyle

⁶⁴ Christoph K. NEUMANN, a.g.e., s. 215. Ayrıca bkz.: İlber ORTAYLI, s. 22.

⁶⁵ Ahmet DAVUTOĞLU, "Stratejik Derinlik", s. VI.

^(*) Orijinal Metin için bkz.: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, 1., 1839-1865, s. 1-3.

⁶³ Taner TİMUR'dan aktaran, Christoph K. NEUMANN, "Araç Tarih & Amaç Tanzimat", s. 215.

uyulduğundan, ulu saltanatımızın kuvvet ve kudreti ve bütün halkının refah ve gelişmişliği istenilen dereceye ulaşmışken, yüz elli sene vardır ki, art arda gelen sıkıntılar ve çok çeşitli sebeplere dayalı olarak, ne Şer'i şerife ve ne yararlı kanunlara bağlı kalınmadığı ve uygun hareket edilmediği için, evvelki kuvvet ve gelişmişlik bilakis zayıflık ve fakirliğe dönüşmüştür. Halbuki şer'i kanunlar altında idare olunmayan memleketlerin payidar (sağlam, sürekli) olamayacağı açıktır. Tahta çıktığımız kutlu günden beri, hükümdarlığımızın hayırlı eserleri ile ilgili fikirlerimiz, sadece memleket ve çevresinin imarı ve halkın ve fakirlerin refahının artırılmasında yararlı işlerle sınırlı ve Devlet-i Aliyyemizin memleketlerinin coğrafi mevkiine ve halkın kabiliyet ve yeteneklerine göre lazım olan sebeplere girildiğinde, beş on sene içinde Allah'ın yardımı ile arzu edilen noktaya ulaşılacağı açıktır. Allah'ın yardım ve inayetine güvenerek ve Cenab-ı Peygamberin ruhanîyetinin yardımını aracı kılıp ve ona bağlanarak, bundan böyle Devlet-i Aliyye ve Osmanlı ülkesinin iyi idaresinde bazı yeni kanunlar konulması gerekli ve önemli görülmüştür. İşbu gerekli kanunların esas maddeleri, can emniyeti ve ırz ve namus ve malın korunması ve vergi tayini ve askerlerin nasıl çağrılacağı ve askerliğin süresi hükümlerinden ibarettir. Şöyle ki, dünyada candan ve ırz ve namustan daha kıymetli bir şey olmadığından, bir adam onları tehlikede gördükçe, yaratılışında ve fitratının özelliklerinde hayinliğe eğilimli olmasa bile, can ve namusunun korunması için elbette bazı yollara teşebbüs edeceği açıktır. Bu hareketin devlet ve memlekete zarar verdiği açık olduğu gibi, bilakis bu hareket sahibinin, can ve namusundan emin olduğunda doğruluk ve sadakatten ayrılmayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine iyi hizmet etmek olacağı dahi açık ve bellidir. Mal emniyeti hükmünün eksikliği halinde ise, herkes ne devlet ve ne de milletine ısınmayıp, ne de mülkün imarına bakmayıp endişe ve ıstıraptan kurtulamaz. Bir diğer halde, yani mallarının ve mülklerinin tam bir emniyeti olduğunda, kendi işi ile geçim dairesini genişletmekle uğraşp, kendisinde günden güne devlet ve millet gayreti ve vatan sevgisi artıp, ona göre güzel hareketle çalışacağı şüpheden azadedir. Ve vergi tayini maddesi de bu aynı şekildedir. Çünkü, bir devlet memleketlerini korumak için elbette asker ve görevliye, ve-

sair gerekli masraflara ihtiyacı vardır. Bu ise parayla yönetileceğine ve para dahi halkının vergisiyle oluşacağına göre, bir güzel yoluna bakılmak önemli hale gelmiştir. Gerçi daha öncelerde gelir olarak görülmüş olan tekel sıkıntısından elhamdülillah, Osmanlı memleketleri ahali bundan evvelce kurtulmuş ise de, tahrib edici aletlerden olup, hiçbir zaman yararlı ürünleri görülmeyen "iltizamlar zararlı usulü" bugün yürürlüktedir. Bu ise bir memleketin siyasi sınırlarını ve mali işlerini bir adamın eline ve belki kahredici yıkıcı pençesine teslim etmek anlamına geldiğinden, o dahi eğer iyice bir adam değil ise hemen kendi çıkarına bakar, hareket ve tavırlarının çoğu haksızlık ve zulümden ibaret olur. Bundan sonra memleket ahalisinden her ferdin mülklerine ve gücüne göre bir uygun vergi tayin olunarak kimseden fazla bir şey alınamaması ve Devlet-i Aliyyemizin deniz ve karada askeri masrafları ve sairesi dahi olumlu kanunlar ile sınırlandırılmış ve belirlenmiş olup, ona göre icra olunması gereklidir. Asker maddesi dahi, yazıldığı üzere önemli maddelerdendir. Gerçi vatan muhafazası için asker vermek ahalinin görevlerinden ise de, şimdiye kadar cari olduğu gibi, bir memleketin mevcut nüfusuna bakılmayarak, kiminden tahammül derecesinden fazla ve kiminden noksan asker istenilmesi, hem düzensizliği ve hem tarım ve ticaretin faydalı işlerinin bozulmasını doğuran sebeplerden olduğu gibi, askerliğe gelenlerin ömürlerinin sonuna kadar kalmaları dahi, usanma ve nesil yetiştirmenin üremenin kesilmesini gerektirmekte olmasıyla, her memlekette lüzumu takdirinde talep olunacak askerler için bazı güzel usuller ve dört veya hut beş sene müddeti içinde dahi bir değişme yolu oluşturulması ve konulması halin gereğindedir.

Velhasıl, bu nizami kanunlar hasıl olmadıkça, kuvvet elde edilmesi ve gelişmişlik ve asayiş ve rahatlık mümkün olmayıp, hepsinin esası dahi açıklanmış maddelerden ibarettir. Bundan sonra suçluların davaları şer'i kanunlar gereğince alenen incelenip hüküm verilmedikçe, hiç kimse hakkında gizli ve açık idam ve zehirleme muamelesi caiz değildir ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallut vuku bulamaz ve herkes mal ve mülklerine tam bir serbestlikle malik ve tasarrufa ehildir, ona kimse müdahale edemez.

Firarda birinin açığa çıkmamış suçu ve kabahati olduğunda onun mirasçıları, o suç ve kabahatten uzak olup suçlanamayacaklardır. Onun malı müsadere edilemez, mirasçıları mirastan mahrum edilmezler. Yüce saltanatımız halkından olan Müslüman ahali ve diğer milletlere, bu müsaedelere istisnasız mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden şer'i hüküm gereğince bütün Osmanlı memleketleri ahalisine tarafımdan tam bir emniyet verilmiştir. Diğer hususlara dahi oy birliği ile karar vermekle görevli olan Meclis-i Ahkam-ı Adliye (kanun ve nizamname çıkarmak için oluşturulmuş meclis) üyeleri dahi gerektiği kadar artırılarak ve vekiller (bakanlar) ve üst dereceli devlet adamları dahi belli günlerde orada toplanarak ve tamamı fikir ve görüşlerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyerek, işbu can ve mal emniyeti ve vergi tayini konularına dair gerekli kanunları yapacaklardır. Askeri düzenlemeler (tanzimat-ı askeriyye; tanzimat kelimesi sadece burada geçmektedir.) konusu dahi Bab-ı Seraskeri (Genel Kurmay Başkanlığı) şurasında görüşülüp, her bir kanun kararlaştırılmış oldukça hatt-ı hümayunumuz ile tasdik ve teşvik olunmak için tarafımıza arz olunsun. İşbu şer'i kanunlar sadece, din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için konulacak olduğundan tarafımızdan, hilafına hareket edilmeyeceğine söz verilip, Hırka-i Şerife odasında bütün ulema ve vekiller hazır oldukları halde, yemin dahi olunarak ulema ve vekiller dahi yemin ettirilip, ulema ve vezirlerden kim olursa olsun, şer'i kanunlara muhalif hareket edenlerin kesinleşmiş kabahatlerine göre layık oldukları cezalandırmaya hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrası için, ceza kanunnamesi dahi tanzim ettirilsin. Bütün memurların şimdiki halde, yeterli maaş alamayanlar var ise, onlar dahi düzenleneceğinden, şer'en yasak olup mülkün bozulmasının büyük sebeplerden olan rüşvet kötülüğünün bundan sonra ortadan kaldırılmasının dahi bir güçlü kanun ile sağlanmasına bakılsın.

Ve bu açık durum eski usulü tamamen değiştirip yenilemek demek olacağından, işbu irade-i şahanemiz Dersaadet (Başkent, İstanbul) ve bütün Osmanlı memleketlerimiz ahalisine duyurulacağı gibi, dost devletlere dahi bu usulün inşaallahu Taala sonsuza kadar var olacağına şahid olmak üzere İstan-

bul'da bulunan bütün sefirliklere dahi resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Taala Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu tesis edilen kanunların aksine hareket edenler, Allahu Taala Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar ve ilelebed felah bulmasınlar, Amin.

(3 Kasım 1839)

Ek-2

Islahat Fermanı^(*)

Bilinsin ki, benim elimde Allah'ın emaneti olan Osmanlı halkının, her yönüyle, mutluluk oluşturan bütünlükleri padişahlığının hayırlar saçan fikirlerinin en önemlisi olarak, tahta çıktığım günden beri, bu konuda açığa çıkan padişahlığının özel çabasının, hamd olsun, pek çok faydalı ürünleri görülmüştür. Ülke ve milletimizin imarı ve serveti günden güne artmakta ise de, Devlet-i Aliyye'mizin şanına uygun ve medenileşmiş milletler arasında hakkıyla haiz olduğu mühim ve yüce mevkie layık olan halinin tam bir olgunluğa ulaşması için şimdiye kadar kurmaya muvaffak olduğum hayırlı yeni düzenin yeni baştan sağlamlaştırılması ve genişletilmesi, padişahlığının adaletle birlikte isteği olduğu halde; bütün halkımızın hamiyetlerinin güzel işleri ve mütefiğimiz olan tanınmış devletlerin himmetleri ve hayırlı yardımları eseri olmak üzere Devletimizin bu defa, Allah'ın yardımı ile, dış politikada yüce hukuku bir kat daha sağlamlaşmıştır. Bu yönüyle yaşadığımız asır, Devletimiz için bir hayıra yaklaşılacak zamanın sonrası (mutlu son) olacağından, iç politikada dahi, saltanatımızın güç ve kuvvetinin artması ve vatandaşlarının birbirine kalpten bağlılığı ve de nezdimde koruyuculuğumun ve adaletimin gereği olarak Osmanlı halkının her yönden mutluluklarının elde edilmesi ve ülkemizin gelişmesini gerektirecek sebeplerin ve vasıtaların günden güne ilerlemesi, hükümdarlığımın merhametli muradı gereğidir. Bu muradımın gereği olarak aşağıda zikrolunan hususların icrası için Padişahlığının adalet ifadesi olan iradesi, şerefle tecelli etmiştir.

^(*) Orijinal metin için bkz.: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, 1, 1839-1865., s. 4-9.

Şöyle ki:

Gülhane'de okunan Hatt-ı hümayunum ile ve Tanzimat fermanı gereğince her din ve mezhepte bulunan Osmanlı halkı hakkında istisnasız, can ve mal emniyeti ve namusun korunması için Padişahlığım tarafından vaat ve ihsan olunmuş olan teminat, bu kere dahi kuvvetlendirilmiş ve sağlaştırılmıştır. Bunun tam olarak hayata geçirilmesi için etkili tedbirler kabul olunmuş; ve Padişahlığımın yüce koruma kanatları altında Osmanlı ülkesinde bulunan Hıristiyan vesair gayri müslim halkın cemaatlerine büyük ecdadım tarafından tanınmış ve sonraki senelerde de yine bağışlanmış olan bütün imtiyazlar ve ruhani muafiyetler bu kerre tekrar sağlaştırılmış ve sürekli kılınmıştır. Fakat Hıristiyan ve diğer gayri müslim halkın her bir cemaatinin, belirli bir süre içinde imtiyazlarının ve var olan muafiyetlerinin görülmesine ve kontrol edilmesine ivedilikle başlanması ile, o konuda zamanın ve gerek kazanılmış bilgiler ve medeniyet eserlerinin icap ettirdiği islahatı iradem ve uygun buluşumla, Hükümetimizin nezareti altında özel olarak patrikhanelerde oluşturulacak meclisler marifetiyle müzakere ile Hükümetimize arz ve ifade etmeye mecbur olarak, Fatih Sultan Mehmet Han hazretleri ve gerek daha sonraki büyükler tarafından patrikler ile Hıristiyan piskoposlarına verilmiş olan ruhsat ve iktidar padişahlığımın cömertçe niyetlerinden dolayı işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve yeni mevki ile uygun hale getirilip, patriklerin halen geçerli olan tayin usulleri islah olunduktan sonra patriklik yüce beratının hükümlerine uygulanarak hayat boyu tayin edilmeleri ve makama getirilmeleri usulünün tamamen ve eksiksiz icrası...

Hükümetimiz ile çeşitli cemaatlerin ruhani reisleri arasında kararlaştırılacak bir yöntem uygun olarak patrik ve metropolit ve murahasa ve piskopos ve hahamların tayini sırasında makama atanma usulünün yerine getirilmesi...

Her ne suret ve ad ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan bahşişler ve gelirler bütünüyle engellenerek onun yerine patriklere ve cemaat önderlerine belirli gelirler tahsis olunması...

Diğer ruhbanların dahi rütbe ve makamlarının önemine ve bundan sonra verilecek

karara göre kendilerine hakkaniyete uygun maaşlar tayin olunacaktır. Bununla birlikte Hıristiyan rahiplerinin menkul ve gayri menkul mallarına hiçbir zarar verilmeyerek, Hıristiyan vesair gayri müslim halkın cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhban ve halkı arasında seçilmiş üyelerden oluşmuş bir meclisin güzel korumasına havale kılınması...

Ahalisi bütünüyle bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve köylerde ayin yapılmasına mahsus olan binaların ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık gibi diğer yerlerin asli özellikleri üzere tamir ve onarımlarına hiçbir şekilde engeller konulmayıp böyle yerlerin yeniden inşası gerektiği patrik veya milletin reislerinin tasvibi halinde bunların plan ve projeleri bir kere hükümetimize arz olunmak gerekeceğinden, ya arz olunan suretler kabul ile onunla ilgili olacak padişahlığımın iradesi gereği icra veya belirli bir zaman zarfında o konuda olan itirazlar beyan olunması...

Bir mezhebin cemaati başkalarıyla karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise, o yerde ayin ile ilgili işleri açık ve gizli olarak icrada hiçbir kayıtlı bağı olmaması...

Ahalisi çeşitli dinlerde bulunan cemaatlerden oluşan şehir ve kasaba ve köylerde ise her bir cemaatin kendi kendine oturduğu ayrı mahalde yukarıda genişçe açıklanan usule uyarak kendi kilise, hastahane, mektep ve mezarlıklarını tamir ve onarımlarına muktedir olabilmesi...

Yeniden inşa olunması gereken binalara gelince, bunlar için gerekli ruhsatı patrikler veyahut cemaat metropolitleri Hükümetimizden dilekçeyle isteyip Devletimizce bundan hiçbir şekilde idari engeller olmadığı durumlarda yüce ruhsatımın uygun görülmesi ve bu gibi işlerde hükümet tarafından yapılacak işlemlerin bütünüyle samimi olması ve bir mezhebe tabi olanların sayısı ne kadar olursa olsun, o mezhebin tam bir serbestlik ile icra olunmasını temin için gerekli ve sağlam tedbirlerin alınması...

Mezhep, lisan veyahut cinsiyet bakımından halkımın sınıflarından bir sınıfın diğer sınıftan aşağı tutulmasını çağrıştıran bütün resmi yazışma tabir ve kavramlarının sonsuza kadar ortadan kaldırılıp silinmesi...

Halkın alt tabakaları arasında veyahut memurlarca dahi ayıp sayılacak, utanılacak veya namusa dokunacak her türlü tarif ve tanzimin kullanılmasının kanunen yasaklanması...

Ülkemde bulunan her din ve mezhebin ayinlerini serbestlikle icradan men olunması ve bundan dolayı sıkıntı ve eziyet çekmemesi ve din ve mezhep değiştirmek için kimsenin zorlanmaması...

Yüce saltanatımızın memur ve görevlilerinin seçim ve atanması padişahlığının iradesi ve uygun görmesine bağlı olarak, halkımın tamamı hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetine kabul olunacaklarından, bunların ehliyet ve kabiliyetlerine göre genel düzenlemelere bağlı olarak memuriyetlerde istihdam olunmaları...

Yüce saltanatım halkından bulunanların, hükümdarlığımın mekteplerinin konulmuş yönetmeliklerinde gerek yaşça ve gerek imtihanca kayıtlı bulunan şartları yerine getirmeleri halinde tamamının ayırım gözetilmeden Devlet-i Aliyye'min askerî ve idarî mekteplerine kabul olunması...

Bundan başka her bir cemaat, maarif meslek ve sanayiye dair mektepler açmaya iznilidir. Fakat bu gibi genel mekteplerin eğitim usulleri ve öğretmenlerinin seçiminin, üyeleri padişahlığımca atanacak karışık bir maarif meclisinin nezaret ve teftişi altında olması...

Müslümanlar ile Hıristiyan vesair gayri müslim halk arasında veyahut Hıristiyanlar vesair gayri müslim çeşitli mezheplere bağlı olanların birbirleri aralarında ticaret veyahut cezaya dair davaların tümünün karışık divanlara (kurullara) havale olunması, davaların dinlenerek kabulü için işbu divanlar tarafından kurulacak meclisler aleni olacağından davalı ile davacı yüz yüze getirilerek bunların getirecekleri şahitlerin anlatacaklarını daima kendi ayin (ibadet) ve mezhepleri üzere yerine getirecekleri birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuk-ı adiyeye ait olan davalar dahi eyaletler ve sancakların karışık meclislerinde vali ve kadı hazır oldukları halde şer' en veya nizamen bakılıp, işbu mahkemeler ve mecliste olayın muhakemesinin aleni yürütülmesi...

Hıristiyan vesair gayri müslim halktan iki kimse arasında miras hukuku gibi özel davalara, dava sahibi olanlar isterlerse, patrik veya reisler ve meclisler marifetiyle bakılmak üzere havale kılınması...

Ceza ve ticaret kanunlarıyla karışık divanlarda yürütülecek usul ve duruşma nizamlarının mümkün merteye tamamlanarak, yazılıp düzenlenerek ve ülkemde kullanılan çeşitli dillere tercüme edilerek neşredilmesi ve ilan olunması...

Beşerî hukuku ilahî hukuk ile uygun hale getirmek için, kendisinden kötülük beklenen kimselerin veyahut cezalandırılanların hapsedilmeleri ve tutuklanmalarına tahsis edilmiş bütün hapisanelerde ve diğer yerlerde hapis usullerinin mümkün merteye en az zamanda ıslahına başlanması ve her durumda hapisanelerde bile yüce saltanatımca konulan disiplin yönetmeliklerine uygun muamelelerden başka hiçbir biçimde bedensel cezalandırma, eziyet ve işkenceye benzer muamelelerin tamamının dahi bütünüyle lağv ve iptal edilmesi ve bunun aksine meydana gelecek hareketler çok şiddetli engelleneceğinden ve yasaklanacağından başka, bunun yapılmasını emreden memurlar ile fiili olarak yapan insanların dahi ceza kanunnamesi gereğince cezalandırılması...

Başkent, eyaletler, şehirler ve köylerde emniyet işlerinin tanzimi konusu rahat bir halde olan bütün halkımın kendi mal ve canlarının korunmasının gerçekten ve güçlü olarak emniyet verecek surette düzenlenmesi...

Vergi eşitliğinin diğer yükümlülüklerin eşitliğini gerektirdiği gibi, hak eşitliğinin dahi görev eşitliğini gerektirdiğinden, Hıristiyan vesair gayri müslim halka dahi Müslümanlar gibi askerlik borçlarının ödenmesi hakkında daha sonra verilen karara uyma mecburiyeti getirilmesi...

Bu hususta bedel vermek veya nakit olarak para ödemek yoluyla fiili hizmetten muaf olmak usulünün icra olunması...

Müslümanlardan başka diğer halkın askeri sınıflar içinde görevlendirilmeleri hakkında gerekli yönetmelikler yapıp mümkün olan en az zaman içinde neşir ve ilan edilmesi...

Eyaletler ve sancaklar meclislerinde Müslüman, Hıristiyan vesair üyelerin seçilme işlerini doğru bir biçime sokmak ve fikirlerin (oyların) doğru olarak ortaya çıkmasını temin etmek için işbu meclislerin tertip ve teşkilleri hakkındaki yönetmeliklerin ıslahına girişilmesi, Devlet-i Aliyye'm fikirlerin (oyların) sonucunu ve verilen hüküm ve kararı doğru olarak bilmek ve buna nezaret edebilmek için, gerekli düzenleme ve etkili vesilelerin elde edilmesinin etraflıca düşünülmesi...

Alış veriş ve emlak mülkiyeti ve gelirler maddelerine ilişkin Osmanlı kanunlarına ve Belediye zabıta yönetmeliklerine uymak ve onlara uygun davranmak ve asıl yerli halkın verdikleri vergileri vermek üzere Yüce Saltanatım ile yabancı devletler arasında yapılacak anlaşmalardan sonra yabancılara dahi emlak mülkiyeti müsaadesinin verilmesi...

Halkın tamamı üzerine konulacak vergiler sınıf ve mezheplerine bakılmayacak bir surette alındığından, işbu vergilerin ve hele âşarın alınmasında meydana gelen suiistimallerin düzeltilmesi için acil tedbirler düşünülüp müzakere edilerek doğrudan doğruya (aracılar kullanmadan) vergi alma usulünün aşamalı olarak yerine getirilmesi mümkün oldukça, devlet gelirlerinin iltizam usulü yerine bu yeni yöntem kullanılıp toplanması gerçekleştiği, devlet memurları ile meclislerdeki üyelerin açık artırmalarda açıktan icra olunacak iltizamlardan birini yerine getirmemeleri veya herhangi bir türlü hisse almalarının çok sert cezalarla yasaklanması...

Mahalli vergilerin dahi mümkün olduğu kadar ürünlere zarar vermeyecek ve iç ticarete engel olmayacak biçimde konulup tayin edilmesi...

Bayındırlık işleri için tayin ve tahsis olunacak uygun bir miktara, karadan ve denizden ve yeni oluşturulacak çeşitli yollardan istifade edecek eyaletler ve sancaklarda oluşturulacak özel vergilerin dahi ilave edilmesi...

Yüce Saltanatımın her sene için gelirler ve masraflar defterinin (bütçesinin) tanzim ve kılavuzluğu hakkında sonradan özel bir düzen kurulmuş olduğundan bunun hükümlerinin yürütülmesine bütünüyle itina olunması...

Her bir memura tahsis kılınmış olan maaşların güzelce ödenmesine başlanması...

Her bir cemaatin reisleriyle tarafımdan (Saltanatça) tayin olunacak birer memurları halkımın geneline ait ve ilgili bulunan maddelerin (kanun ve yönetmeliklerin) müzakerelerine Meclis-i Vâlâ'da (1837'de kurulan ve günümüzde Danıştay ve Sayıştay'ın görevlerini yerine getiren bir meclis) bulunmak üzere Mutlak Vekilliğimin Yüce Makamından özel olarak çağrılırlar. İşbu memurlar birer sene için tayin edilip bunlar memuriyetlerine başladıkları anda yemin ettirilmeleri, ve bunların Meclis-i Vâlâ'nın üyeleri olarak gerek olağan ve gerek olağanüstü yapılan toplantılarında rey ve görüşlerini doğruca açıklamaları ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları...

Bozgunculuk ve hırsızlık ve yolsuzluğa dair olan kanunların hükümlerinin, halkımın tamamı hakkında hangi sınıfta ve ne türlü bir memuriyette bulunurlarsa bulunsunlar, meşru usule uygun olarak yerine getirilmesi...

Devletimin para politikasının düzeltilmesi ve maliye işlerine itibar verecek başka buna benzer şeyler yapıp ülkemin maddi zenginlik kaynakları olan konulara gerekli olan sermayelerin tayiniyle ve ülkemdeki ürünlerin nakli için gereken yolların ve yöntemlerin açılmasıyla ve tarım ve ticaret işlerinin genişletilmesini engelleyen sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla gerçek kolaylıkların icra olunması...

Bunun için bilim, eğitim ve Avrupa sermayesinden faydalanılması yollarının etraflıca düşünülmesiyle, parça parça uygulamaya konulması...

Maddelerinden ibaret olmakla, siz ki Sadrazamsınız, işbu fermanımı usulüne göre gerek İstanbul'umda gerek ülkemin her bir tarafında ilan ve haber vererek, meşru hususlarının yukarıda açıklandığı gibi uygulanmalarına ve bundan böyle yüce hükümlerinin daima ve ısrarlı olarak yürürlükte tutulması için gerekli yolların ve sağlam yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi konularına bezl-i cell-i himmet eyleyesiz. (gücünüzü kuvvetinizi esirgmeden harcayasınız) Şöyle bilesiz, alamet-i şerifeme itaat kılasız.

(28 Şubat 1856)

EK-3

Mecelle-î Ahkâm-ı Adliyye^(*)

Sûret-i Hatt-ı Hûmayûn

Mucibince amel oluna

Mukaddime

Makale-i Ūlâ (Birinci Makale)

İlm-i fikhin ta'rif ve taksimi hakkındadır.

Madde 1- İlm-i fikh mesâil-i şer'iyeye-i ameliiyyeyi bilmektir. (Fıkıh ilmi amelle ilgili şer'i meseleleri bilmektir.)

Fıkıhî meseleler ya âhirete ilişkindir ki, bunlar ibadet hükümleridir veyahut dünyaya ilişkindir ki, bunlar da nikah, işlemler ve cezalandırmaya ilişkin kısımlara ayrılır. Şöyle ki; Cenab-ı Hak bu alemin nizamını takdir ettiği vakte kadar devamını irade etmiş olup, bu da insan türünün devamına bağlıdır. İnsan türünün devamı da onların çoğalmalarına, kadın ve erkeklerin evlenmelerine bağlıdır. Bir de, insan cinsinin devamı, kişilerin zürriyetlerinin kesilmemesi ile mümkündür. İnsan, ölçülü mizacı sebebiyle hayatı boyunca gıda, elbise ve mesken gibi insan yapısı şeylere ihtiyaç duyar. Bu dahi fertler arasında yardımlaşma ve bir arada yaşamaya bağlıdır. Kısacası, insan yaradılıştan medenî olduğundan, diğer canlılar gibi tek başına yaşamayıp, medeniyetin gelişmesi için diğer fertlerle yardımlaşmaya ve birlikte yaşamaya muhtaçtır.

Halbuki, her şahıs kendine uygun olan şeyi talep ve zahmetli şeylere de öfkeleniğinden, aralarındaki adalet ve işleyişe halel gelmemesi için gerek evlilik gerekse medenî olmanın gereği olan yardımlaşma ve birliktelik hususunda sağlam şer'i kanunlara ihtiyacı vardır ki, evvelkisi, fikhin nikahlanmalar kısmı, ikincisi ise muameleler kısmıdır ve medenileşmenin bu zemin üzerine sağlam ve sürekli kılınabilmesi için ceza hükümleri düzenlemeleri de gerekli olup, bu da fikhin cezalara ilişkin kısmıdır.

İş bu muamelat kısmının çok karşılaşılan konuları muteber fıkıh kitaplarından toplanarak kitaplara, kitaplar bablara, bablar fasıllara

ayrılmak üzere bu Mecellenin yazılmasına başlanmıştır. İşte yargılamalarda, kendisi ile amel olunacak (yürürlükteki) fer'i meseleler aşağıda olduğu gibi, bablar ve fasıllarda zikrolunacak meselelerdir. Ancak fâkihlerin meseleleri derinlemesine tahkik ve tetkik edenleri, fikhî meseleleri genel kurallara bağlamışlardır ki, her bir kural, bir çok meseleyi ihtiva eden fıkıh kitaplarında herkesin bildiği örnek problemler şeklinde, bu meselelerin ispatı için delil kabul edilir.

İlk önce, bu kaidelerin yavaş yavaş anlaşılması, meselelere alışmaya imkan verir ve meselelerin zihinlerde yerleşmesine vesile olur. Bundan dolayı esasa girmeden önce 99 fıkıh kaidesi aşağıda ikinci makale başlığı altında vazedilmiştir. Her ne kadar bunlardan bazısı tek tek alındığında bazı istisnaları bulunur ise de, bu kaideler bir başka kaideyi tahsis ve takyit ettiklerinden, tamamının bütünlüklere ve genelliklerine halel gelmez.

Makale-i Sâniye (İkinci Makale)

Fikhla ilgili kaidelerin açıklaması

Madde 2-Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.

Yani bir işten amaç ne ise, gerekli olan hüküm de o amaca yöneliktir.

Madde 3- Akitlerde i'tibar makaasit⁶⁶ ve maâniyyedir, elfaz ve mebâniye değildir. (Akitlerde önemli olan şey, maksat ve anlamdır, kelimeler ve sözün yapısı değildir.)

Binaen-alâ zalik "bey' bil-vefa"da rehin hükmü cereyan eder. (Bundan dolayı, kararlaştırılan müddet içinde satılanı geri almak şartıyla yapılan "bey' bil-vefa" satış akdinde rehin hükmü cereyan eder.)^(*)

Madde 4- Şek ile yakîn zâil olmaz. (Şüphe ile, kesin (gerçek) bilgi ortadan kalkmaz.)

⁶⁶ Osmanlıca kelime ve kavramların anlamları için bkz.: Mustafa Nihat ÖZÖN, "Osmanlıca Türkçe Sözlük", 8. baskı.

^(*) Madde hükümlerinden sonra gelen parantez içindeki ifadeler, madde metninin tarafımızdan sadeleştirilmiş halidir. Açık olan hükümler sadeleştirilmemiştir. Madde metnlerinden sonra gelen açıklamalar, orijinal metinden sadeleştirilerek yapılmıştır.

^(*) Mecelle'nin orijinal metni için bkz.: Ali Hikmet BERKİ, "Açıklamalı MECELLE",

Madde 5- Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır.

Madde 6- Kadîm⁶⁷, kıdemi üzere terkolunur. (Öncesi bilinmeyen şey, bulunduğu hal üzere bırakılır.)

Madde 7- Zarar kadîm olmaz. (Zararın bir başlangıcı olmalıdır.)

Madde 8- Berâet-i zimmet asıldır. (Asıl olan, üzerinde bir hak olmamaktır, suçsuzluktur.)

Bundan dolayı bir kimse birinin malını yok eder de zararın miktarında anlaşılamazlarsa, zarar verenin sözü esas alınır, mal sahibi iddia ettiği zararı ispat zorundadır.

Madde 9- Sifat-ı ârzada asıl olan ademdir. (Sonradan oluşan vasıflarda, asıl olan o halin yokluğudur.)

Meselâ, mudarebe şirketinde (bir taraftan sermaye diğer taraftan emek olmak üzere kurulan şirketlerde) kâr olup olmadığı ihtilafli ise, kârın yokluğu asıl olduğuna binaen, şirkette sermayeyi kullananın sözü asıl olup, sermaye sahibi, kâr olduğunu ispata zorunludur.

Madde 10- Bir zamanda sabit olan şey'in hilafına delil olmadıkça bakaasıyla hükm olunur. (Beli bir zamanda kesin olan bir konunun, aksine delil olmadıkça devamlılığına hükmedilir.)

Bundan dolayı, bir zamanda bir şeyin bir kimsenin mülkü olduğu sabit olsa, mülkiyeti gideren bir hal olmadıkça mülkiyetin devamına hükmedilir.

Madde 11- Bir emr-i hâdisin akreb-i evkatına izâfeti asıldır. (Yeni meydana gelen bir işin kendisine en yakın zamandaki şeyle bağı asıldır.)

Yani, yeni meydana gelen bir işin sebebi ve oluş zamanı ihtilafli ise, daha önceki zamana bağılılığı ispat olunmadıkça, en yakın zamanda meydana geldiği kabul edilir.

Madde 12- Kelâmında asıl olan ma'nay-ı hakikidir. (Sözde asıl olan, akla yakın anlamıdır.)

Madde 13- Tasrih mukaabelesinde delâlete itibar yoktur. (Karşılıklı açıklamalarda (Kabullerde) delillere itibar edilmez.)

Madde 14- Mevrid-i nasda içtihad me-sağ yoktur. (Hakkında ayet ve hadisten kesin delil bulunan hususlarda içtihad izin yoktur.)

Madde 15- Alâ-hilâf-il-kıyas sabit olan şey sâire maks-ün-aleyh olmaz. (Kıyasa konu olamayacağı ve kaideye aykırılığı kesin olan şey, kendisine kıyas yapılabilen olmaz.)

Madde 16- İctihat ile içtihat nakz olunmaz.

Madde-17- Meşakkat teysiri celb eder. (Güçlükler, kolaylığı getirir.)

Yani herhangi bir güçlük, kolaylaştırma sebebi olur ve dolayısıyla güçlükle karşılaşıldığında genişlik ve fırsat gösterilmek gerekir.

Ödünç verme, havale ve kısıtlama gibi pek çok fıkıh kaidesi bu esasa ilişkindir ve fakihlerin şer'i hükümlerde gösterdikleri ruhsatlar (izinler) ve hafifletmeler, kolaylaştırmalar hep bu kaideden çıkartılmıştır.

Madde 18- Bir iş zik oldukça müttesi olur. (Sıkıntılı işin sonucu ferahlatıcı olur.)

Yani bir işte zorluk görülünce ruhsat ve fırsat verilir.

Madde 19- Zarar ve mukabele-bizzarar yoktur. (Zarar verme ve zarara zararla karşılık verme kabul edilemez.)

Madde 20- Zarar izâle olunur. (Zararın mutlaka giderilmesi gerekir.)

Madde 21- Zaruretler, memnu olan şeyleri mübah kılar. (Zaruretler yasaklanan şeyleri mübah kılar.)

Madde 22- Zaruretler kendi miktarlarıncâ takdir olunur. (Zaruretler, kendi derecelerine göre ölçülürler)

Madde 23- Bir özür için caiz olan şey ol özrün zevâliyle bâtil olur. (Bir özür nedeniyle izin verilen şey, o özrün kalkmasıyla ile hükmümsüz olur.)

Madde 24- Mâni zail oldukça memnu avdet eder. (Engel ortadan kalkınca yasak yeniden uygulanmaya başlar.)

⁶⁷ Mecelle'de geçen İslâm Hukuku kavramları için bkz.: Ömer Nasuhi BILMEN, "Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye KAMUSU".

Madde 25- Bir zarar kendi misli ile izale olunamaz. (Bir zarar, aynı miktardaki karşılığı ile giderilemez.)

Madde 26- Zarar-ı âmmı def için zarar-ı has ihtiyar olunur. (Genel zararı gidermek için özel bir zarar giderme şekli tercih olunur)

Cahil doktoru men etmek bu gerekçeden doğar.

Madde 27- Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur. (Ağır zarar en az zararlarla giderilir.)

Madde 28- İki fesad teâruz ettikde ehaffi irtikâb ile a'zamının çaresine bakılır. (İki kötülük çatıştığında daha hafif karşılıkla büyük suçun zararından kurtulmaya çalışılır.)

Madde 29- Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur. (İki kötülükten en az zararlı olanı tercih edilir.)

Madde 30- Def'i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır. (Fesadı ortadan kaldırmak, yararı gözetmekten daha önceliklidir.)

Madde 31- Zarar bi-kader-il imkân def' olunur. (Zarar imkan dahilinde giderilir.)

Madde 32- Hâcet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur. (İhtiyaç genel olsun, özel olsun zaruret derecesine indirilir.)

Satıcı bedeli geri verdiği anda alıcının da malı geri vermesinin caiz görülmesi (bey-bil vefa akdi) bu kabildendir ki, Buhara ahâlisinde borçlanmalar arttığında, görülen ihtiyaç üzere bu muamele yürürlüğe konmuştur.

Madde 33- İztırar gayrın hakkını ibtâl etmez. (Çaresizlik, başkasının hakkını hüküm-süz bırakmaz.)

Bundan dolayı bir adam aç kalıp da birinin ekmeğini yese, daha sonra kıymetini vermesi gerekir.

Madde 34- Alması memnu (yasak) olan şeyin istenmesi dahi memnudur.

Madde 35- İşlenmesi memnu olan şeyin istenmesi dahi memnu olur.

Madde 36- Âdet muhakkemdir. (Âdet, hakemdir, —hukuk kaynağıdır—.)

Yani şer'i hükmü ispat için örf ve adet hakem kılınır. Gerek genel gerekse özel olsun.

Madde 37- Nâs'ın isti'mali bir huccettir ki anınla amel vacib olur. (İnsanların adetleri kullanması onun delil olduğu anlamındadır ki, bu da adetle amel etmeyi vacip kılar, yani herkesin hareket ettiği gibi hareket edilmelidir.)

Madde 38- Âdeten mümteni olan şey hakikaten mümteni gibidir. (Kaçınılması adet olan şey, gerçekten kaçınılması gerekli gibidir.)

Madde 39- Ezmanın tagayyürü ile âhkâmın tagayyürü inkâr olunamaz. (Zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişeceği inkâr edilemez.)

Madde 40- Âdetin delâletiyle ma'na-yi hakikî terk olunur. (Bir şeyden çıkarılan anlam, adetteki hükmüne uyularak terk edilebilir.)

Madde 41- Âdet ancak muttarid yahut gaalib oldukta mu'teber olur. (Adet, istikrarlı ve tercihe şayan bir uygulaması var ise geçerli kabul edilir.)

Madde 42- İ'tibar gaalib-i şâyiadır, nadire değildir. (Yaygınlığı kabul edilmiş olan adete itibar edilir, ender bulunana değil.)

Madde 43- Örfen ma'ruf olan şey şart kılınmış gibidir. (Herkesin örf olarak şeriata uygun gördüğü şey, bağlayıcı olarak kabul edilir.)

Madde 44- Beynet-tüccar ma'ruf olan şey, beyinlerinde meşrut gibidir. (Tüccarlar arasında geçerli olan örf, onların aralarındaki meselelerde bağlayıcı kuraldır.)

Madde 45- Örf ile ta'yin nass ile ta'yin gibidir. (Örfe göre hükmetmek, kesin hukuk kuralı ile hükmetmektir.)

Madde 46- Mâni ve muktazi tearuz ettikde mâni takdim olunur. (Engel ve gereklilik çatıştığında (bir edimin ifasında engel/özür bulunduğu), öncelikle engelin ortadan kaldırılması gerekir.)

Bundan dolayı, bir adam borçlusu elinde zayı olan malını başkasına satamaz.

Madde 47- Vücutta bir şeye tabi olan hükümde dahi ona tabidir. (Bir şeyin ayrılmaz parçası, hükümde de ona bağlıdır.)

Bundan dolayı bir gebe hayvan satıldığında karnındaki yavrusu dahi onunla birlikte satılmış olur.

Madde 48- Tâbi olan şeye ayrıca hüküm verilemez.

Meselâ bir hayvanın karnındaki yavrusu ayrıca satılamaz.

Madde 49- Bir şeye malik olan kimse ol şeyin zaruriyyatından olan şeye dahi malik olur.

Meselâ, bir gayrimenkulü satın alan kimse, ona ulaştırılan yola dahi malik olur.

Madde 50- Asıl sâkit oldukda, fer'i dahi sâkit olur. (Asıl yürürlükten kalktığında (hükümsüz kaldığında) fer'i de hükümsüz olur.)

Madde 51- Sakıt olan şey avdet etmez. (Yürürlükten kalkan şey tekrar hüküm ifade etmez.)

Yani giden geri gelmez.

Madde 52- Bir şey bâtil oldukça anın zımındaki şey dahi bâtil olur. (Bir şeyin aslı batıl sayıldığında, onun içerdiği anlam da batıl sayılır.)

Madde 53- Aslın ifası kabil olmadığı halde bedelî ifa olunur.

Madde 54- Bizzat tecviz olunmayan şey bitteba tecviz olunabilir. (Kendisi caiz görülmeyen şey, başka bir şeye tabi olmak suretiyle caiz olabilir.)

Meselâ, müşteri satın aldığı şeyi teslim almak için satıcıyı vekil tayin etse caiz olmaz. Ancak, satın aldığı zahireyi ölçüp koymak için satıcıya çuval verip, satıcı da zahireyi çuvala koyarsa, dolaylı olarak ve alıcıya tabi olarak — alıcıyı temsilen— mal teslim alınmış olur.

Madde 55- İbtidaen tecviz olunmayan şey bakaen tecviz olunabilir. (Başlangıçta cevaz verilmeyen şey devamlı caiz hale gelebilir.)

Meselâ, müşterek mülkiyetteki payı hibe etmek geçerli değildir. Fakat, hibe edilen müşterek mülkiyetteki paya o payı hak etmiş birisi çıkıp da el koysa, hibe batıl olmayıp, bu hisse üzerinde müşterek mülkiyet hakkından yararlanır.

Madde 56- Baka ibtidadan esheldir. (Bulunulan halde kalmak, başlamaktan kolaydır.)

Madde 57- Teberru ancak kabz ile tamam olur. (Bağış ancak teslim alma ile tamamlanır.)

Meselâ, bir adam birine bir şey hibe etse, teslim almadan evvel hibe tamam olmaz.

Madde 58- Raiyye yani tebe'a üzerine tasarruf maslahata menuttur. (Vatandaş üzerine tasarruf maslahata göredir.)

Madde 59- Velâyet-i hassa velâyet-i âmmeden akvâdir. (Özel velayet genel velayetten daha kuvvetlidir.)

Meselâ, bir vakfın idaresi kendisine verilmiş olan kimsenin velayeti bir kadının velayetinden daha kuvvetlidir.

Madde 60- Kelâmın i'mali ihmalden evlâdir. (Sözün yorumlanması, terk edilmesinden daha iyidir.)

Yani, bir sözün yorumu mümkün ise, o söz anlamsız sayılmamalıdır.

Madde 61- Ma'nay-ı hakikî müteazzir oldukça mecaza gidilir. (Gerçek anlamı bulmak güç olursa mecaza —benzer anlamlarını bulmaya— gidilir.)

Madde 62- Bir kelâmın i'mali mümkün olmaz ise ihmal olunur. (Bir sözün yorumu mümkün olmazsa terk edilir.)

Yani, bir sözün gerçek veya mecazi anlamda bir yorumu mümkün olmaz ise anlamsız sayılarak terk edilir.)

Madde 63- Mütecezzi olmayan bir şeyin ba'zısını zikretmek küllünü zikr gibidir. (Parçalara ayrılmamış bir şeyin bir kısmını zikretmek bütünü zikretmek gibidir.)

Madde 64- Mutlak itlaki üzere geçerli olur. Eğer nassan yahut delâleten takyid delilli bulunmaz ise. (Herhangi bir kayda bağlı olmayan, bulunduğu hal üzere geçerli olur. Eğer lafzî ile veya delaleti ile kesinlik ifade etmez ise.)

Madde 65- Hâzırdaki vasıf lâğv ve gaibdeki vasıf mu'teberdir. (Görünenin vasfını söylemek hüküm ifade etmez, fakat huzurda olmayanın vasfı hüküm ifade eder.)

Meselâ, satıcı, bir alış veriş yerinde hazır olan bir kır atı satacaksa, 'şu yağız atı şu kadar bin kuruşa sattım' dese bu satış geçerli

olup, yağız tabiri lüzumsuzdur. Fakat, meydana olmayan bir atı 'yağız' diye satsa, vasıf geçerli olmakla birlikte satış akti kurulmuş olmaz.

Madde 66- Sual cevapda lâde olunmuş addolunur.

Yani, kabul edilen bir soru da ne sorulmuş ise, cevap veren ona cevap vermiş sayılır.

Madde 67- Sâkit'e bir söz isnad olunmaz. Lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyanındadır. (Sessiz kalana bir söz isnad edilmez. Ancak, ihtiyacını söylemesi gereken yerde susması sükût (kabul) ettiği anlamına gelir.)

Yani, sessiz kalan kimseye şu sözü söylemiş oldu denilemez, ancak söyleyecek yerde susması ikrar ve beyan kabul edilir.

Madde 68- Bir şeyin umûr-u bâtinada delilli ol şeyin makamına kâim olur. (Bir şeyin özündeki gizli-açık delili, o şeyin kendisi yerine geçer.)

Yani, gerçeği hakkında bilgi sahibi olunması zor olan şey hakkında karar verirken, o şeyin görünen delilleri ile hükmolunur.

Madde 69- Mükâtebe muhataba gibidir. (Yazışma, karşılıklı konuşma gibidir.)

Madde 70- Dilsizin işaret-i ma'hudesi lisan ile beyan gibidir. (Dilsizin bilinen işaretlerle ifade etmesi, dil ile ifade etmiş anlamındadır.)

Madde 71- Tercümanın kavli her hususta kabul olunur.

Madde 72- Hatası zâhîr olan zanna i'tibar yoktur. (Hatası belli olan zanna itibar olunmaz.)

Madde 73- Senede müstenid olan ihtimal ile hüccet yoktur. (İhtimalli bir durum senede dayansa bile delil olmaz.)

Meselâ, bir kimse mirasçılardan birine şu kadar kuruş borcu olduğunu ikrar ettiği takdirde, eğer ölüm hastalığında ise diğer mirasçı tasdik etmedikçe bu ikrar delil değildir. Zira diğer mirasçılardan mal kaçırma ihtimali ölüm hastalığında olmasına dayanmaktadır. Fakat sıhhatli iken yaptığı ikrarı geçerli olur ve bu halde olan ihtimal soyut bir vehim olduğundan ikrarın delil olmasına mani değildir.

Madde 74- Tevehhüme i'tibar yoktur. (Evhamlanmaya —yok olanı var zannederek korkuya kapılmaya— itibar edilmez.)

Madde 75- Bürhan ile sabit olan şey iyânen sâbit gibidir. (Kat'i delil ile sabit olan şey, açık ve kesin kabul edilir.)

Madde 76- Beyyine müdda'î için ve yemin münkir üzerinedir. (Delil göstererek ispat iddia eden üzerine, yemin inkar eden üzerinedir.)

Madde 77- Beyyine hilâf-ı zâhiri isbat için ve yemin aslı ibka içindir. (Delil, gözle görünenin zıddını ispat için, yemin işin aslını korumak içindir.)

Madde 78- Beyyine hüccet-i müteaddiye ve ikrar hüccet-i kaasıradır. (Delil dava ilgili herkesi, ikrar ise ikrar edeni bağlar.)

Madde 79- Kişi ikrarıyla muaheze olunur. (Kişi ikrarı ile tenkid edilir, sorumlu tutulur.)

Madde 80- Tenâkuz ile hüccet kalmaz, lâkin mütenâkızın aleyhine olan hükme halel gelmez. (Çelişki delilin delil olma vasfını ortadan kaldırır, ancak ortaya çıkan çelişkiye düşen aleyhine verilmiş hükme halel gelmez.)

Meselâ, şahitler şahitliklerini geri alarak çelişkiye düştüklerinde şahitlikleri delil olmaz, ancak kadı, evvelki şahitlikleri üzerine hükmetmiş ise bu hüküm dahi bozulmayıp, hükmedilen şeyi şahitlerin tazmin etmesi gerekir.

Madde 81- Asıl sabit olmadığı halde fer'in sabit olduğu vardır.

Meselâ, bir kimse filanın filana şu kadar borcu vardır, ben dahi ona kefilim dese ve asilin inkarı üzerine alacaklı iddia etse, söz konusu borcu kefilin ödemesi gerekir.

Madde 82- Şartın sübutu indinde ana muallâk olan şeyin, sübutu lazım olur. (Şartın kesin —kabul edilebilir— olması için şarta bağlı olan konunun sabit/belli olması gerekir.)

Madde 83- Bi-kaderil-îmkân şarta mürcat olunmak lâzım gelir. (Mümkün olduğu kadar şarta riayet etmek gerekir.)

Madde 84- Va'dler suret-i tâlik-î iktisab ile lâzım olur. (Vaadler, bedelini ödemeyi üzerine alma şeklinde yapılır.)

Meselâ, 'sen bu malı filan adama sat, eğer akçesini vermez ise ben veririm' dese ve mali alan akçeyi vermese bu vaadi veren kimsenin akçeyi vermesi lazım gelir.

Madde 85- Bir şeyin nef'i zamânı mukaa-belesindedir. (Bir şeyin faydası, karşılığının ödenmesindedir.)

Yani bir şey telef olduğu taktirde kim hasar verdi ise hasarı onun ödemesi gerekli olup, o kimsenin hasarı karşılama zorunluğu, hasar gören şeyden yararlanması karşılığındadır.

Meselâ, ayıplı hayvanı geri verme hakkı bulunan alıcının bu hayvanı kullanmasından dolayı satıcıya ücret ödemesi gerekmez. Zira hayvan iadeden önce telef olsaydı hasarı müşteriye ait olacaktı.

Madde 86- Ücret ile zamân müctemi olmaz. (Ücret ile kefalet birleşmez.)

Madde 87- Mazarrat menfaat mukaabelesindedir. (Zararlar, menfaat karşılığındadır.)

Yani, bir şeyin menfaatine nail olan o şeyin zararına da katlanır.

Madde 88- Külfet nimete, nimet külfete göredir.

Madde 89- Bir fiilin hükmü fâiline muzaf kılınır ve mücbir olmadıkça âmirine muzaf kılınmaz. (Bir fiilin hükmü, fiili işleyene bağlı kılınır, zorunlu olmadıkça amirine bağlı kılınmaz.)

Madde 90- Mübâşir ya'ni bizzat fail ile mütesebbib müctemi oldukça hükm ol fâile muzaf kılınır. (Bir işe başlayan, yani bizzat fail ile fiile sebep olan içtima ettiklerinde hüküm, o faile bağlı kılınır.)

Meselâ, birinin umumi yolda kazmış olduğu kuyuya, diğeri, birinin hayvanını atarak telef ederse tazminatı ödemesi gerekli olup, kuyuyu kazan kimse tazminat ödemekle yükümlü değildir.)

Madde 91- Cevâz-ı şer'i zamâna münafi olur. (Şeriatın cevaz verdiği hususta tazminat söz konusu olmaz.)

Meselâ, bir adamın mülkünde kazmış olduğu kuyuya birinin hayvanı düşüp telef olsa tazminat ödemesi gerekmez.

Madde 92- Mübaşir müteammid olmasa da zâmin olur. (Bir işi yapan kasten yapmasa dahi tazminat yükümlülüğü vardır.)

Madde 93- Mütesebbib müteammid olmadıkça zâmin olmaz. (Bir işe sebep olanın kasti yoksa, tazminat yükümlülüğü yoktur.)

Madde 94- Hayvanatın kendiliğinden olarak cinayet ve mazarratı hederdir.

Madde 95- Gayrın mülkünde tasarrufla emretmek bâtıldır.

Madde 96- Bir kimsenin mülkünde anın izni olmaksızın âhar bir kimsenin tasarruf etmesi câiz değildir.

Madde 97- Bilâ-sebeb-i meşru birinin mâlini bir kimsenin ahz etmesi caiz olmaz. (Meşru bir sebep olmaksızın birinin malını bir başka kimsenin alması caiz olmaz.)

Madde 98- Bir şeyde sebep-i temellükün tebeddülü ol şeyin tebeddülü makamına kalmıdır. (Bir şeye malik olma sebebinin değişmesi, o şeyin değişmesi demektir.)

Madde 99- Kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'cal eyler ise mahrumiyetle muâteb olur. (Kim ki bir şeyi acele ile/vaktinden önce isterse, bundan mahrumiyetle azarlanır.)

Madde 100- Her kim ki kendi tarafından tamam olan şeyi nakz etmeğe say ederse say'i merduttur. (Her kim ki kendi yanındaki eseri bozmaya çalışırsa, bu çalışması reddedilir.)

PORTRE

Ahmet Cevdet Paşa

Ahmet Cevdet Paşa, eski bir Türk ailesinden olup, 1822 Bulgaristan-Lofça doğumludur. Babası Bulgaristan Lofça Kasabası İdare Kurulu Üyelerinden İsmail Ağa'dır. İlk tahsilini Lofça'da, Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'nin yanında yapmıştır. 1839'da 17 yaşında İstanbul'a gelerek medrese öğrenimini Fatih Çarşamba'da Papasoğlu Medresesinde yaptı. Fatih Camiinde devrin tanınmış hocalarından Vidinli Hoca, Antakyalı Said Efendi, Birgevî Hoca gibi alimlerden dersler aldı. İlahiyat, hikmet, Arap Edebiyatı, matematik, jeoloji, astronomi okudu. Edebiyata merak sardı.

Kendisine Cevdet mahlasını veren Şair Süleyman Fehmi'nin konağına devam ederek Farsça'yı öğrendi. Eski tarz şiirler yazdı. İcazet aldı. Murad Molla Tekkesinde devrin şair ve bilginleri ile tanıştı. İlk şiirlerini eskileri taklit ederek yazdı.

17 yaşında İstanbul'a gelen Cevdet Efendi daha Lofça'da okurken müftü müsevvidliği yapmaktadır. Müftü müsevvidi fetva müveddelerini hazırlayan kimsedir. Bilindiği gibi soru cevap şeklinde hazırlanan fetva metinlerinde lüzumsuz kelime kullanmaktan kaçınmak, veciz bir ifade kullanmak zarureti vardır. 16-17 yaşlarında bu zor vazifeyi üstlenen Cevdet Efendi, istikbalde üstleneceği kanunları yazma vazifesine daha Lofça'dan itibaren hazırlanıyor gibidir.

1846'da Mustafa Reşit Paşa'nın, yapacağı yeni düzenlemelerin şer'i-hukukî yönü bakımından kendisine yardımcı olmak üzere Şeyhülislâmlıktan emin bir ilim adamı istemesi üzerine, devrin Şeyhülislâmı tarafından, şeriatı iyi bilen açık fikirli bir alim olarak Mustafa Reşit Paşa'ya takdim edildi. Bu sırada henüz 24 yaşındadır. İşte Tanzimat döneminde Cevdet Paşa'nın imzasını taşıyan bütün büyük eserleri biz bu hadiseye borçluyuz. Batılılaşma hareketinin öncüsü Mustafa Reşit Paşa'ya ve çevresine kısa zamanda kendisini kabul ettiren Cevdet Paşa, bu çevre sayesinde Batı düşünce ve sistemi hakkında bilgi sahibi oldu. Klasik Osmanlı kültürü ve Batı kültürünün kendisinde güzel ve verimli bir sentezini meydana getirdi.⁶⁸ Mustafa Reşit Paşa'nın çocuklarına ders verdi, Paşa'nın müşaviri oldu. Bu tanışma Onun hayatının dönüm noktasıdır. Böylece tekke ve medreseden sonra devlet ricâli muhitine intisab etmiş oluyordu.

Reşit Paşa'nın ölümüne kadar yanında kaldı ve bu arada Âli ve Fuad Paşalarla tanıştı. Bu tanışma O'nun siyasi alandaki görgüsünü arttırdığı gibi ilmî çalışmalardan idari çalışmalara doğru yönelmesini sağladı. 1848'de Fuad Paşa ile birlikte Bükreş'e gitti. 1850'de yeni kurulan Dar'ül Muallimîn'e (Öğretmen Okulu) müdür ve Meclis-i Maarif'e aza oldu.

Fuad Paşa ile birlikte Bursa'ya yapmış oldukları bir gezi sırasında beraberce iki eser

kaleme aldılar: Biri Boğaziçi Ahalisi için bir vapur şirketi kurulmasına dair (Şirket-i Hayriye) projesi, ikincisi Türkçe'nin daha iyi okunup yazılabilmesi için *Kavaid-i Lisan-i Osmani* (Osmanlıca Gramer Kaideleri)'dir. (1855'de Almanca'ya tercüme edilmiştir.)

Encümen-i Daniş'in kurulmasına ilişkin gerekçeyi 1851'de yazdı. Meclis-i Maarif'in kararı ile kurulan Encümen'in ilk eseri olarak *Kavaid-i Lisan-i Osmâni*, Sultan Abdülmecid'e takdim edildi.

25 Mart 1852'de Fuad Paşa ile birlikte Mısır'a gitti. Dönüşte Encümen-i Daniş'in teklifi üzerine Küçük Kaynarca Anlaşmasından yeniçeriliğin ilgasına kadar (1774-1826) geçen zaman zarfındaki Osmanlı Tarihini kaleme almaya başladı. Tamamı 12 cilt tutan ve 30 yılda bitecek olan bu eser (Tarih)'in ilk üç cildini 1855'de Padişaha takdim edince, kendisine "vakanüvistlik" memuriyeti verildi ve Süleymaniye derecesine yükseldi.

Devrinin siyasî ve içtimaî olaylarını kaydederek "Tezâkir"i meydana getirdi.

Kırım Harbi sırasında Şeriat'ın ticaret ile ilgili kısımlarını toplayan Komisyon'un azası oldu. 1857'de Meclis-i Âli-i Tazminat Azası oldu. Bu dönemde, Ceza Kanunnamesi, Arazi Kanunnamesi, Tapu Nizamnamesi gibi "Kavânin ve Nizâmat Lâyhaları"nı hazırladı. 1861'de Fevkalâde Komiser sıfatıyla İşkodra'ya, 1863'de Bosna-Hersek Müfettişi olarak Bosna'ya gönderildi. Bölgenin içişlerini düzenlemekle büyük başarı gösterdi. 1865'de Kozan'a Fevkalâde Komiser olarak gönderildi ve gerekli ıslahatı yaparak başarılı oldu.

1866'da İlmiye Rütbesi Vezârete çevrildi, vakanüvistlikten ve ilmiye mesleğinden ayrıldı. Bu arada Sahip Molla'nın başladığı "Mukaddime-i İbn-i Haldun"u tamamladı. Bir süre Halep Valiliğinde bulundu.

1868'de Divan-ı Ahkam-ı Adliyye reisliğine getirildi. Dış ülkeler ile artan ticaret ve muamelat için Şeriyet Mahkemelerinin yanı sıra Nizamiye Mahkemelerinin tesisine çalıştı. Mahkemelerin ıslahı ve yeni adli kurumlar bu dönemde ele alındı. Bu arada Mecelle'yi hazırlayan Heyete başkanlık yaptı.

İslâmî esaslara dayanan Mecelle'nin hazırlanmasında kendisini Rüştü Paşa ve Fuad

⁶⁸ Mehmet Âkif AYDIN, a.g.e., s. 38.

Paşa desteklemekteydi. Fakat Âli Paşa tam tersine Fransız Medenî Kanunu (Code Civil)'nin aynen iktibas edilmesini istiyordu. Mecelle'nin 4 kitabı bu arada hazırlanıp yayınlandı. Tarih'inin yedi ve sekizinci ciltlerini yazdı. Cevdet Paşa'sız hazırlanan Mecelle'nin altıncı cildi esaslı tenkitlere uğradığından 25 Ağustos 1871'de tekrar Mecelle Cemiyeti Başkanlığına ve aynı zamanda Devlet Şûrası Tanzimat Dairesi Reisliği'ne getirildi. Mecelle'nin altıncı kitabı yeniden yazıldı, diğerlerinin de tamamlanmasına çalışıldı. Mecelle böylece 1868'den 1877'ye kadar aralıklarla tamamlanmaya çalışılmış oldu.

Cevdet Paşanın, Nizamiye Mahkemelerinin ve bu günkü Yargıtay'ın temelini teşkil eden Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruluşunda önemli hizmetleri geçmiştir. Batı'nın istekleri doğrultusunda oluşturulan karma Ticaret Mahkemelerinden sonra 1281 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile vilayet, sancak ve kazalarda bidayet ve istinaf mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır. Genel olarak "Nizamiye Mahkemeleri" adıyla anılan bu mahkemelerin temyiz mercii olarak 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye kurulmuştur ki, bugünkü Yargıtay'ın temelini teşkil etmektedir. Önce Reis, sonra nâzir sıfatıyla bu divânın başında bulunan Cevdet Paşa'nın bugünkü Yargıtay'ın ilk teşekkülünde önemli hizmetleri olmuştur.⁶⁹

Cevdet Paşa, İslâm Hukukunda da var olan yargının yürütmeden bağımsızlığı prensibinin, hâkimlerin azlinin önlenmesinde de uygulanabilmesi için Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnamesinin girişinde yürütme ile yargının ayrılığında açıkça bahsetmiş ve 8. Maddesinde de Divan üyelerinin azledilemeyecekleri esasını getirmiştir. Paşa, daha sonra Sadarete takdim ettiği bir layihada, gerek Şer'iyye, gerekse Nizamiye Mahkemelerindeki hâkimlerin de azledilememeleri gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.⁷⁰

Mithat Paşa 6 Ağustos 1872'de Cevdet Paşa'yı tekrar Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Üyeliğine getirtti. 16 Şubat 1873'te Evrak-ı Hümayun Nezaretine, 24 Nisan 1873'te Maarif-i Umumi Nezaretine tayin olundu. Sıbyan Okullarının düzenlenmesi, Rüşdiye İdâdilerde

okutulacak derslerin tanzimi, bu derslere ait kitapların hazırlanması, Ahmet Cevdet Paşa'nın Nezareti zamanında oldu.

Cevdet Paşa bundan sonra sırasıyla, Devlet Şûrası Başkan Yardımcılığında, Yanya Valiliğinde, Maarif Nazırlığında ve Adliye Nazırlığında bulundu. Abdülaziz'i tahtından indiren Kabinede bulunduğu gibi, II. Abdülhamit'in ilk Kabinesinde de Adliye Nazırlığı yaptı (16 Ekim 1876). Ethem Paşa Kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yaptı.

1877 Rus Savaşına muhalif olmasına rağmen harp kararını O'nun da içinde bulunduğu hükümet vermişti. Fakat duruma muhalefet eden Cevdet Paşa, önce Evkaf Nazırı, sonra da Suriye Valisi tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu görevler sırasında O'nun Mecelle Cemiyetinde çalışmaları devam etti.

26 Haziran 1880'de açtığı ilk Hukuk Mektebi'nde, Usul-i Muhakeme-i Hukukîyye ve Belagât-ı Osmanîyye ile Hitabet dersleri okuttu. Kanun-i Esasî'de muhalefet ettiği Mithat Paşa'nın yargılanması, O'nun bu devredeki Adliye Nazırlığı zamanına rastlar. Cevdet Paşa, Mithat Paşa yargılanmasında, Mithat Paşa'yı İzmir'den alıp İstanbul'a götürmek üzere gönderilen heyetin başında bulundu (16 Mayıs 1881) ve Mithat Paşa'nın eseri sayılan Meşrutiyet'e taraftar olmadı.

Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa Başvekilliğe getirilince 30 Kasım 1882'de Adliye Nazırlığından ayrıldı ve kendisine birkaç sene görev verilmedi. Nihayet 8 Haziran 1886'da beşinci defa Adliye Nazırlığına getirildi. Padişahın hususi encümenlerine, maliye komisyonlarına ve Girit Meselesi ile ilgili siyasi müzakerelere katılmak suretiyle büyük bir faaliyet gösterdi.

Kâmil Paşa'nın Sadrazam olmasıyla, onunla anlaşamadığı için Adliye Nazırlığından ayrıldı. 13 Mayıs 1890'da II. Abdülhamit kendisini Meclis-i Âli'ye memur etti. Bundan sonra daha çok ilmi çalışmalarla ve çocuklarını yetiştirmekle vaktini geçirdi. Kısa bir rahatsızlıktan sonra Bebek'teki evinde 1895'de öldü.

Tanzimat Döneminin en büyük devlet adamı ve hukukçularından biri olan ve "Bir milletin temel kanunlarını değiştirmek, o mil-

⁶⁹ Mehmet Âkif AYDIN, a.g.e., s. 45.

⁷⁰ Mehmet Âkif AYDIN, a.g.e., s. 46.

leti imha etmektir”⁷¹ diyen Ahmet Cevdet Paşa otuz cilde yakın eser vermiştir. Ayrıca yazdığı nizamnameler ve talimatnameler de ciltler dolusudur.⁷²

“İpekböceği Nizamnamesi’nden, Askerî Ceza Kanunu’na, Divan-ı Ahkam-ı Adliyye Nizamnamesi’nden Meclis-ı Vala-yı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi’ne varıncaya kadar tam sayısını tespit etmemiz mümkün olmayan bir çok nizamname Cevdet Paşa’nın kaleminden çıkmıştır. Bütün bu mevzuatı bir araya toplamak zaruretini de hisseden Cevdet Paşa, bunları DÜSTUR adıyla bir kitapta toplamıştır ki, bugün bu eser hala aynı isimle yayınlanmaya devam etmekte ve hukuk mevzuatını bir araya getirmekte büyük bir hizmeti ifa etmektedir.”⁷³

Günümüz insan hakları ve devlet ilişkisi üzerine Tarih’indeki ifade bugün için de çok önemlidir:

“Devlet-i Âliyye’nin ana vazifelerinden biri, ‘İhkak-ı hukuk-u ibad’(Halkın haklarını korumak)tır.”⁷⁴

Cevdet Paşa hakkında birkaç alıntı, O’nu daha iyi tanımak için iyi bir vesile olacaktır:

“Cevdet Paşa Osmanlı Devletinin buhranlı bir döneminde yaşamış büyük bir devlet adamıdır. İslâm ve Osmanlı’dır. Çağdaşı olan Tanzimat müelliflerine üstünlüğü belki bu vasfından –yani Avrupalılaşmamış olmasından- ileri gelmektedir.”⁷⁵

“Cevdet Paşa Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukukuna büyük ölçüde damgasını vuran kişidir. Yukarıda saydığımız eserleri tek başına ortaya koymuştur. Fakat belirttiğimiz gibi en büyük hisse O’nundur. Bütün bunları yaparken rahat ve huzurlu bir çalışma ortamı bulduğu hiçbir zaman söylenemez. Valilik , müfettişlik, nâzırlık, meclis üyelikleri gibi çok çeşitli işler arasında böyle köklü reformları gerçekleştirebilmesi, büyük eserlere imzasını atabilmesi izahı kolay bir hadise değildir. Tanzimattan sonra Osmanlı hukukuna bu ölçüde yön vermiş ve damga vurmuş bu dahi hukukçunun, bir iki risalesi dışında, hukuk kitabı yoktur. Bu O’nun hukukçu olarak değerini azaltmaz. Denebilir ki Cevdet

Paşa, kanun ve nizamname yazmaktan hukuk kitabı yazmaya fırsat bulamamıştır.”⁷⁶

“Cevdet Paşa’nın bütün içtimaî görüşlerine hâkim olan aynı endişedir: Tarih onun için bir kılavuzdur; asıl hedef tarihin ışığında, Osmanlı Devletini içine düştüğü buhranlardan kurtarmaktır. Yani Paşa, şuurlu bir alim olduğu kadar, yarını düşünen bir devlet adamıdır da...

Onu bir teceddüt düşmanı olarak vasıflandırmak hatadır. Muhafazakârlığı mazinin tecrübe edilmiş değerlerine hürmetkâr olmaktan ibarettir. İstikbâle de açıktır, Avrupa’nın gerçek değerlerine de.”⁷⁷

“Elmalılı A. Hamdi Efendi’den önce Fransızca’yı kendi gayreti ile söken bir medrese alimiydi. Genç alim Cevdet Efendi bu renkli ilimler yelpazesini bir araya getirebilmek için kış mevsimini yaza, ders yılını tatile, geceyi gündüzüne katarak çalışmış, o medreseden öbürüne, bu asırda Mesnevî metnini kavramak ve edebiyat bilgisini geliştirmek için pek de hoşlanmadığı tekkelere devam etmiştir. Geleceği inşa edenlerden Cevdet Efendi adeta bir takım değerli unsurları ve azasını bir araya getirip teşkilatlanmamış bir maarifi; kendi gayretiyle, kendi ders programını gerçekleştirmek için teşkilatlandırma gayretindedir. Devrinin ilmiye gurubu içinde parlayan Süleymaniye Müderrisi ve genç Kazasker Cevdet Efendi; Tanzimat asrının kadrolaşma hareketi içinde yatay geçişle mülkî erkana geçer; bu defa imparatorluk coğrafyasının her köşesinde çıkartılan yangını söndürenlerin başında Cevdet Paşa gelir; engin hukuk bilgisiy-le romanizasyon sürecine giren idarî-hukukî mevzuatımızı düzenlemektedir ve bu işi Cevdet Paşa ve grubunun yönetmesi Türk Devletinin ve toplumunun tarihi için bir talihtir. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri tarih yorumlamamızda hep ihmal edilir; oysa Cevdet Paşa’nın bizim içtimaî, idarî binamıza koyduğu taşlar içinde cesamet ve ağırlıkça en azından “Mecelle” kadar önemlidir. Cevdet Paşa’nın yazdığı Tarih; Avrupa tarihçiliğinin yöntem ve üslubunu kavrayan, ama Şark’ı ve İslâm tarihini herkesten iyi bilen bir mütebahhir münevverin eseridir. Memnuniyetle kaydetmelidir ki, bu gün 20. Asrın şarklı münevverleri Cevdet Paşa’ya layık halefler olduklarını göstermeye başlamışlardır. Bu günkü nesiller Cevdet Paşa’ya karşı daha hürmetkâr ve sıcak duygularla eğilmeye başladılar.”⁷⁸

⁷¹ TEZÂKİR, Yay. Cavid BAYSUN, a.g.e., cilt 1-2, s. 63.

⁷² MEYDAN LAROUSSE, Meydan Yayınevi, (İst: 1990)

⁷³ Mehmet Âkif AYDIN, a.g.e., s. 44.

⁷⁴ Ümid MERİÇ, “Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü”, (Ötüken Yayınevi, İst: 1975), s. 10.

⁷⁵ Ümid MERİÇ, a.g.e., s. 90.

⁷⁶ Mehmet Âkif AYDIN, a.g.e., s. 57.

⁷⁷ Ümid MERİÇ, a.g.e., s. 151.

⁷⁸ İlber ORTAYLI, “Ahmed Cevdet Paşa ve Ebul’ulâ Mardin Hoca Hakkında” başlıklı takdiminden. Bkz.:

Eserleri

1. Medhal-i Kavaid, (Kurallara Giriş, Rüsti-yeler için),
2. Tarih-i Cevdet, 12 Cilt,
3. Beyan-ül Unvan,
4. Mukaddime-i İbn Haldun (İbn Haldun Önsözü), 1. Cildinin 6. Faslıının çevirisi,
5. Takvim-ül Edvar (Devirlerin Takvimi),
6. Kavaid-i Türkî (Türkçe'nin Kuralları-Sıbyan Mektepleri için),
7. Kısas-ı Enbiyâ Aleyhim-üs-Selâm ve Tevârih-i Hülefa (Peygamberler Kissaları ve Halifeler Tarihi),
8. Miyar-ı Sedad (Doğruluk Ölçüsü- İlkokul-lar için),
9. Talikat-i Ahmed Cevdet alâ Netayic-ül-Efkâr Şerh-ül Ezhar (Ezhar Çiçekleri Şer-hinin Fikri Neticelerine Ahmed Cevdet'in Eklmeleri),
10. Âdâb-ı Sedad mim İlm-ül Âdâb (Âdab İlminden Doğruluk Âdabı),
11. Belâgat-ı Osmaniye (Osmanlı Belâgatı-Hukuk Mektebi derslerinde tkrir olunan derslerin özeti),
12. Süruri Mecmuası (Tarihçi Sururi'nin tarih mısralarını havi mecmua),
13. Kavaid-i Osmanî (Osmanlıca Kaideleri-Keçecizade M. Fuat Paşa ile birlikte), ay-rica tek başına Kavaid-i Osmaniye,
14. Hulâsat-ül Beyan fi Telif-il Kur'an (Kur'anın yazılması Hakkındaki Beyanın Özeti),
15. Kırım ve Kafkas Tarihçesi,
16. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye,
17. Eser-i Ahd-i Hamidî (İlkokullar İçin Dilbil-gisi),
18. Malûmat-ı Nafia Risalesi (Faydalı Bilgiler Kitabı),
19. Tezakir (Tezkireler).

"Ebul'ula MARDİN, "Medenî Hukuk Cephesinden Ah-met Cevdet Paşa", (Ankara: 1996, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları).

20. DÜSTUR, (Tüm kanuni mevzuatın top-landığı ve seri yayınlanan kitabı)
21. Cerîde-i Mehâkim, Mahkeme ilâmlarının usulüne uygun kaleme alınmasını sağla-mak ve hâkimlere yardımcı olmak üzere çıkardığı mecmua)

Kaynakça

- Ahmet DAVUTOĞLU, "Stratejik Derinlik", (İstanbul: 2001, Küre Yay)
- Alev Erkilet BAŞER, "Orta Doğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler", (İstanbul: 1999, Yöne-liş Yay.)
- Ali Hikmet BERKİ, "Açıklamalı MECELLE", 3. Baskı, (İstanbul: 1982, Hikmet Yay.)
- Aytekin ATAAY & İsmet SUNGURBEY, "Medenî Kanun ile Borçlar Kanunu", 2. Baskı (İstanbul: 1963, Filiz Kitabevi)
- Cevdet YAVUZ, "Medeni Kamu Borçlar Kanunu ve Diğer Mevzuat", (İstanbul: 1998, Beta Yay.)
- Coşkun ÜÇÖK & Ahmet MUMCU, "Türk Hukuk Tarihi", 5. Baskı, (Ankara: 1985, Savaş Yay.)
- Christoph K. NEUMANN, "Araç Tarih & Amaç Tanzimat", (İstanbul: 2000, Tarih Vakfı Yurt Yay.)
- Ebul'ula MARDİN, "Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa", (Ankara: 1996, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.)
- Ejder OKUMUŞ, "Türkiye'nin Laikleşme Serüvenin-de TANZİMAT", (İstanbul: 1999, İnsan Yay.)
- ENGELHARDT, "Tanzimat ve Türkiye", (İstanbul: 1999, Kaknüs Yay.)
- Erik Jan ZÜRCHER, "Modernleşen Türkiye'nin Tari-hi", 5. Baskı, (İstanbul: 1999, İletişim Yay.)
- Gayriresmî Yakın Tarih Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1993, Risale Yay.)
- Gülnehal BOZKURT, "Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi", (Ankara: 1996, Türk Tarih Kurumu Yay.)
- H. Âli YÜCEL, "Hürriyet Gene Hürriyet", (Ankara: 1998, Kültür Bakanlığı Yay.)
- Halil NEBİLER, "Kopenhag Kriterleri, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Durumu", www.superonline.com.tr/nethaber/19991226/articles/dosya_26.html (17.12.1999)
- Hikmet ÖZDEMİR, "Türkiye Cumhuriyeti", (İstan-bul: 1995, İz Yayıncılık)

- İlber ORTAYLI, "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı", (İstanbul: 1983, Hil Yay.)
- İlhan AKBULUT, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Osmanlı ve Kıbrıs Adalet Düzeni", (Girne: 1998)
- İsmail GÜLDAŞ, "Takrir-i Sükûn Görüşmeleri", (İstanbul: 1997, Belge Yay.)
- İsmail KARA, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi", 2. Baskı, (İstanbul: 1987, Risale Yay.)
- Kemal H. KARPAT, "Türk Demokrasi Tarihi", (İstanbul: 1996, Afa Yay.)
- M. Akif AYDIN, "İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları", (İstanbul: 1996, İz Yay.)
- Macid HADDURİ, "İslâm'da Adalet Kavramı", (İstanbul: 1999, Yöneliş Yay.)
- , "İslâm Hukukunda Savaş ve Barış", (İstanbul: 1999, Yöneliş Yay.)
- Mahmut Esat BOZKURT, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı", (İstanbul: 1944)
- Mahmut Esat Bozkurt Biyografisi, www.kutav.org.tr/eng/others/mebozkurt02.html
- Meydan Larousse*, (İstanbul: 1990, Meydan Yay.)
- Mehmet AYDIN, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyat Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Mart*, (Ankara: 2001)
- Muharrem BALCI, "MGK VE DEMOKRASİ, Hukuk Ordu Siyaset", 2. Baskı, (İstanbul: 1998, Yöneliş Yay.)
- Murat YALÇINTAŞ, "Helsinki Zirvesi Üzerine Düşünceler", www.fpist.org/faaliyet.html, (29.01.2000)
- Mustafa ERDOĞAN, "Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset", 2. Baskı, (Ankara: 1999, Liberte Yay.)
- Mustafa Nihat ÖZÖN, "Osmanlıca Türkçe Sözlük", 8. Baskı, (İstanbul: 1989, İnkılâp Kitabevi)
- Nazmi AVCI, "Türkiye'de Modernleşme Açısından Din Kültür Siyaset", '1839-1960', (İstanbul: 2000, Pınar Yay.)
- Necip Fazıl KISAKÜREK, "Büyük Doğu", 6 Ekim 1950, Sayı: 29, s. 4.
- Nilüfer GÖLE, Röportaj, <http://www.ntvmsnbc.com>
- Ömer Nasuhi BİLMEN, "Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye KAMUSU", (İstanbul: 1969-1970, Bilmen Yay.)
- Taha PARLA, "Türkiye'nin Siyasal Rejimi", 3. Baskı, (İstanbul: 1997, Bibliotek Yay.)
- Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Cilt 1, 1941-1942, Hazırlayan: Mehmet Fuad KÖPRÜLÜ, (Ankara: 1944, Türk Hukuk Kurumu, Türk Hukuk Tarihi Enstitüsü Yay.)
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, 1., 1839-1865, Hazırlayanlar: Mehmet KAPLAN-İnci ENGİNÜN-Birol EMİL, (İstanbul: 1974, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1874)